

อภินันทนาการ

4129171

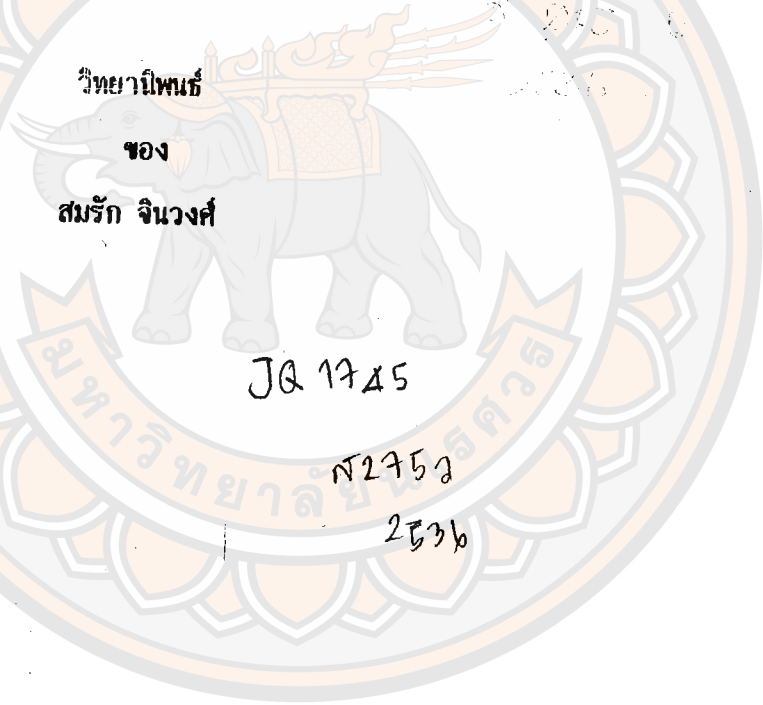
วิเคราะห์ : บทบาททางการเมืองการปกครองของตระกูลขุนนาง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

0391
29 SEP 2006

คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
วันลงทะเบียน 29 SEP 2006
เลขทะเบียน 0391
เลขเรียกหนังสือ ID ๕๐๐๖๒5 CV

วิทยานิพนธ์
ของ
สมรัก จินวงศ์

JQ 1745

ศ 2752

2๕๖๖

เสนอต่อมหาวิทยาลัยนครสวรรค์ พิษณุโลก
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

ตุลาคม 2536

อาจารย์ที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควร
รับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยนเรศวร

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุรีย์ พงษ์จันทร์)

อาจารย์ที่ปรึกษา
กรรมการตรวจรูปแบบ

ประกาศคุณูปการ

งานการศึกษาค้นคว้าเรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดีเป็นผลมาจากผู้เขียนได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากท่านอาจารย์ สุรีย์ พงษ์จันทร์ที่กรุณาเป็นที่ปรึกษาและได้ให้ข้อคิดเห็น แนะนำพร้อมทั้งได้ให้ความอนุเคราะห์แก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ มาโดยตลอด จนทำให้งานเขียนเป็นไปด้วยความเรียบร้อยผู้เขียนกราบขอบพระคุณอาจารย์เป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เจ้าหน้าที่หอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก ศูนย์หลักฐานทางประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยนเรศวรและเจ้าหน้าที่หอสมุดวิทยาลัยครูพิษณุโลก ที่กรุณาเอื้อเฟื้อในการบริการเอกสารแก่ผู้เขียนเป็นอย่างดี

คุณค่าแห่งความดีของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้เขียนขอมอบให้แก่ คุณพ่อ คุณแม่ พี่ ๆ และเพื่อน ๆ ผู้ซึ่งให้กำลังใจให้ผู้เขียนมีความพยายามค้นคว้าในการเขียนวิทยานิพนธ์จนสำเร็จลุล่วงโดยสมบูรณ์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อาจมีข้อผิดพลาดปรากฏอยู่ ผู้เขียนขอน้อมรับคำวิจารณ์ด้วยความเต็มใจยิ่ง

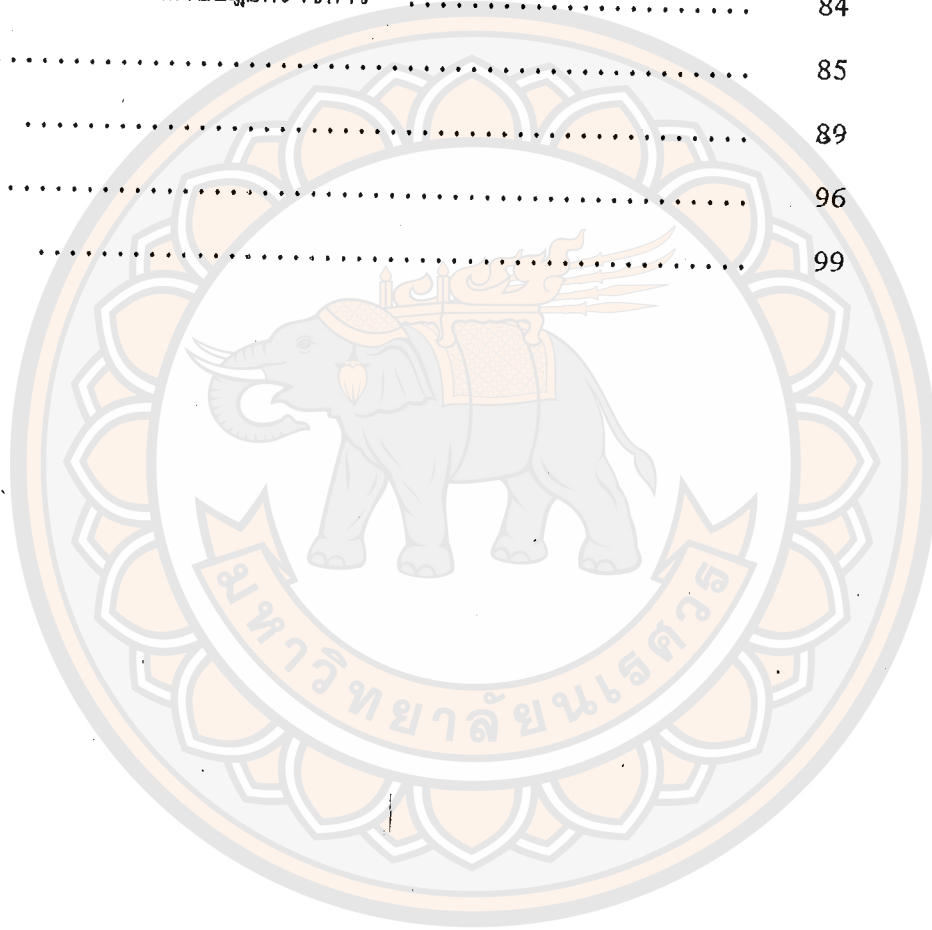
สมรัก จินวงศ์

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	ก
ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า	ข
ความสำคัญในการศึกษาค้นคว้า	ข
ขอบเขตในการศึกษาค้นคว้า	ค
สมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า	ค
วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	ค
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า	ค
1. ประวัติตระกูลขุนนาค	1
✓ ความเป็นมาสมัยอยุธยา	1
✓ บทบาทของตระกูลขุนนาคในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	3
1. บทบาทของตระกูลขุนนาคในด้านการศึกษาศถานการณบ้านเมือง ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	9
2. บทบาทของขุนนางตระกูลขุนนาคในการแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี ..	11
2.1 สาระสำคัญของสนธิสัญญาเบอร์นี	12
2.2 สาเหตุที่ต้องแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี	15
2.3 การดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี	17
3. บทบาทของขุนนางตระกูลขุนนาคกับการขึ้นครองราชย์ของ เจ้าฟ้ามงกุฎ	19
✓ 2. ปัจจัยที่สนับสนุนให้ตระกูลขุนนาคขึ้นมามีอำนาจและบทบาททางการเมือง ..	23
ฐานอำนาจเดิมของวงศ์ตระกูล	25
ระบบครอบครัวและเครือญาติ	31
สถานการณที่เอื้ออำนวย	36

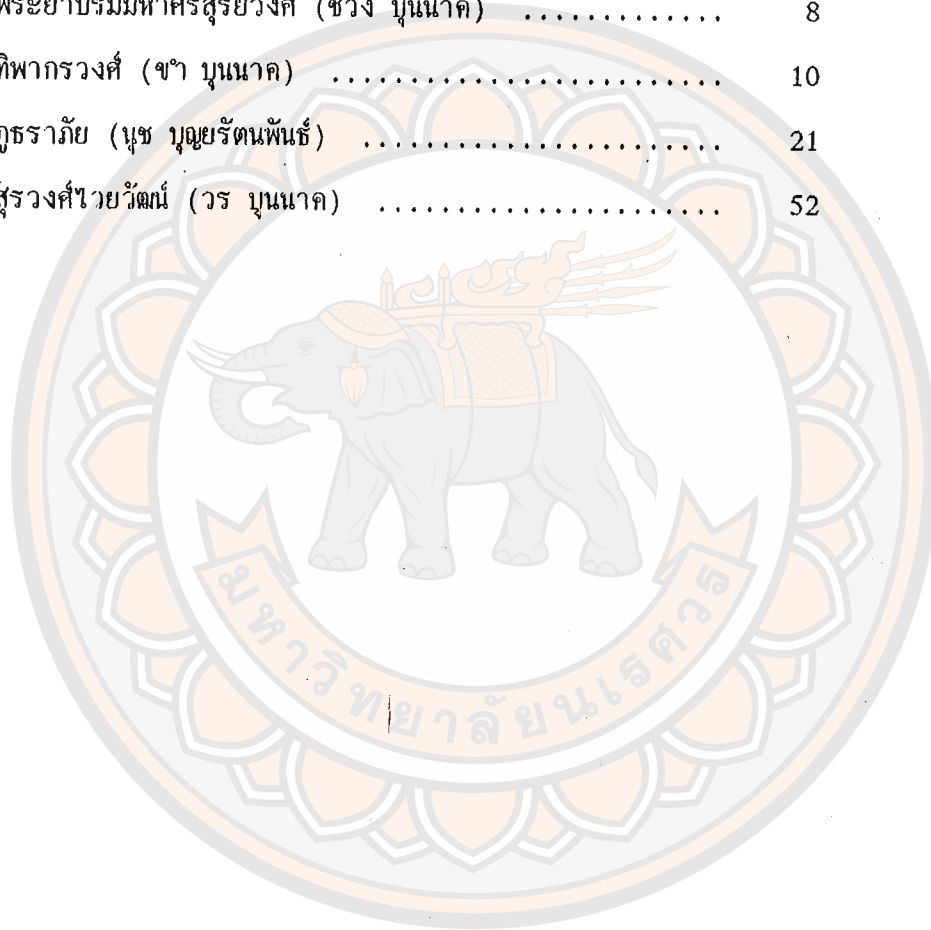
บทที่	หน้า
การสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ	42
อิทธิพลของชาติตะวันตก	47
3. บทบาทของตระกูลขุนนางในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว	51
4. การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มี ผลต่อการเสื่อมอำนาจของขุนนางตระกูลขุนนาง	61
1. สถานะของพระมหากษัตริย์	61
2. สถานะของขุนนาง	62
3. การดำเนินงานขององค์การบริหารราชการแผ่นดิน	63
3.1 ระบบไพร่	63
3.2 ตำแหน่งและสายงาน	65
3.3 ระบบการคลัง	65
5. การปฏิรูปทางการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีผลต่อการเสื่อมอำนาจของขุนนางตระกูลขุนนาง	68
1. การปฏิรูปทางการเมืองการปกครอง	69
1.1 การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินหรือคณะรัฐมนตรี (Council of State)	69
1.2 การตั้งสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์หรือปรีวีเคาน์ซิล (Privy Council)	70
1.3 วิฤตติการณ์วังหน้า	72
1.4 การปรับปรุงการบริหารราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ..	74
2. การปฏิรูปทางการทหาร	76
2.1 การปรับปรุงระบบไพร่	76
2.2 การตั้งกองทหารอาสาสมัคร	78

บทที่	หน้า
3. การปรับปรุงทางเศรษฐกิจ	81
การปรับปรุงการคลัง	81
4. การปรับปรุงทางด้านสังคม	83
การเตรียมคนสำหรับปฏิบัติราชการ	84
บทสรุป	85
บรรณานุกรม	89
บทคัดย่อ	96
ประวัติผู้พิมพ์	99

สารบัญภาพ

ลำดับที่	หน้า
1. สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)	4
2. สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)	8
3. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จา บุนนาค)	10
4. เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญรัตนพันธ์)	21
5. เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)	52

สารบัญตาราง

ลำดับที่		หน้า
1.	รายชื่อเสนาบดีผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางการบริหารราชการ	30
2.	ตารางเปรียบเทียบระบบการควบคุมกำลังคนก่อนและหลังพ.ศ.2416 ...	79

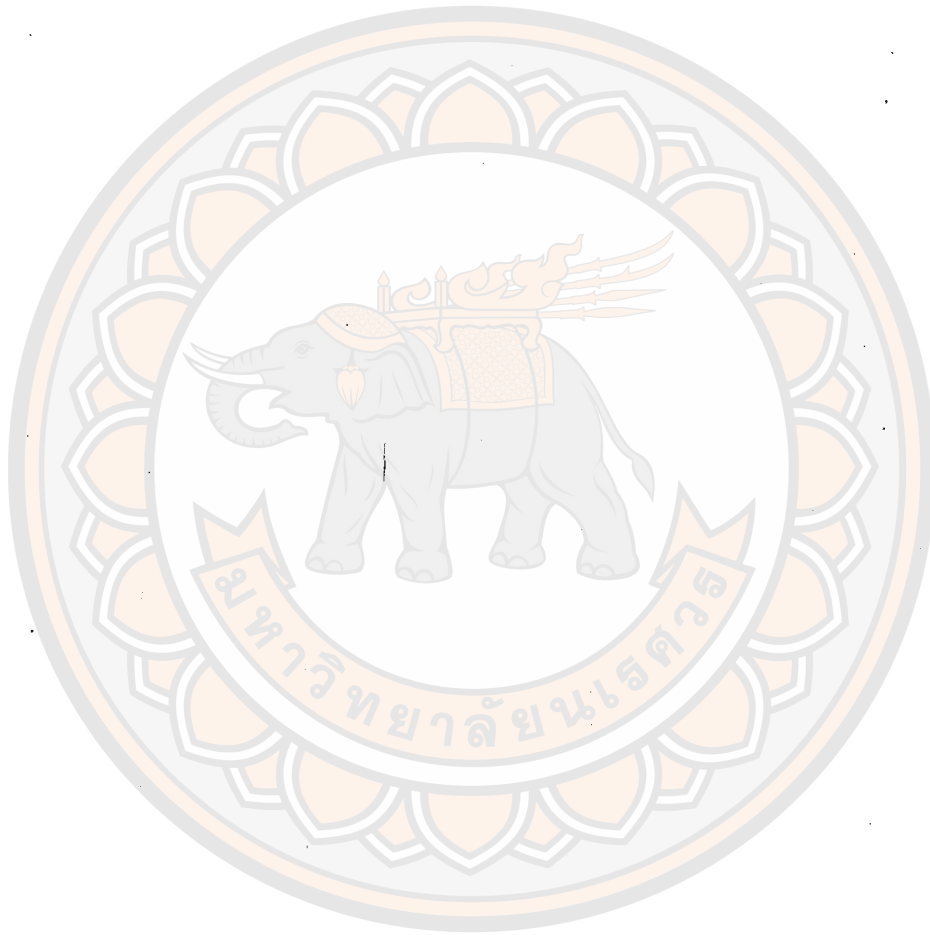

สารบัญแผนภูมิ

ลำดับที่

หน้า

1. แผนภูมิแสดงการสมรสทางสายสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ... 35

บทนำ

ตระกูลขุนนาคเป็นตระกูลเก่าแก่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษในสมัยอยุธยาเป็นราชธานี ต้นตระกูลเป็นพ่อค้าชาวอาหรับ ชื่อเจกอะหมัด ซึ่งได้เดินทางเข้ามาประกอบการค้าภายในกรุงศรีอยุธยาจนมั่งคั่งร่ำรวย และได้เข้าช่วยราชการในกรมพระคลัง มีความดีความชอบได้ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีเจ้ากรมท่าขวา มาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าทรงธรรมวงศ์เจกอะหมัดได้สืบสกุลติดต่อกันมาในสมัยอยุธยาถึงหกชั้น สมาชิกฝ่ายชายส่วนใหญ่เข้ารับราชการในกรมพระคลัง และได้เปลี่ยนนามนับถือศาสนาพุทธตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นต้นมา¹

เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา(ขุนนาค) ซึ่งเป็นต้นตระกูลขุนนาคในสมัยรัตนโกสินทร์สืบเชื้อสายมาจากวงศ์เจกอะหมัดชั้นที่ 6 ตอนปลายสมัยอยุธยา บุตรของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา กับเจ้าคุณเวลภรรยาของท่าน คือผู้สืบสกุลตระกูลขุนนาคโดยตรงคือนายติสและนายทัต ขุนนาค นายติสรับราชการมาตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นผู้มีบทบาทในการปกครองประเทศสยามมากได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงสุดเป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และท่านก็มีผู้สืบสกุลโดยตรงคือนายช่วง ขุนนาค ซึ่งรับราชการมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบทบาทและผลงานที่สำคัญต่อความมั่นคง | ความสงบสุขของประเทศ บทบาทการเป็นผู้นำในลักษณะดังกล่าวปรากฏอย่างเห็นได้ชัด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะตอนต้นสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้นำของตระกูลคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งมีบทบาทต่อการเมืองการปกครองของไทยในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีอำนาจในการปกครองประเทศแต่เพียงผู้เดียว

¹ปิยนาค ขุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลขุนนาค.

ในขณะนั้น จนเป็นที่วิตกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งมีอำนาจในรัชกาลพระองค์ จนนำไปสู่การดำเนินพระราชบายในการลดอำนาจของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินและขุนนางตระกูลขุนนางทุกคน การที่เสนาบดีตระกูลขุนนางมีบทบาททางด้านการเมืองการปกครองจนกระทั่งมีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองอย่างสูงสุดในช่วงระยะเวลาหนึ่งดังกล่าว ดังนั้นเรื่องราวของตระกูลขุนนางจึงเป็นที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาค้นคว้าประวัติของตระกูลขุนนาง
2. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่สนับสนุนให้ตระกูลขุนนางมีอำนาจและอิทธิพลในทางราชการเด่นกว่าขุนนางตระกูลอื่น ๆ
3. เพื่อศึกษาถึงการเสื่อมอำนาจทางการเมืองการปกครองของตระกูลขุนนางในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อให้ทราบถึงบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของตระกูลขุนนาง
2. เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยที่สนับสนุนให้ตระกูลขุนนางเข้ามามีบทบาทและมีส่วนทางการเมืองการปกครอง
3. เพื่อให้เป็นประโยชน์กับผู้สนใจได้ทราบถึงบทบาทของตระกูลขุนนางที่มีต่อการเมืองการปกครองของไทย
4. เพื่อให้ทราบถึงผลที่ได้รับจากการเข้ามาบริหารประเทศของตระกูลขุนนาง

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาประวัติความเป็นมาของตระกูลขุนนางที่มีบทบาททางการเมืองการปกครองของไทย
2. ศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้ตระกูลขุนนางมีอำนาจและบทบาททางการเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. ศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้ตระกูลขุนนางเสื่อมอำนาจทางการเมืองการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า

1. ตระกูลขุนนางได้เข้ามามีบทบาทอำนาจทางการเมืองการปกครองที่สำคัญในช่วงผู้นำของตระกูลในชั้นที่ 2 จนถึงตอนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ต้นตระกูลขุนนางได้มีการปูพื้นฐานความมั่นคงทางการเมืองมาตั้งแต่สมัยอยุธยา
3. ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เนื่องมาจากความสามารถของท่านเองเป็นสำคัญ

วิธีการศึกษาค้นคว้า

1. ชั้นรวบรวมข้อมูล ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ศึกษาจากเอกสารขั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้วและที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ เอกสารชั้นรองนำมารวบรวมเข้าด้วยกัน
2. ชั้นศึกษาข้อมูลตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ หาข้อเท็จจริง
3. ชั้นเสนอข้อมูล โดยนำเสนอในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description)

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก
4. ศูนย์หลักฐานทางประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยนเรศวร
5. หอสมุดวิทยาลัยครูพิษณุสงคราม พิษณุโลก

บทที่ 1

ประวัติตระกูลขุนนาค

ความเป็นมาสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยาตอนกลางเป็นช่วงที่มีการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับต่างประเทศ ซึ่งทำให้มีชาติอาหรับพวกหนึ่งได้เข้ามาทำการค้าขายและทำการราชการในกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันว่าในปลายรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ มีแขกอาหรับสองคน คนที่ชื่อ เลกอะหมัด คนที่ชื่อ มะหะหมัด สะอิด ได้เข้ามาตั้งห้างร้านค้าอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เมื่อ จ.ศ. 964 ปีชวด จัตวาศก มีห้างร้านตั้งอยู่ที่ท่ากาภิรมแม่น้ำนอกกำแพงพระนคร การค้ำนั้นเจริญขึ้นเป็นลำดับ จนสองพี่น้องได้ชื่อว่า เป็นเศรษฐีใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา

ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม กิจการค้าของเลกอะหมัดรุ่งเรืองมาก ซึ่งนอกจากจะทำการค้าส่วนตัวแล้ว เลกอะหมัดยังได้ช่วยราชการแผ่นดินเป็นครั้งคราว คือ ช่วยเจ้าพระยาพระคลังในกรมการท่า เจ้าพระยาพระคลังได้กราบบังคมทูลเสนอความชอบของท่าน เลกอะหมัดให้ทรงทราบ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้ง เลกอะหมัดเป็น พระยาเลกอะหมัดรัตนราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าขวาที่จุฬาราชมนตรี พระยาเลกอะหมัดได้กราบบังคมทูลขอที่ดินตำบลท้ายคูให้พวกแขกบริวารตั้งบ้านเรือนอยู่ พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดเกล้าฯพระราชทาน พวกแขกเจ้าเงิน* จึงได้สร้างบ้านเรือนสร้างกะฎีและท่าที่ฝั่งศพขึ้นในบริเวณนั้นจึงเป็นเหตุให้ชาวอยุธยาเรียกเป็นท้ายคู ว่า "บ้านแขกกะฎีเจ้าเงิน"

*แขก คนไทยสมัยกรุงเก่า เรียกชาวต่างชาติซึ่งถือศาสนาอิสลามว่าแขก และแบ่งชาติแยกออกเป็น สุหนี่ แขกมะหนหรือมะหงน (แขกเจ้าเงิน) แขกสุหนี่เป็นแขกที่ถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะ.

มาจนทุกวันนี้

ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม พระยาเจกอะหมัดรัตนราชเศรษฐีได้ทำความดีความชอบ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเจกอะหมัดเป็น พระยาเจกอะหมัดรัตนาธิบดี ที่สมุหนายกอัครมหาเสนาบดีฝ่ายเหนือ นับว่าเป็นชาวต่างชาติคนแรกที่ได้ดำรงตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีในกรุงศรีอยุธยา ตำแหน่งที่ได้รับครั้งสุดท้าย คือ เจ้าพระยาบวรราชนายก (เจกอะหมัด) ส่วนน้องชายของเจ้าพระยาบวรราชนายกไม่ชอบอยู่เมืองไทยจึงเดินทาง กลับบ้านเมือง แต่ลูกชายชื่อ อากามะหมัด สมใจที่จะอยู่ในกรุงศรีอยุธยา อดอาศัย อยู่กับลูกลุง คือ เจ้าพระยาอภัยราชา (จีน) อากามะหมัดนั้นชอบพอรักใคร่กันมากกับ เจ้าพระยาธรรมาธิบดี (เหล็ก) บุตรพระนมของพระนารายณ์ ได้ช่วยราชการในกรมทำ อากามะหมัดมีความดีความชอบจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอากามะหมัดเป็นพระยาศรีนรินทร์

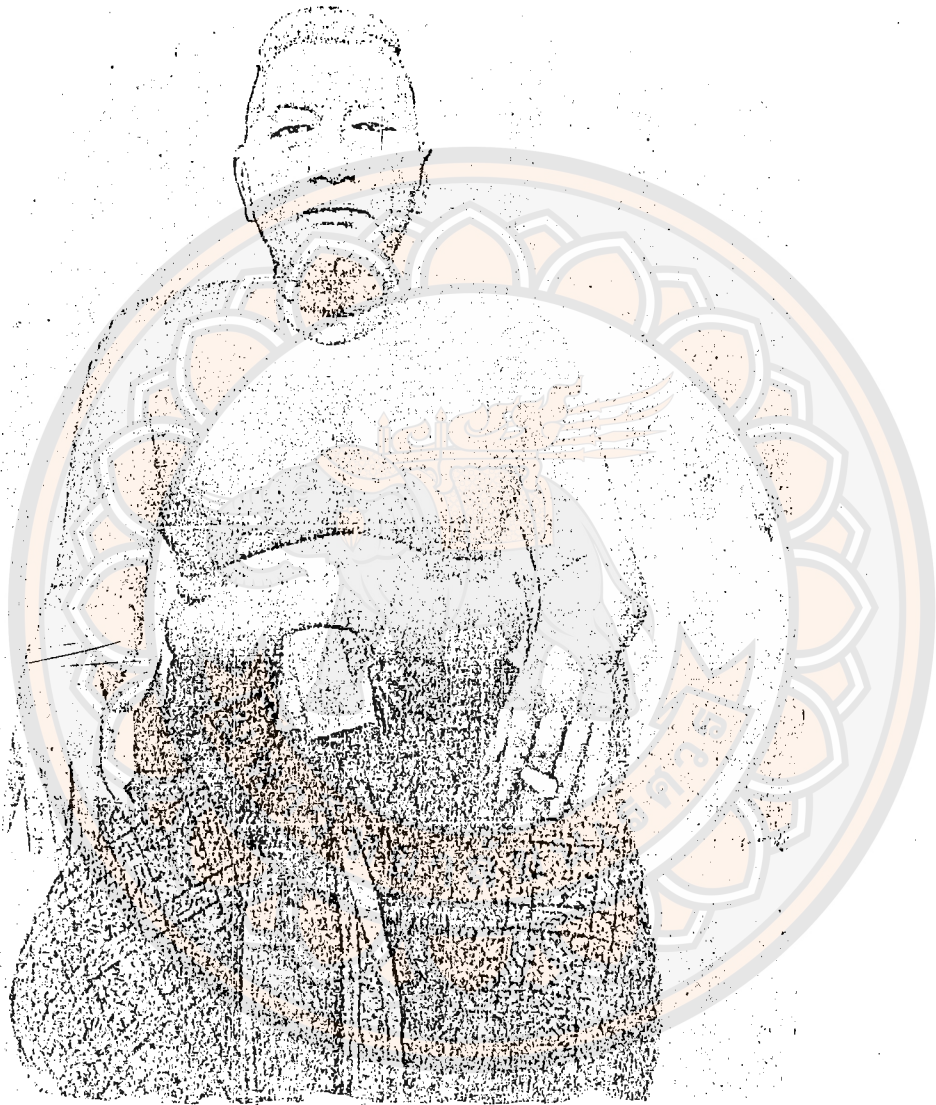
ลูกหลานเหลนของ เจ้าพระยาบวรราชนายก (เจกอะหมัด) และ พระยา ศรีนรินทร์ (อากามะหมัด) บางคนได้เป็นถึงเจ้าพระยาศรีสาทรหาญณรงค์เจ้าเมืองตะนาวศรี เจ้าพระยาจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมท่าขวา หลานอีกคนหนึ่งของพระยาบวรราชนายก คือ เจ้าพระยาชำนาญภักดี และมีลูกชื่อ โจ มียศเจ้าพระยาเพชรพิไชย ว่าที่ราชการสมุหนายก ในราชการพระบรมรักษ เจ้าพระยาเพชรพิไชย ได้ปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนต่อ สมเด็จพระสังฆราชและต่อหน้าพระที่นั่ง ลูกหลานของท่านจึงนับถือ ศาสนาพุทธตั้งแต่นั้นเรื่อยมา แต่บางคนก็ไม่ทิ้งศาสนาเดิม ในรัชกาลขุนหลวงสุรियามรินทร์ หลานของเจ้าพระยาเพชรพิไชย ได้เป็นเจ้าพระยาอัครมหาเสนา สมุหพระกลาโหม (เสน) ท่านตั้งบ้านเรือนอยู่หลังวัดสาม วิหาร ชาวกรุงในสมัยนั้นจึงเรียกท่านว่า เจ้าคุณกลาโหมวัดสามวิหาร ท่านผู้นี้เป็นบิดาของ เจ้าพระยาอัครมหาเสนา (บุญนาค) ซึ่งเป็นต้นตระกูล เป็นขุนนางมากและเป็นบิดาของ ขุนนางผู้ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จเจ้า พระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุญนาค) มีหลานซึ่งเป็นถึงผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุญนาค) ซึ่งจะกล่าวถึงบทบาทของท่านเหล่านี้ในหัวข้อต่อไป

บทบาทของตระกูลขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ตระกูลขุนนางเป็นตระกูลขุนนางเก่าที่สืบเชื้อสายมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา บรรพบุรุษของตระกูลนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชื่อ นายขุนนาง ซึ่งเป็นเพื่อนสนิทของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มาตั้งแต่ครั้งที่พระองค์เป็นสามัญชน เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียเอกราช ในปี พ.ศ. 2310 นายขุนนางได้พาครอบครัวออกจากกรุงศรีอยุธยา ไปอาศัยอยู่กับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งขณะนั้น พระองค์ทรงเป็นหลวงยกบัตร เมืองราชบุรี ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาจักรี นายขุนนางมาอาศัยอยู่ในกรุงธนบุรีด้วย โดยมีฐานะเป็นทนายคนสนิท¹

ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาจักรี ซึ่งเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็น สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ได้ปราบจลาจลที่เกิดขึ้นในกรุงธนบุรีได้สำเร็จ แล้วปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี และพระองค์ทรงโปรดให้นายขุนนางเข้ารับราชการ โดยได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาอุไทยธรรม พระยายมราช และตำแหน่งสุดท้าย คือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาง) ผู้มีความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หลายฐานะด้วยกัน กล่าวคือ ในฐานะที่เคยเป็นเพื่อนสนิท ในฐานะ เป็นน้องเขยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และขณะเดียวกัน นายขุนนางยังมีฐานะเป็นพ่อตา เพราะมีบุตรจากภรรยาคนเก่าได้ถวายตัวเข้าเป็นพระสนม ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การที่บรรพบุรุษตระกูลขุนนางได้รับพระราชทานตำแหน่งสมุหพระกลาโหม อันเป็นตำแหน่งสูงสุดทางราชการ เพราะเป็นประธานของขุนนางฝ่ายทหาร ประกอบกับการสร้าง

¹ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. โครงการกระดูกในตู้. หน้า 18.

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

(ทัต บุนนาค)

ความสัมพันธ์ เป็นการส่วนตัวกับพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ซึ่งนับว่าเป็นผลดีต่อสมาชิกของตระกูลขุนนางรุ่นต่อ ๆ มา

เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาถ) และเจ้าคุณนวล มีบุตรชายที่ได้เข้ารับราชการ ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ชื่อ นายติส และนายทัตขุนนาถ ทั้งสองประสบผลสำเร็จในการรับราชการ ดังจะเห็นได้จากการที่บุคคลทั้งสองได้เลื่อนตำแหน่ง ทางราชการสูงขึ้นเป็นลำดับใน พ.ศ. 2365 พระยาสุริยวงศ์มนตรี (ติส ขุนนาถ) จางวางมหาดเล็ก ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ จากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้เป็นเจ้าพระยาพระคลังที่เสนาบดีกรมพระคลัง ตำแหน่งนี้เป็นหนทางที่ทำให้เจ้าพระยาพระคลัง สามารถสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ ท่านได้ทำการค้าขายของตนเองควบคู่ไปกับการทำราชการ * การที่เจ้าพระยาพระคลังทำการค้าของตนนั้นท่านยอมได้เปรียบผู้ประกอบการเอกชนคนอื่น ๆ เพราะท่านเป็นผู้รู้จักช่องทางในการแสวงหาผลกำไร และการจัดหาหน่ยสินค้าของท่าน ไม่ต้องผ่านพิธีรีตองของทางราชการ เพราะท่านเป็นผู้ควบคุมหน่วยงานดังกล่าวเอง การที่เจ้าพระยาพระคลัง ทำการค้าท่านน่าจะเป็นผู้ที่ครองตำแหน่ง มหาเศรษฐีชั้นที่สองรองจาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับว่าทรงเป็นมหาเศรษฐีชั้นหนึ่ง² การที่ตำแหน่ง เจ้าพระยาพระคลังสามารถสร้างความร่ำรวยให้กับผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้ จึงไม่เป็น เรื่องที่ต้องสงสัยว่า เพราะเหตุใดเมื่อเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (น้อย) ที่สมุหพระกลารักษ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงแก่อนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เจ้าพระยาพระคลัง เลื่อนขึ้นไปดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลารักษ์คนต่อไป แต่เจ้าพระยาพระคลังกลับ

* ศึกษารายละเอียดใน "หนังสือเซอร์จอห์นโบว์ริง..." ทางไมตรีกับฝรั่งในรัชกาลที่ 4. หน้า 31.

² ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2342 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ หน้า 108.

ปฏิเสธไม่ยอมรับ โดยอ้างว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้มักจะอายุสั้น³ แต่ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นใครเหมาะสมกับตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม นอกจากเจ้าพระยาพระคลัง ดังนั้นพระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าราชการสองตำแหน่งพร้อมกัน คือ เป็นทั้งเสนาบดีกรมพระคลังและเป็นอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมในเวลาเดียวกัน⁴ ส่วนน้องชายของเจ้าพระยาพระคลัง ที่ชื่อนายทัต บุนนาค นั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษาจางวางพระคลังสินค้า⁵

เจ้าพระยาพระคลัง มีบุตรชายที่ได้สืบทอดตำแหน่งทางราชการของตน ต่อมาอีก 2 คน ชื่อนายช่วงและนายชา ทั้งคู่เข้ารับราชการในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นายช่วง ได้เข้ารับราชการครั้งแรกเป็นมหาดเล็ก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต่อมาในสมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น นายชัยขรรค์ มหาดเล็กหุ้มแพร ใน พ.ศ. 2373 ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ เป็นหลวงสิทธิ์นายเวร ใน พ.ศ. 2384 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเลื่อนหลวงสิทธิ์นายเวร ขึ้นเป็นจมื่นไวยวรนาถภักดีศรีสุริยวงศ์ ตำแหน่งหัวหมื่นเล็ก ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจมื่นไวยวรนาถภักดีได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก ส่วนนายชา เข้ารับ

³ ปิยนาด บุนนาค. บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค. หน้า 11.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. หน้า 78.

⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมุทอมรพันธ์. เรื่องตั้งเจ้าพระยา กรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 30.

ราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบรรดาศักดิ์ที่ได้รับครั้งแรก คือ นายมหาดเล็กหุ้มแพร ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น จมื่นราชมาตย์ปลัดกรมพระตำรวจ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น -ตระกูลขุนนางยังไม่ได้เป็นตระกูลที่มีบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองเด่นกว่าตระกูลอื่นมากนัก เพราะขุนนางตระกูลนี้มีสมาชิกของตระกูล เข้ารับราชการเพียงไม่กี่คน แต่ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขุนนางตระกูลขุนนางนี้สามารถผูกขาดตำแหน่งสมุหพระกลาโหม และเสนาบดีกรมพระคลังไว้ การที่สมาชิกของตระกูลนี้มีอิทธิพลทางการเมือง เป็นเพราะบรรดาขุนนางตระกูลขุนนางมีความสามารถสร้างความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติกับราชวงศ์จักรีแล้วขุนนางตระกูลขุนนางยังสร้างความมั่นคงทางการเมืองให้กับตระกูลขุนนางของตนด้วยการสมรส กับตระกูลอื่นที่มีอำนาจอยู่ในสมัยนั้น⁶ ทำให้เกิดสายสัมพันธ์และความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันระหว่างตระกูลขึ้นมา ซึ่งนับว่าเป็นผลดีต่อสมาชิกของตระกูลขุนนางรุ่นต่อ ๆ มา

สำหรับสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงโปรดปรานและไว้วางพระราชหฤทัยในตัวเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) แล้ว พระองค์ก็ยังคงทรงมีขุนนางอีกท่านหนึ่งที่ทรงโปรดปรานและไว้วางพระราชหฤทัยเช่นเดียวกัน ขุนนางท่านนี้คือ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ผู้ดำรงตำแหน่งสมุหนายก⁷ แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาบดินทร์เดชา มีภาระกิจที่สำคัญ คือ การเป็นแม่ทัพยกกำลังไปรบกับญวนในดินแดนเขมร การออกไปใช้ชีวิตทหารทำสงครามในต่างแดน

⁶ ปิยนาด บุนนาค. ล.ด. หน้า 226.

⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ล.ด. หน้า 37.

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค)

ย่อมทำให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาไม่มีโอกาสที่จะสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจเหมือนกับขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งอยู่ในพระนครเมื่อเจ้าพระยาบดินทร์เดชาถึงแก่อนิจกรรม ใน พ.ศ. 2392⁸ โดยไม่ปรากฏว่ามีทายาทเข้าสืบทอดตำแหน่ง อาจกล่าวได้ว่าในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีขุนนางตระกูลใดที่มีอำนาจทางการเมืองยิ่งไปกว่าขุนนางตระกูลขุนนาค

1. บทบาทของตระกูลขุนนาคในด้านการรักษาสถานการณ์บ้านเมืองในปลายสมัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประชวรใกล้สวรรคตนั้นกรมขุนพิพิธภูเบศร์ เจ้านายชั้นผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งได้ระดมไพร่ในสังกัดเข้ามายังพระราชฐานเพราะทรงเกรงว่าในช่วงเวลาพลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศบุนนาค) และพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) ขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งมีอำนาจอยู่ในเวลานั้นอาจพาลหาสาเหตุเอาผิดพระองค์ เนื่องจากขุนนางตระกูลขุนนาคทั้งสองท่านเคยไม่พอใจพระองค์เพราะคราวที่กรมพระราชวังบวรมหาศัศดิ์พละเสทที่วังคต บรรดาไพร่ในสังกัดของเจ้านายหลายกรมอาจคาดหมายและอวดอ้างกันว่าเจ้านายของตนจะได้เลื่อนขึ้นเป็นพระมหาอุปราชองค์ใหม่และไพร่ในสังกัดกรมขุนพิพิธภูเบศร์ก็คาดหวัง และอวดอ้างเจ้านายของตนมากกว่าไพร่ในกรมอื่น⁹ กรณีนี้อาจทำให้เจ้าพระยาพระคลัง และพระยาศรีพิพัฒน์ไม่พอใจและเห็นว่ากรมขุนพิพิธภูเบศร์ทรงฝ่สูงเกินพระองค์ ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประชวรใกล้สวรรคตเป็นไปได้ที่กรมขุนพิพิธภูเบศร์ทรงระแวงว่าเจ้าพระยาพระคลังและพระยาศรีพิพัฒน์จะทรายพระองค์ พระองค์จึงรับสั่งให้ไพร่ไปอยู่ศาลาวัดพระเชตุพน พระยาศรีสุริยวงศ์ได้อาสาขอแก้ไขปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้น

⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร. พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5. หน้า 97

⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ล.ค. หน้า 57.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

(ชา บุนนาค)

และได้ไปทูลถามกรมขุนพิพิธภูเบศร์ว่า ทรงมีพระประสงค์สิ่งใดจึงระดมไพร่เข้ามามากมาย เช่นนี้ กรมขุนพิพิธภูเบศร์ตรัสตอบว่า เกรงภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นในช่วงพลัดเปลี่ยนแผ่นดิน เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ ก็กราบทูลไปว่า เจ้าพระยาพระคลังและเสนาบดีคนอื่น ๆ สามารถรักษาสถานการณ์บ้านเมืองให้เป็นปกติได้ ไม่มีเหตุที่จะท้าวให้กรมขุนพิพิธภูเบศร์ หวาดหวั่นพระทัยและขอให้ไพร่ทั้งหมดกลับไป มิฉะนั้นตนจะนำทหารมาจับตัวไปลงโทษ กรมขุนพิพิธภูเบศร์จำต้องปล่อยไพร่ทั้งหมดกลับไป¹⁰ ถ้ามองอีกกรณีหนึ่งก็อาจจะสังเกตได้ว่า ขุนนางตระกูลขุนนางพยายามกีดกันไม่ให้กรมขุนพิพิธภูเบศร์มีบทบาททางการเมือง เพราะกรมขุนพิพิธภูเบศร์ไม่ได้อยู่ฝ่ายขุนนางตระกูลขุนนาง แต่ถึงอย่างไรก็ตามขุนนางตระกูลขุนนางก็สามารถรักษาสถานการณ์บ้านเมืองไว้ได้ด้วยความสะดวกเรียบร้อย

2. บทบาทของขุนนางตระกูลขุนนางในการแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี

ภายหลังการปฏิวัติเพื่อขับไล่ชาวตะวันตกออกนอกประเทศ ในปี พ.ศ. 2231 แล้วการติดต่อกับชาติตะวันตกก็น้อยลงตามลำดับและหยุดชะงักไปเมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2310 จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2361) ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศตะวันตกจึงเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ มิใช่เรื่องของความสัมพันธ์ทางการค้าเท่านั้น แต่ยังมีเรื่องทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย นอกจากนั้นยังเป็นการเริ่มต้น ความสัมพันธ์กับต่างประเทศตามแบบสากลของไทย ซึ่งไม่เคยปฏิบัติมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ มีการเจรจาทางการทูตเพื่อทำสนธิสัญญาโดยมีอังกฤษเป็นผู้นำ สนธิสัญญาที่ทำขึ้นในสมัยนี้มีการให้สัตยาบันและมีผลผูกพันต่อประเทศคู่ภาคีหาใช่สนธิสัญญาที่ไทยเป็นฝ่ายทวนแต่ฝ่ายเดียวดังเช่นที่ไทยเคยทำกับประเทศตะวันตกบางประเทศในสมัย

¹⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงค์ เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน. หน้า 14

กรุงศรีอยุธยาไม่ ขณะเดียวกันความสัมพันธ์กับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นนี้ ก็มีลักษณะต่างไปจากสมัยต่อมา คือ การทำสนธิสัญญาเป็นไปในรูปของสนธิสัญญาที่เสมอภาค ชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกันไม่มีอภิสิทธิ์หรือสิทธิสภาพนอกอาณาเขตดังที่ปรากฏในสมัยต่อมา¹¹

2.1 สาธารณคดีของสนธิสัญญาเบอร์นี

ในปี พ.ศ. 2364 อุปราชอังกฤษประจำเบงกอลได้ส่งคณะทูตซึ่งมี ดร.จอห์น ครอว์เฟิร์ด เป็นหัวหน้าเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้คือ

- 1) เพื่อหาช่องทางขยายการค้าในประเทศไทย โดยยกเลิกวิธีการค้าบางประการคือการผูกขาดการค้า
- 2) เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทย
- 3) เพื่อเจรจาเกี่ยวกับเรื่องเมืองไทรบุรี
- 4) เพื่อขจัดอคติของคนไทยที่มีต่อชาวตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุริยวงศ์มนตรีตำแหน่งว่าที่พระยาพระคลัง เป็นผู้ให้การต้อนรับทูตอังกฤษได้เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแสดงความประสงค์ที่จะทำการค้าโดยเสรี ฟ้องร้องเจ้าพระยามนตรีสุริยวงศ์ซึ่งขอให้ไทยยอมให้พระยาไทรบุรีปะแ่งรัน กลับมาครองเมืองดังเดิมพร้อมทั้งกล่าวถึงอำนาจของอังกฤษ การที่อังกฤษโอบอวดอำนาจและเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรื่องภายในของไทย ประกอบกับปัญหาเรื่องภาษาที่เจรจกันและการที่คนบางคนในคณะทูตลักลอบนำสินค้าเข้ามาขาย ทำให้ไทยเกิดความหวาดระแวงไม่พอใจ ประกอบกับประเทศไทยไม่มีความจำเป็นที่จะต้องค้าขายกับชาติตะวันตกทำให้การเจรจาของครอว์เฟิร์ดล้มเหลว แต่คณะทูตของครอว์เฟิร์ดก็ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทย และได้รับอนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษเข้ามาค้าขายในประเทศไทยได้ไทย

11 ภารดี มหาจันทร์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่. หน้า 78 - 79.

จะไม่เก็บภาษีสูงกว่าที่เก็บอยู่ในขณะนั้น และเจ้าหน้าที่ไทยจะให้ความช่วยเหลืออนุเคราะห์แก่พ่อค้าอังกฤษในด้านธุรกิจการค้า

ในปี พ.ศ. 2368 อังกฤษหาทางมาเจรจาสนธิสัญญากับไทยอีกครั้งหนึ่งอุปราชอังกฤษที่เบงกอลได้ส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่เป็นหัวหน้าคณะทูตเข้ามาเจรจากับฝ่ายไทย เรื่องที่เฮนรี เบอร์นี่ได้รับมอบหมายให้เข้ามาเจรจาคือ

1) เราแสดงความยินดีในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเสวยราชย์.

2) ชักชวนไทยให้ช่วยรบพม่า

3) เสร็จจากปัญหาไทรบุรี

4) เสร็จจาเกี่ยวกับการค้าระหว่างประเทศทั้งสอง

ทำให้อังกฤษพอใจในการเจรจา กับผู้แทนอังกฤษในครั้งนี้เป็นเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ น่าจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากความได้เปรียบของอังกฤษในสงครามกับพม่า ครั้งที่ 1

(พ.ศ. 2367 - 2368) ไทยจึงยอมผ่อนปรนท่าทีลง

การเจรจากับอังกฤษในครั้งนี้เป็นไปด้วยดี เรื่องแรกที่ยกขึ้นมาเจรจาคือเรื่องของไทยช่วยรบกับพม่าซึ่งไทยก็ยินดีช่วย แต่มีข้อเรียกร้องซึ่งไม่อาจตกลงกันได้ จนในที่สุดไทยก็ถอนตัวออกก่อนที่สงครามจะยุติลง ส่วนเรื่องเกี่ยวกับรัฐมลายู เฮนรี เบอร์นี่อนุโลมตามความต้องการของฝ่ายไทย สำหรับเรื่องการค้าฝ่ายไทยเห็นว่าพอจะอนุโลมตามได้การเจรจาดังกล่าวจึงลุล่วงไปด้วยดี มีการลงนามกันในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2369

สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีฉบับนี้ มีมาตราที่น่าพิจารณา ดังนี้ คือ

มาตรา 1 ไทยกับอังกฤษเป็นไมตรีกันและไม่คิดเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

ไทยจะจัดแจงเขตแดนไทยอย่างธรรมเนียมไทยประการใดก็ตามแต่ฝ่ายไทย

มาตรา 4 ถ้าคนไทยหนีไปอยู่ในแดนอังกฤษ ไทยจะไม่ส่งคืนเข้ามา

จับกุมในแดนอังกฤษและเช่นเดียวกัน อังกฤษหนีมาอยู่ในแดนไทย อังกฤษจะไม่ส่งคืนเข้ามาจับกุมในแดนไทย อังกฤษจะขอตัวโดยดีไทยจะนำหรือไม่นำก็ได้

มาตรา 5 ทั้งสองฝ่ายจะทบทวนร่างพ้อคำที่ไปมาค้าขายให้ได้รับความสะดวก ไทยจะไปเมืองอังกฤษ หรืออังกฤษจะมาเมืองไทย ให้ทำตามอย่างกฎหมายธรรมเนียม บ้านเมืองของทั้งสองฝ่าย

เมื่อพิจารณาสนธิสัญญา ทางพระราชไมตรีฉบับนี้แล้วจะพบว่า เป็นสัญญาที่แสดง ถึงการเคารพในอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของแต่ละฝ่าย เคารพในอำนาจทางการศาล และกฎหมายของแต่ละประเทศอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเสมอภาคกันของคู่สัญญา นอกจากนั้นข้อตกลงเกี่ยวกับปัญหาในรัฐมลายูที่กล่าวแล้วข้างต้นก็แสดงให้เห็นการออมชอม กันในปัญหาในรัฐมลายู

นอกจากสัญญาทางพระราชไมตรี 14 มาตราแล้ว ยังมีสัญญาการค้าต่อทำยอีก 6 มาตรา ซึ่งมีมาตราที่ควรพิจารณาดังนี้ คือ

มาตรา 1 พ้อคำในบังคับอังกฤษเข้ามาค้าขายในประเทศไทย ต้องทำตาม กฎหมายและธรรมเนียมไทยทุกประการ ห้ามซื้อข้าวเป็นสินค้าออก สินค้าพวกปิ่น กระสุน ดินปืน ห้ามขายแก่ประชาชน ให้ขายแก่รัฐบาล หากรัฐบาลไม่ต้องการให้เอาออกไป สินค้า นอกจากนั้นให้ซื้อขายได้โดยสะดวก พ้อคำที่จะเข้ามาค้าขายในประเทศไทยต้องเสียค่า ปากเรือดังนี้

ถ้ามีสินค้ามาขาย เสียค่าปากเรือวาละ 1,700 บาท

ถ้าไม่มีสินค้ามาขาย เสียค่าปากเรือวาละ 1,500 บาท

ค่าปากเรือนี้รวมค่าภาษีและค่าธรรมเนียมอื่น ๆ ทั้งหมด

มาตรา 6 พ้อคำในบังคับอังกฤษที่เข้ามาค้าขายในประเทศไทย รวมทั้งนายเรือ กลาสีเรือ ลูกเรือ และคนงาน ทั้งหมดนี้ต้องปฏิบัติตามกฎหมายและธรรมเนียมไทย และตาม สัญญาในทุกประการ หากไม่ปฏิบัติตามสัญญานี้ และข่มเหงไพร่บ้านพลเมือง หรือทำตนเป็นโจร ผู้ร้ายฆ่าคนตายหรือทำการหยาบฆ่าต่อขุนนาง เจ้าพนักงานไทยผู้กระทำความผิดจะต้องถูกลงโทษ ตามควรแก่ความคิด หากคนไทยข่มเหงพวกอังกฤษก็จะถูกลงโทษตามควรแก่ความคิดเช่นกัน¹²

2.2 สาเหตุที่ห้องแก้ไขสนธิสัญญา

หลังจากการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าในปี พ.ศ. 2369 แล้วปรากฏว่าการค้าเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ในปี พ.ศ. 2385 มีเรือกำปั่นใบ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของอังกฤษ เข้าค้าขายเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ไทยก็ส่งน้ำตาลออกขายถึงปีละประมาณ 240,000 หาบ แต่ในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกไม่สู้จะราบรื่นนัก ทำให้การค้าลดลง สาเหตุเพราะ

- 1) ไทยนาระบบผูกขาดภาษีมาใช้แทนการผูกขาดการค้าของรัฐบาล
- 2) พฤติกรรมของพ่อค้าชาวตะวันตกบางคน

การใช้ระบบผูกขาดภาษีแทนการผูกขาดการค้าของรัฐบาล ข้อกำหนดในสนธิสัญญามาตรา 6 ที่ไทยทำกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2369 และมาตรา 2 ที่ไทยทำกับสหรัฐอเมริกา มีผลให้การผูกขาดการค้าของรัฐบาลไทยต้องยกเลิกไป รายได้ของแผ่นดินส่วนหนึ่งซึ่งเคยได้จากการผูกขาดการค้าจึงหายไป รัฐบาลจึงเป็นต้องหารรายได้จากทางอื่นมาชดเชย วิธีการที่รัฐบาลนำมาใช้ คือ ขยายระบบผูกขาดภาษีอากรซึ่งเริ่มมาใช้มาบ้างแล้วในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยรัฐบาลอนุญาตให้เอกชนประมูลผูกขาดภาษีใบระบบผูกขาดนี้ทำให้พ่อค้าต่างชาติได้รับความกระทบกระเทือนเพราะต้องซื้อสินค้าราคาสูงขึ้น บรรดาพ่อค้าอังกฤษจึงร้องเรียนไปยังรัฐบาลของตนว่า ประเทศไทยละเมิดสนธิสัญญาน้ำตาลซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทยมีราคาสูงขึ้นร้อยละ 40 พ่อค้าอังกฤษและอเมริกาก็ลดปริมาณการซื้อลดลง

พฤติกรรมของพ่อค้าตะวันตกบางคนมีผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกเสื่อมทรमลง เช่น พฤติกรรมของนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ พ่อค้าชาวอังกฤษที่เข้ามาทำการค้าอยู่ในประเทศไทย และมีความสนิทกับราชสำนักจนได้เป็นหุ้นส่วนในการค้ากับเสนาบดี และเจ้านายได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอาวุธวิเศษประเทศพาณิชย์ แต่ต่อมาฮันเตอร์ก่อเรื่องขุ่นข้องใจให้แก่ฝ่ายไทยหลายเรื่อง ตัวอย่าง เช่น กรณีกับต้นของเขามีเรื่องวิวาทกับพระสงฆ์ไทย ฮันเตอร์ได้ทำเรื่องเรียกร้องให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 3 สั่งให้เรียกเรือปรัมมุส (Pyramus) มาระดมยิงพระบรมมหาราชวัง และทำลายวัดเสีย นอกจากนั้นเขายังนำค่าน้ำซึ่งเป็นของต้องห้ามเข้ามา

ขายในประเทศไทย เรื่องสุดท้ายที่เขาทำคือ เรื่องที่เขาพยายามจะขายเรือกลไฟชื่อ เอกซเพรส (Express) ให้กับประเทศไทยด้วยราคาที่สูงมากฝ่ายไทยไม่ยอมซื้ออินเตอร์โกรมมากจากกล่าวหมิ่นประมาทคนไทยและหมิ่นพระบรมเดชานุภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้จับนายอินเตอร์ออกไปจากประเทศไทย เมื่ออินเตอร์ถูกขับออกจากประเทศไทย เขาขู่ว่าจะไปฟ้องร้องรัฐบาลอังกฤษให้เข้ามาชำระความฝ่ายไทย ไทยจึงเตรียมการป้องกันประเทศ โดยการซ่อมแซมและสร้างป้อมปราการ จึงสายรัชชามแม่เฒ่าที่เมืองนคร เจื่อนจันทร์และสมุทรปราการ

ความก้าวร้าวของอินเตอร์เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนทัศนคติจากที่เคยเป็นมิตรกับชาวตะวันตกมาเป็นศัตรู สเปนเซอร์ เจนต์ จอห์น (Spencer St. John) ซึ่งเป็นเลขานุการของเซอร์เจมส์ บรูค บันทึกไว้ว่า

"...พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ครั้งหนึ่งเคยทรงชอบพอกับคนอังกฤษมาก่อน แต่ระหว่าง 2-3 ปี ที่แล้วมา พระองค์กลับทรงรู้สึกเป็นศัตรูกับชาวต่างประเทศเท่า ๆ กับที่เคยรู้สึกเป็นมิตรมาก่อน ข้าพเจ้าเชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงนี้มีมูลเหตุสำคัญอยู่ที่การประทุติของพ่อค้าใหญ่ชายอังกฤษในกรุงเทพฯ ผู้ซึ่งพยายามบีบบังคับให้ไทยจ่ายเงินค่าเรือกลไฟในราคาสูง ทำให้กษัตริย์ทรงพิโรธ ตั้งแต่เกิดบาดหมางกัน ครั้งนี้ชาวต่างประเทศก็เสื่อมเสียฐานะเป็นอันมาก ตามที่เราได้ฟังเรื่องราวเกี่ยวกับความบาดหมางทางด้านอังกฤษเท่านั้น ข้าพเจ้าก็กล่าวได้ทันทีว่าพวกเขาประทุติคิดเพียงไร และหากเราฟังเรื่องราวทางด้านกษัตริย์อยู่บ้างเราคงจะได้

กล่าวรุนแรงกว่านี้"13

การที่ประเทศไทยยอมทาสสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้ากับอังกฤษในปี พ.ศ. 2369 เพราะหวังว่าจะช่วยบรรเทาปัญหาความขัดแย้งกับชาติตะวันตกลงได้ แต่การณ์ไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง เพราะหลังจากทาสสนธิสัญญาแล้ว มีการติดต่อกันมากขึ้นความขัดแย้งและความรู้สึกที่ว่าไทยถูกแทรกแซงจากชาติตะวันตกยิ่งทวีขึ้น หลังปี พ.ศ. 2383 แล้วท่าทีของไทยที่มีต่อชาวตะวันตกได้ค่อย ๆ เปลี่ยนไป ซึ่งทำให้ชาติตะวันตกต้องสูญเสียผลประโยชน์ ดังนั้นรัฐบาลของประเทศเหล่านั้นจึงส่งทูตเข้ามาเพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญา

2.3 การดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญา

ในปี พ.ศ. 2383 รัฐบาลอังกฤษได้ส่งเซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) เป็นราชทูตเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญา เซอร์ เจมส์ บรูค ได้แจ้งความประสงค์ขอแก้หนังสือสัญญาที่ทำไว้กับเบอร์นี พร้อมทั้งขอทำข้อตกลงทางการค้าฉบับใหม่ และยืนยันว่าทั้งประเทศไทยและประเทศอังกฤษจะได้รับผลประโยชน์จากการแก้ไขสนธิสัญญาครั้งนี้โดยเสมอกัน

สาระสำคัญของเซอร์ เจมส์ บรูค ขอแก้คือ

- 1) ขอสิทธิในการอาศัยและซื้อที่ดิน
- 2) ขอให้ไทยรับรองเสรีภาพในการปฏิบัติศาสนกิจ
- 3) ขอให้ยกเลิกระบบเจ้าภาษี
- 4) ขอดึงกงสุล โดยมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต¹⁴

ผลปรากฏว่าในการแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี มีคณะกรรมการที่อยู่ในตระกูลขุนนางถึง 4 ท่าน คือ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (ดิศ) เจ้าพระยา

14 ภารดี มหาจันทร์. ล.ต. หน้า 84.

13 วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. แปลโดย นิจ ทองโรสิต หน้า 266 - 267.

ศรีพิพัฒน์ จมื่นไวยวรนาถภักดีสุริยวงศ์หัวหน้ามหาดเล็กและจมื่นราชามาตย์ ปลัดกรมพระตำรวจ (ขา) ท่านทั้งสี่พร้อมเสนาบดีคนอื่น ๆ เช่น พระยาราชสุภาวดี พระยามหาโยธาฯ เป็นผู้ปรึกษากัน ในการตรวจร่างสัญญาในครั้งนี้ โดยมีเจ้าพระยาพระคลังเป็นประธาน สำหรับจมื่นไวยวรนาถศรีสุริยวงศ์มีหน้าที่เป็นผู้ร่างหนังสือของฝ่ายไทยไปเขียนลงในกระดาษให้เรียบร้อยส่งตอบหนังสือของ เซอร์ เจมส์ บรูค

เมื่อการแก้ไขสนธิสัญญาไม่สำเร็จ เจ้าพระยาพระคลังได้มีสาส์นไปถึง ลอร์ด ปาส์ม เมอร์สตัน รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของอังกฤษ เจ้าพระยาพระคลังได้อธิบายในสาส์นนั้นว่า "ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องทำสนธิสัญญากันใหม่เพราะรัฐบาลไทยยังรักษาข้อตกลงกันในสนธิสัญญา พ.ศ. 2369 ในทุก ๆ ข้อและแถลงว่าไทยต้องการมีสัมพันธภาพกับอังกฤษต่อไป

ในแผ่นดินสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บทบาทของเสนาบดีตระกูลบุญนาคมีมากมายอย่างเห็นได้ชัด โดยเริ่มตั้งแต่นายคิส บุญนาค ได้ตำแหน่งว่าที่เจ้าพระยาพระคลังซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ท่านว่าการทั้งทางด้านกรคลังของประเทศและติดต่อกับต่างประเทศ ซึ่งมีอำนาจควบคุมชาวต่างประเทศในกรุงเทพฯ ตลอดจนควบคุมดูแลหัวเมืองชายทะเลตะวันออกในพ.ศ. 2373 ท่านได้ตำแหน่งว่าที่สมุหพระกลาโหม ดังนั้นท่านจึงเป็นอัครมหาเสนาบดี ฝ่ายทหารและควบคุมหัวเมืองปักษ์ใต้อีกด้วย จากตำแหน่งดังกล่าวย่อมแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัยและตระหนักในความสามารถและเป็นที่แน่นอนว่าพระองค์ทรงเกรงใจท่านด้วยไม่ว่าจะทำอะไร¹⁵ ดังจะเห็นได้จาก กรณีที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่กล้าตัดสินใจสั่งตั้งพระราชโอรสองค์ใดองค์หนึ่งขึ้นมาเป็นรัชทายาทแต่ทรงพระราชทานอำนาจให้ขุนนางเป็นผู้เลือกสถาปนาพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ สะท้อนให้เห็น

15 ปิยนารถ บุญนาค. ล.ด. หน้า 8.

ได้ชัดเจนว่า สถานภาพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มั่นคง ถ้าพระองค์
ไม่ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางตระกูลขุนนาค

3. บทบาทของขุนนางตระกูลขุนนาคกับการขึ้นครองราชย์ของเจ้าฟ้ามงกุฎ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานให้เจ้าพระยา
พระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) และพระยาราชสุภาวดี (โรต) ขุนนางผู้ใหญ่ที่มีอำนาจมากใน
ขณะนั้น ขุนนางตระกูลขุนนาคเป็นกำลังสนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ขึ้นครองราชย์ เซอร์ จอห์น ไรว์ริง กล่าวไว้ว่า "...ขุนนางตระกูลขุนนาคได้เคยเป็น
เครื่องมือสำคัญในการยกพระมหากษัตริย์นี้ขึ้นครองราชย์..."¹⁶ และยังมีข้อความอีกตอน
หนึ่งว่า "...ท่านอัศวินเสนาบดี เป็นคนสำคัญที่สุดของกบฏที่มีสกุลมหาศาลในพระราช
อาณาจักร เป็นคนสำคัญที่ยกองค์พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ขึ้นครองราชย์สมบัติ"*

หลังจากเสนาบดีตระกูลขุนนาค พร้อมเพรียงกันถวายราชสมบัติแก่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
เถลิงถวัลยราชสมบัติจึงทรงสถาปนาเสนาบดีหลายท่านแห่งตระกูลขุนนาคให้มีตำแหน่งหน้าที่
สำคัญ ๆ ในการปกครองประเทศสยาม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำแหน่งที่สำคัญทางราชการ
มีสามตำแหน่ง คือ ตำแหน่งสมุหนายก สมุหพระกลาโหมและเสนาบดีกรมพระคลัง อันเป็น
ตำแหน่งที่ขุนนางผู้ดำรงตำแหน่งสามารถสร้างอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์ทาง
เศรษฐกิจจากตำแหน่งที่ครองอยู่ได้มากกว่าขุนนางที่ดำรงตำแหน่งอื่น ๆ จะสังเกตได้ว่า
ขุนนางตระกูลขุนนาคครอบครอง 2 ตำแหน่งหลังไว้ รัตนมัยอมบหล่อยาห์หุดมือไบ กล่าวคือ

12 เซอร์จอห์น ไรว์ริง. "หนังสือเซอร์จอห์น ไรว์ริง เข้ามาเมืองไทยทำหนังสือ
สัญญาประเทศสยาม เมื่อปี พ.ศ. 2398." หน้า 59

* อ้างถึงใน "จดหมายเหตุเซอร์แฮร์ริส." ประชุมจดหมายเหตุเรื่อง
สุริยุปราคาในรัชกาลที่ 4 และเรื่องรัชกาลที่ 4 ประชวรและสวรรคต. หน้า 12.

เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2398¹⁷ เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ (ช่วง) และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จา) ได้เข้าดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม และเสนาบดีกรมพระคลังตามลำดับ นับเป็นการเข้าสืบทอดตำแหน่ง ราชการแทนที่บิดา ส่วนตำแหน่งสมุหนายกนั้น ในระยะแรกผู้ที่ได้ดำรงตำแหน่งนี้คือ เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต) ต่อมาเมื่อเจ้าพระยานิกรบดินทร์ก็ถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. 2406¹⁸ เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญรัตนพันธ์) ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ จากพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เข้าดำรงตำแหน่งสมุหนายกแทน¹⁹ สำหรับเจ้าพระยา ภูธราภัย มีความสัมพันธ์กับเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ (ช่วง) เป็นการส่วนตัว เพราะบุตร สาวของเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ชื่อกกลาง ได้แต่งงานกับพระยาสีหราชฤทธิไกร (แยม) บุตรชายของเจ้าพระยาภูธราภัย (นุช) การสมรสระหว่างตระกูลขุนนางกับตระกูล บุญรัตนพันธ์ ย่อมเป็นปัจจัยที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงให้กับตระกูลขุนนางเป็นอย่างดี

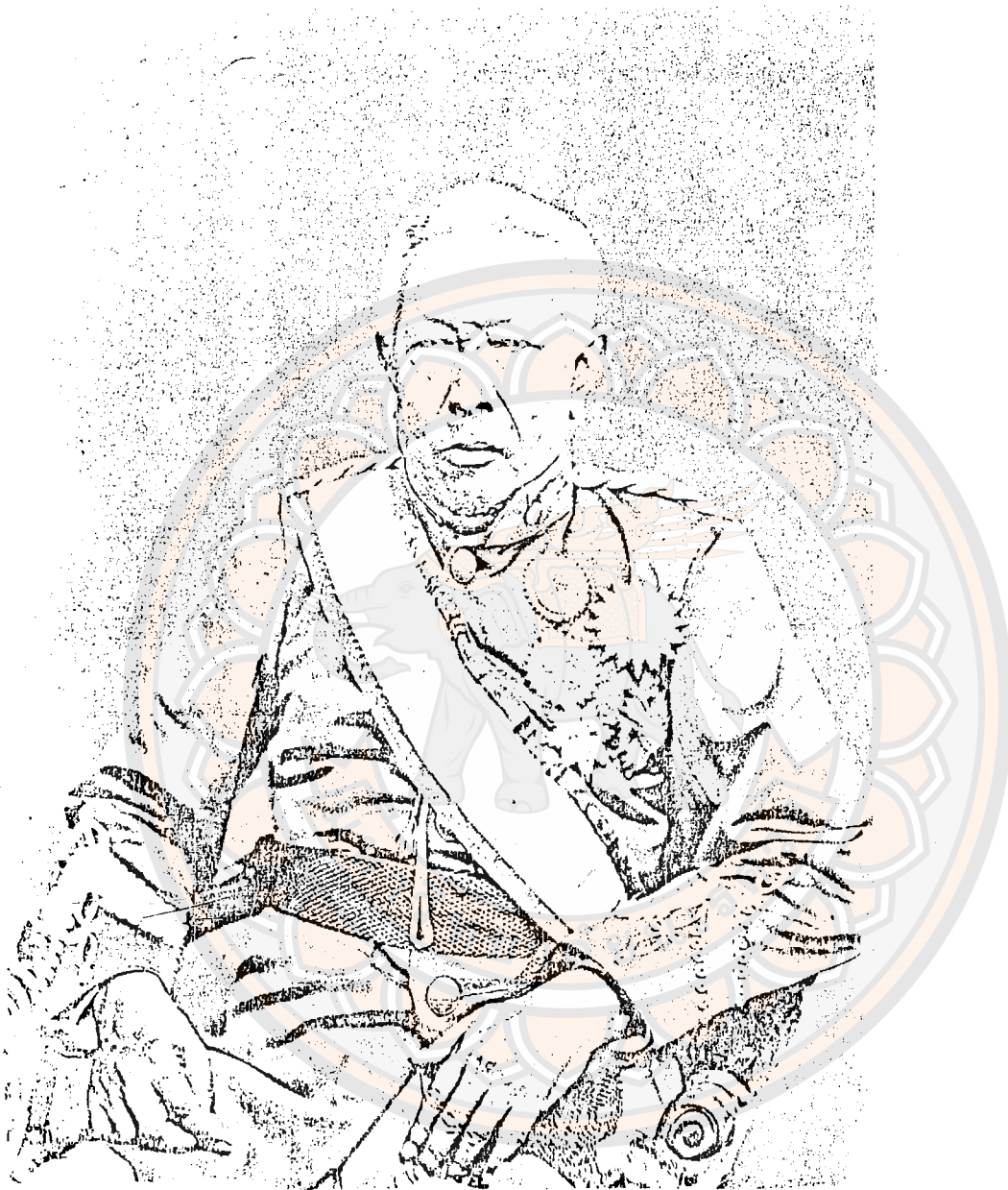
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ (ช่วง) อยู่มาดั่งจะเห็นได้จากทุกครั้งที่ทรงตัดสินพระทัยทำอะไรก็มักจะปรึกษาเจ้าพระยา ศรีสุรียวงศ์และทรงคล้อยตามความคิดเห็นของท่านเสมอ²⁰ เช่นก่อนที่พระองค์จะทรงส่ง พระราชสาส์นออกไปถึงพระนครม กษัตริย์เขมรซึ่งเป็นประเทศราชของไทย แต่ฝรั่งเศส เข้าไป แทรกแซงอยู่ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงร่าง พระราชสาส์นฉบับนั้นไปให้เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ตรวจแก้ไขเสียก่อน โดยพระองค์ทรง

17 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. หน้า 115.

18 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมุทอมรินทร์. ล.ด. หน้า 33.

19 น.ด.

20 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. "พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่น มเทศรวิลาส พ.ศ. 2409." พระราชหัตถเลขา...เล่ม 1. หน้า 190.

เจ้าพระยาภูธราภัย
(นุช บุญรัตน์พันธุ์)

กล่าวว่า

"...ฉันส่งออกาทู จงตรวจดูเถิด ฉันให้เขียนเพื่อ ๆ ไป ข้าที่าคคาาค
 ล่อแหลมไม่สู้ชอบกล ก็บรรดวงกาแก้งมาได้ด้วยเพราะพูดคนเดียวไม่ได้ปรึกษากันคิดบ้าง
 ถูกบ้างเป็นธรรมดา..."²¹ หรือพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จหัวเมืองทุกครั้ง
 พระองค์ก็จะทรงปรึกษาเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ ว่าสมควรจะเสด็จหรือไม่ ถ้าเจ้าพระยา
 ศรีสุรียวงศ์ทัดทานว่าไม่ควรเสด็จไปพระองค์ก็ทรงเชื่อฟัง²²

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอ่อนน้อมต่อมพระองค์และทรง
 ใ้ว่างพระราชหฤทัยในตัวเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์เป็นเพราะพระองค์ทรงได้รับการสนับสนุน
 จากขุนนางตระกูลขุนนางในการขึ้นครองราชสมบัติ ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ขุนนางตระกูล
 ขุนนาง เป็นผู้มือิทธิพลทางการเมืองตลอดรัชสมัยของพระองค์และยังมีอิทธิพลมากในสมัยต้น
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

²¹ หอสมุดแห่งชาติ. "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1226." สมุดไทย
 เส้นดินสอ เลขที่ 68 เรื่อง จดหมายเหตุถึงพระยาราชวราวุฒและพระยามนตรีสุรียวงศ์ เรื่อง
 ฝรั่งเศสได้ชัยชนะฉนวน.

²² ด. หน้า 190 - 191.

บทที่ 2

ปัจจัยที่สนับสนุนให้ตระกูลขุนนาง ขึ้นมาเมืองนางและบทบาททางการเมือง

ค่านิยมของคนไทยในอดีตส่วนใหญ่นิยมให้บุคคลในครอบครัวเข้ารับราชการเป็นขุนนาง เนื่องจากเห็นว่า การเข้ารับราชการจะทำให้มีสิทธิประโยชน์เหนือกว่าประชาชนโดยทั่ว ๆ ไป งานที่นี้หมายถึง ขนชั้นไพร่ซึ่งยังมีภาระต้องถูกเกณฑ์ราชการและยังต้องเข้าเวรอยู่ แต่ถ้าเข้ารับราชการแล้วจะได้รับสิทธิพิเศษยกเว้นไม่ต้องเข้าเวรและยังเป็นอาชีพที่มีเกียรติยศเป็นที่ยอมรับกันว่าได้ทั้งอำนาจและทรัพย์สินสมบัติ¹ ดังที่ ชัย เรื่องศิลป์ กล่าวว่

"ใคร ๆ ก็อยากเป็นข้าราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นขุนนาง เพราะว่าคนมียศศักดิ์ย่อมเป็นที่เกรงกลัวของประชาชนราษฎร จะเรียกร้องหาผลประโยชน์จากราษฎรมักจะได้โดยง่าย คนเป็นขุนนางมีทางร่ำรวยหลายทาง ได้รับพระราชทานที่ดินและทรัพย์สิน คนไทยถือเอาการได้เป็นขุนนางเป็นยอดปรารถนาและเมื่อได้เป็นขุนนางแล้วทรัพย์สินสมบัติย่อมตามมาทีหลัง"²

เมื่อมีค่านิยมดังกล่าวแล้วลูกผู้ชายส่วนใหญ่จึงนิยมรับราชการ การเข้ารับราชการนั้นจะต้องถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งธรรมเนียมในการถวายตัวนี้มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายถึงขั้นตอนในการเข้ารับราชการ เพื่อเป็นขุนนางความว่

¹เอมอร เหมือนจันทร์. บทบาททางการเมืองการปกครองของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค). หน้า 18.

²ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2352 - 2353 : ด้านสังคม. หน้า 53.

"เมื่อขุนนางผู้ใหญ่น้อยก็ตีมีบุตรต้องถวายตัวพระเจ้าแผ่นดินเป็นมหาดเล็ก
รับราชการเป็นการราชสอยเล็กน้อยยากเล็กเคียงพระเจ้าแผ่นดิน เปี้ยหวัดบ้างนิดหน่อย เมื่อ
ได้รับราชการอยู่ใกล้พระเจ้าแผ่นดิน ตั้งนั้นก็ไต่ยินได้ฟังราชการ ขุนนางเจ้าพนักงานนำ
มากราบทูลและพระเจ้าแผ่นดินรับสั่งเป็นการเรียนราชการอยู่เสมอ เมื่อพระเจ้าแผ่นดิน
เห็นว่าผู้้นั้นคุ้นเคยในราชการบ้างแล้วก็เข้าไปตรวจราชการต่าง ๆ นำความมากราบทูล
จนเจ้าแผ่นดินเห็นว่าผู้้นั้นสมควรจะมีตำแหน่งราชการก็ค่อยเลื่อนยศบิที่ละน้อย ๆ ตาม
ลำดับ เพราะธรรมเนียมเป็นดังนี้ ถ้าขุนนางผู้ใหญ่น้อยมีบุตรดี ที่ได้ทดลองแล้วพระเจ้า
แผ่นดินเห็นสมควรที่จะได้รับราชการสืบตระกูลบิดาได้ก็ให้เลื่อนยศให้สืบตระกูลบิดาไปบ้าง"³
ตระกูลขุนนางก็เช่นเดียวกัน ได้เริ่มรับราชการมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และสามารถเสริมสร้าง
อิทธิพลทางการเมืองการปกครองมาโดยตลอด ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้า ว่า
เหตุใดตระกูลขุนนางจึงสามารถก้าวขึ้นมาเมือง และบทบาททางการเมืองการบริหารราชการ
แผ่นดินมากกว่าขุนนางตระกูลอื่น ๆ ที่เข้ารับราชการในช่วงเวลาเดียวกัน ดังจะแยก
พิจารณาเป็น 5 ประเด็น คือ

1. ฐานอำนาจเดิมของวงศ์ตระกูล
2. ระบบครอบครัวและเครือญาติ
3. สถานการณ์ที่เอื้ออำนวย
4. การสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ
5. อิทธิพลของชาติตะวันตก

³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระบรมราชาธิบายว่าด้วย
พระยศเจ้าต่างกรมและยศขุนนาง. หน้า 23.24.

ฐานอำนาจเดิมของวงศ์ตระกูล

0391
29 SEP 2006

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

431096

ฐานอำนาจเดิมของวงศ์ตระกูล เป็นปัจจัยหลักที่สำคัญที่ทำให้ขุนนางตระกูลขุนนาคน
เข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยจะได้ศึกษาตั้งแต่ต้นตระกูลขุนนาคน คือ เจ้าพระยาอรรค
มหาเสนา (ขุนนาคน) ได้เริ่มรับราชการตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี มีตำแหน่งเป็นเพียงนายฉลอง
นายนาคน และในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งบ้านเมืองยังไม่สงบเรียบ
ร้อยนายขุนนาคน ในฐานะนักรบผู้มีความเก่งกล้าสามารถคนหนึ่งได้ออกรบแทบทุกครั้ง เช่น
เมื่อปีพุทธศักราช 2328 นั้นพระเจ้าประดุกษัตริย์พม่า ยกทัพมาตีกรุงสยามเมื่อคราว
สงครามเก้าทัพ ขณะนั้นเมื่อยศเป็นพระยาอุไทยธรรม ได้ไปตั้งรับพม่าที่เมืองนครสวรรค์
หลังจากสงครามครั้งนี้ก็ได้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยาอมราช⁴ นอกจากนี้จะเป็นนักรบ
ที่มีความสามารถแล้วยังได้เป็นแม่กองทำพระมณฑปได้สำเร็จสวยงาม นับเป็นมรดกทางด้าน
ศิลปกรรมอันล้ำค่าของประเทศไทยในปัจจุบันและนับว่าท่านมีส่วนช่วยพุดงด้านศิลปกรรม
ซึ่งเป็นเครื่องชี้วัดธรรมชาติด้วย นอกจากความสามารถของนายขุนนาคนจะทำให้
ตัวท่านเองได้มีอำนาจและบทบาททางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก นายขุนนาคน ยังเป็นบุคคลแรกของตระกูลที่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของปฐม
กษัตริย์แห่งพระราชจักรีวงศ์ โดยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ คือ พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในฐานะต่าง ๆ กันคือ ในฐานะ "เพื่อนซึ่งมีมิตร
ภาพอันดีต่อกันมาตั้งแต่เยาว์วัย" ในฐานะ "ผู้รับใช้ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก ตั้งแต่พระองค์ยังเป็นสามัญชน" ในฐานะ "น้องเขย" เพราะภริยาของท่านคือ
เจ้าคุณฉนวน เป็นพระขนิษฐาร่วมบิดามารดาเดียวกันกับสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่ง
เป็นพระอัครมเหสีของพระพุทธรยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นสายตระกูล ๓ บางช้าง และในฐานะ

⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1.

"พ่อตา" ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพราะธิดาของท่านหลายคนที่ได้ถวายตัวเป็นพระสวามี และบางท่านก็เป็นเจ้าจอมมารดา เช่น เจ้าจอมมารดาตานี⁵ เจ้าจอมมารดาบุ๋ม เป็นต้น ความสัมพันธ์อันใกล้ชิด จากการเป็นราชินีกุล* นี้เองจึงเป็นผลอันดีต่อทายาทของท่าน นอกเหนือจากการเป็นราชินีกุลบางช้าง** แล้ว เจ้าคุณนวลภรรยาของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ยังเป็นผู้อภิบาลดูแลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ จึงทรงส่งเสริมสายโลหิตของท่านในการเข้ารับราชการ ในฐานะพระญาติที่สนิทยิ่ง เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา และเจ้าคุณนวลจึงเปรียบเสมือน "ผู้กรุยทาง" สะดวกให้กับทายาทในรุ่นต่อมาของท่าน คือ นายติศ และนายทัต บุนนาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งนายติศ ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้ทำงานสำคัญ ๆ ควบคู่กันกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อยู่เสมอ และได้รับพระราชทานเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนได้เป็นถึงเสนาบดีกรมพระคลัง ได้ทำคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองมากมาย เช่นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริว่าเมืองสมุทรปราการยังไม่มีที่ป้องกันมั่นคงจึงโปรดเกล้าให้

⁵ชลธิชา บุนนาค. การเลื่อนอำนาจทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2416 - 2435). หน้า 31 - 32.

*ราชินีกุล หมายถึง เป็นพระญาติของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทางฝ่ายสมเด็จพระบรมราชินี

**ราชินีกุลบางช้าง คือ พระญาติวงศ์ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระบรมราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระนิเวศสถานเดิมอยู่ในตำบลอัมพวา แขวงอำเภอบางช้าง พระญาติวงศ์มีในเวศสถานอยู่ในภูมิภาคานั้นจึงเรียกว่าราชินีกุลบางช้าง ราชินีกุลสายตรงอยู่ 3 วงศ์ คือ วงศ์เจ้าชายชูโรต วงศ์เจ้าคุณนวลภรรยาของท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) และวงศ์เจ้าคุณหญิงแก้ว

พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นแม่กองกับพระยาสุริยวงศ์รักษา (ดิศ บุนนาค) ซึ่งได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ลงไปจัดการสร้างเมืองสมุทรปราการให้เป็นป้อมปราการ สำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู เป็นต้น นายดิศ รักราชการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีอำนาจและบทบาททางการเมืองมากมาย เริ่มมีตำแหน่งสูงขึ้นไปเป็นเจ้าพระยาพระคลังว่าที่กรมกลาโหม ซึ่งบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และเมืองมลายูประเทศราช⁶ และกรมท่าตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินคนสุดท้ายโดยทั่วไปนิยมเรียกว่า "สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่" นับว่าเป็นสมเด็จเจ้าพระยาองค์แรกของวังหลวงและนับเป็นบุคคลสำคัญอันดับที่ 3 ของประเทศรองลงมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นเจ้าแผ่นดินกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงมีฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 2

จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่ต้นตระกูลบุนนาคคือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) เจ้าคุณฉนวนและสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) ส่วนแต่มีอำนาจและบทบาททางการเมืองอย่างมาก จึงเป็นการวางรากฐานอำนาจไว้ให้แก่ทายาทในรุ่นต่อมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) แล้วยังมีบุคคลอื่น ๆ ในตระกูลที่สำคัญ ๆ เช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ผู้เป็นอาซึ่งมีอำนาจและบทบาททางการเมืองการปกครองของประเทศสยามที่สำคัญผู้หนึ่งรักราชการควบคู่มากับพี่ชาย คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ซึ่งเป็นเสนาบดีว่าการกรมใหญ่ถึง 2 กรม คือ เป็นที่พระคลังว่าการกรมท่าเกี่ยวกับการต่างประเทศ ทั้งเป็นสมุหพระกลาโหมด้วย ซึ่งเป็นตำแหน่งชั้นอัครมหาเสนาบดีว่าการ

⁶ชัยอนันต์ สมุทวณิช และจัตติยา กรรณสูต. เอกสารการเมืองการปกครองไทย. หน้า 121.

กรมพระกลารโหม ที่มีมาแต่โบราณ คู่กับตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายก ซึ่งว่าการ
กรมมหาดไทยอันเป็นกรมใหญ่ทั้ง 2 กรม

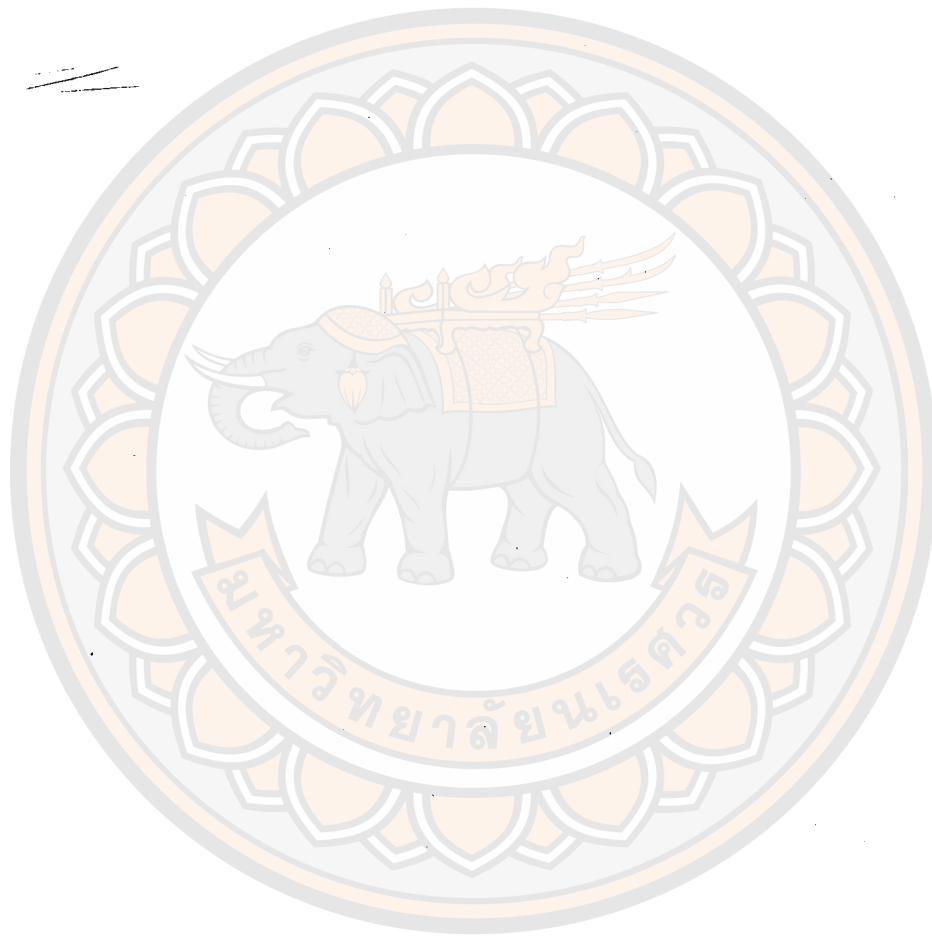
ผู้เป็นหัวหน้าของทั้ง 2 กรมนี้ได้รับยกย่องเป็นอัครมหาเสนาบดีสูงกว่าเสนาบดี
ชั้นจตุสดมภ์ คือ เวียง วัง คลัง นา แต่อัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลารโหมในชั้นหลังมา
มาได้ว่าการแต่เฉพาะที่เกี่ยวกับฝ่ายทหาร ทั้งมิได้มีหน้าที่อย่างที่เขาจกกันหน้าที่ตามแห่ง
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลารโหมแต่ต้องว่าการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนกับหัวเมืองต่าง ๆ
ทางฝ่ายใต้ขึ้นอยู่กับความปกครองและมีศาลชำระคดีความอยู่ในหน้าที่ของกรมด้วย เช่น
เดียวกับมหาดไทยซึ่งมีอัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายกเป็นหัวหน้ากรม และมีหัวเมืองฝ่ายเหนือ
ขึ้นอยู่กับความปกครองมีศาลชำระความเป็นส่วนของกรมเองต่างหากจากกรมอื่น ๆ

กรมท่าก็เป็นอีกกรมหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยามหาพระยวงษ์ วรราชการด้วย
เสนาบดีกรมท่าว่าการปกครองหัวเมืองคือ หัวเมืองแถบชายฝั่งตะวันออกและมีศาลชำระ
คดีความเป็นส่วนของกรมเอง หัวหน้ากรมเป็นเสนาบดีชั้นจตุสดมภ์ และมีหน้าที่ติดต่อค้า
งานเกี่ยวกับการต่างประเทศโดยตรง ถ้าเทียบกับสมัยนี้ ก็เท่ากับสมเด็จพระยาบรม
มหาพระยวงษ์ เป็นรัฐมนตรีว่าการโดยตรงอยู่ 3 กระทรวง คือ กระทรวงการคลัง
กระทรวงการต่างประเทศ และกระทรวงกลารโหม ทั้งยังมีหน้าที่ปกครองหัวเมืองขึ้น ใน
เวลานั้นท่านเมื่อท่านจะเทียบเท่ากับนายกรัฐมนตรี ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน⁷

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ก็เป็นผู้สำเร็จราชการอีกทั้งว่าการพระคลัง
สินค้าด้วยเป็นที่น่าสังเกตว่าทายาททั้ง 2 ของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) ได้รับ
พระราชทานบรรดาศักดิ์สูงกว่าขุนนางในตระกูลอื่น ๆ นั้น คือ บรรดาศักดิ์สูงถึงสมเด็จพระ
พระยาทั้ง 2 ท่าน และที่สำคัญคือ ขุนนางตระกูลบุญนาคนี้ สามารถสร้างทายาทสืบต่ออำนาจ
ทางการเมืองได้อย่างไม่ขาดระยะ โดยเฉพาะตำแหน่งสมุหพระกลารโหม แม้ว่าในบางครั้ง
จะไม่ใช่ตระกูลบุญนาคสายตรงแต่เกี่ยวเนื่องเป็นญาติกันทั้งสิ้น เช่น เจ้าพระยาอรรค-
มหาเสนา (บุญมา) พี่ชายต่างมารดา กับเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค)

⁷ รัตน อรุณรัตน์. สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยวงษ์. หน้า 46 - 48.

เจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ซึ่งบิดามีความสัมพันธ์กับตระกูลขุนนาคเช่นกันได้แก่ เจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) เป็นบิดาของท่านผู้หญิงจันภรรยาของสมเด็จพระยาบรมมหา-
ประยูรวงศ์⁸ ซึ่งจะเห็นได้ว่าอำนาจในการปกครองประเทศส่วนใหญ่อยู่ในมือของกลุ่มบุคคล
ที่เป็นเครือญาติกันทั้งสิ้น ดังตารางที่ 1

⁸ชลธิชา ขุนนาค. การเสื่อมอำนาจทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัชกาล
ที่ 5 (พ.ศ.2416 - 2435). หน้า 37.

รายชื่อสถานศึกษาที่สังกัดทางราชการ

รหัสดูแล	ชื่อบุคคล	สถานศึกษา	เมือง	จังหวัด	รหัส	ตำแหน่ง
รหัสดูแลที่ 1	คุณพระเอกา โนน เจ้าพระยามหาเสนา (มส) (ชวศ-2356) เจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค) (2281-2348) เจ้าพระยามหาเสนา (ม)	เจ้าพระยาวิเศษกิจ (สน สนิทวิเศษ) (2278-2348)	เจ้าพระยาบวรราช (อิน หรือ พงอิน)	เจ้าพระยาบวรราช (ขุนรอก ขุนยวิเศษ)	เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)	เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)
รหัสดูแลที่ 2	เจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค) เจ้าพระยาวิชาสุทนต์ (มส) เจ้าพระยามหาเสนา (สัง)	เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (กน สนิท) เจ้าพระยาอินทร (มอ ขุนยวิเศษ)	เจ้าพระยาบวรราช (ม)	เจ้าพระยาบวรราช (ม)	เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)	เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)
รหัสดูแลที่ 3	เจ้าพระยามหาเสนา (มอ) (2298-2372) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ พระเอกา โนน (ก)	เจ้าพระยาอินทรวิเศษ (สิงห์ สิงห์)	เจ้าพระยาบวรราช (ม)	เจ้าพระยาบวรราช (ม)	เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)	เจ้าพระยาบวรราช (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)
รหัสดูแลที่ 4	เจ้าพระยาสุริยวงษ์ (ชว) (2351-2425)	เจ้าพระยาอินทรวิเศษ (โก กัลยาณมิตร) เจ้าพระยาอินทรวิเศษ (ขุน ขุนยวิเศษ)	เจ้าพระยาบวรราช (สุน) เจ้าพระยาบวรราช (ก) เจ้าพระยาบวรราช (ขุน สิงห์)	เจ้าพระยาบวรราช (ม)	เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)	เจ้าพระยาบวรราช (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)
รหัสดูแลที่ 5	เจ้าพระยาสุริยวงษ์ (ว) (ว)	เจ้าพระยาอินทรวิเศษ (ขุน ขุนยวิเศษ)	เจ้าพระยาบวรราช (ม)	เจ้าพระยาบวรราช (ม)	เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)	เจ้าพระยาบวรราช (ม) เจ้าพระยาศรีสุทนต์ (ม)

หรือคุณนายสาคร
 1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมุทโสมนัส, King เจ้าพระยาบวรราชโกศล
 2. พงอิน

กรมราชเลขา

ระบบครอบครัวและเครือญาติ

หากพิจารณาตามหลักการปกครองของไทยซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและเป็นศูนย์รวมของอำนาจทั้งปวง ประกอบเข้ากับการคัดเลือกคนเข้ารับราชการแล้วจะพบว่าทุกอย่างขึ้นอยู่กับพระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว ดังนั้น หากบุคคลใดทาตนาให้เป็นที่โปรดปราน หรือประสบความสำเร็จในการเสริมสร้าง ความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ย่อมมีโอกาสนะสมอิทธิพลทางการเมือง ดังเคยมีปรากฏในประวัติศาสตร์อยุธยา ในสมัยพระเพทราชา ขณะดำรงตำแหน่งสมุหพระคชบาล จางวางขวาในกรมพระคชบาลขวา ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนไว้ว่า "ตำแหน่งอันสูงสุดและอำนาจหน้าที่ค่อนข้างมากของพระเพทราชาไม่มีอะไรได้มาจากการแต่งตั้งตามปกติหากแต่ได้มาจากความสัมพันธ์กับพระนารายณ์ด้วย"* การเสริมสร้างความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนางตำแหน่งสำคัญจะมีผลทำให้อำนาจของขุนนางนั้น ๆ กระจายออกไปในหน่วยงานต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ซึ่งก็เท่ากับว่าเป็นการเสริมสร้างกลุ่มเครือญาติขึ้น อันจะส่งผลดีต่อการบริหารราชการเพราะมีพวกพ้องเป็นกำลังของตน ลักษณะการเสริมสร้างเครือญาติอาจทำได้ 2 ทางคือ

1. การให้บุตรหลานหรือเครือญาติที่เป็นชายเข้ารับราชการโดยต่อเนื่อง วิธีการนี้บรรดาขุนนาง ถือปฏิบัติกันมาช้านานและเป็นที่ยอมรับกันในสังคมไทยว่า การรับราชการเป็นอาชีพที่มีเกียรติสูงสุดเพราะได้ทั้งอำนาจและทรัพย์สมบัติพร้อม ๆ กัน จึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างมากที่ขุนนางจะให้บุตรหลานของตนได้เข้ารับราชการประกอบกับการคัดเลือกคนเข้ารับราชการมุ่งที่ราชตระกูล เป็นสำคัญซึ่งมีผลทำให้ระบบข้าราชการไทยผูกพันอยู่กับระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น

*ออกพระเพทราชา สืบเชื้อสายมาจากตระกูลขุนนางเก่าและอาจจะเป็น "เชื้อพระวงศ์" มารดาเป็นพระนมของพระนารายณ์และน้องสาวเป็นสนมเอก.

ตระกูลขุนนางก็เช่นเดียวกับตระกูลขุนนางอื่น ๆ ที่มักจะนำเครือญาติที่เป็นชายมาถวายตัวกับพระมหากษัตริย์ แต่ตระกูลขุนนาง มีข้อได้เปรียบขุนนางตระกูลอื่นกล่าวคือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ต้นตระกูลขุนนาง) มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ต้นราชวงศ์จักรี) ในฐานะต่าง ๆ กัน ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดนี้เองทำให้ขุนนางตระกูลขุนนางได้เปรียบขุนนางตระกูลอื่น ๆ

ความได้เปรียบของขุนนางตระกูลขุนนางที่มีความสัมพันธ์อันดีกับพระมหากษัตริย์พระราชวงศ์จักรีทำให้การสนับสนุนบุตรชายหรือญาติที่เป็นชายเข้ารับราชการสืบต่อกันมาและประสบความสำเร็จอย่างดีเพราะทายาททางการเมืองของตระกูลขุนนางได้รับการแต่งตั้งให้มีศตวรรษวรรคาศักดิ์สูงถึงชั้น เจ้าพระยาสืบเนื่องกันมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นถึงความเจริญเติบโตของขุนนางตระกูลขุนนาง คือ ในจำนวนเสนาบดี 17 ท่าน ** สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขุนนางตระกูลขุนนางได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงถึงสมเด็จพระยา 2 ท่าน คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ และสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เจ้าพระยา 2 ท่าน คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ว่าที่กรมพระกลาโหมและเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จา) ผู้ช่วยกรมท่าตามแห่งที่เหลือเป็นของตระกูลสิงหนะ 2 ท่าน คือ เจ้าพระยาอมราช (แก้ว) และเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ)ตระกูลกัลยาณมิตร 1 ท่าน คือ เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โรต)ตระกูลบุญยรัตนพันธ์ 1 ท่าน คือ เจ้าพระยาภูธรราชัย (บุข) ตระกูลสนธิรัตน์ 1 ท่าน คือ เจ้าพระยาธรรมา (เสื่อ) ตระกูลชูโรต 1 ท่าน คือ เจ้าพระยาพลเทพ (เอี่ยม)

**ประวัติและรายละเอียดของเสนาบดี 17 ท่านในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ่านได้จาก พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรินทร์. ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 43 - 62.

ตระกูลบูรณศิริ 1 ท่าน คือ เจ้าพระยาธรรมมา (บุญศรี) ตระกูลบุญหลง 1 ท่าน ส่วนใน
เขตหัวเมืองเป็นขุนนางจากตระกูล ณ นคร 2 ท่าน ตระกูล ณ สงขลา 1 ท่าน และ
ตระกูล ณ นครราชสีมา 1 ท่าน

นอกจากการได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ที่สูงกว่าขุนนางตระกูลอื่นแล้ว
ปรากฏว่าขุนนางตระกูลบุญนาคสามารถสร้างทายาททางการเมืองได้อย่างไม่ขาดระยะ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ซึ่งตระกูลบุญนาคได้ครอบครอง มาตั้งแต่
พ.ศ. 2325 - 2413 แม้ว่าจะมีบางครั้งที่ไม่ใช่ตระกูลบุญนาคสายตรงแต่ก็เกี่ยวเนื่องเป็น
ญาติกันทั้งสิ้นเมื่อเปรียบเทียบกับขุนนางตระกูลอื่น จะเห็นได้ว่าไม่มีตระกูลใดสร้างทายาท
ทางการเมืองสืบต่ออำนาจได้อย่างต่อเนื่องเช่นตระกูลบุญนาคเลย ซึ่ง
แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของตระกูลบุญนาคในการสร้างทายาททางการเมืองโดยอาศัย
ระบบเครือญาติดังปรากฏรายชื่อเสนาบดีผู้ดำรงตำแหน่งทางการบริหารประเทศรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว

2. การนบบุตรสาว หลานสาวเข้ารับราชการเป็นฝ่ายใน เป็นอีกวิธีหนึ่งในการ
เสริมสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติของขุนนาง หากบุตรสาวหรือหลานสาวของขุนนาง
ผู้ใดได้เป็นเจ้าจอม ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทำให้เกิดทายาทที่เกิดขึ้นมาอยู่ใน
ฐานะสูงกว่าขุนนาง คือเป็นถึง พระเจ้าลูกเธอ

ในบรรดาสตรีที่มีผู้นำขึ้นถวายตัวเป็นฝ่ายในนั้น เป็นผู้ที่มีมาจากตระกูลบุญนาค
เป็นจำนวนมากซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้เหตุผลว่า "นับตั้งแต่บรรพบุรุษ
ของสกุลบุญนาค คือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา เป็นต้นมา สมาชิกในสกุลถือเป็นประเพณี
ในการถวายบุตรชายท้าวราชการฝ่ายหน้าและบุตรสาวท้าวราชการฝ่ายในมาทุกรัชกาล"⁹

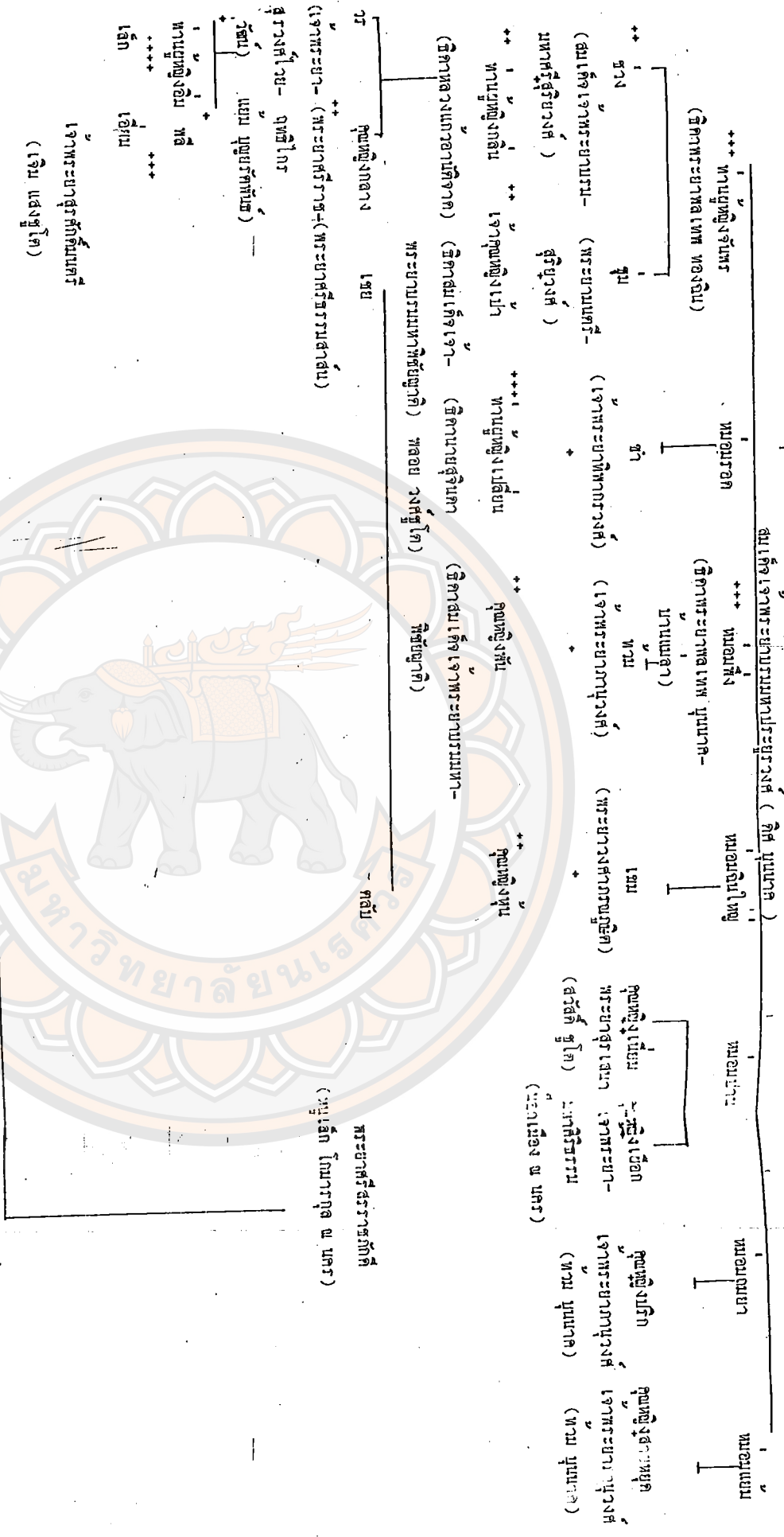
⁹สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชการที่ 5. หน้า 73.

อาทิเช่นเจ้าพระยาอัครมหาเสนา (ขุนนาค) เสนาบดีกลารหม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้เข้าถวายตัวและเป็นเจ้าจอมถึง 7 คน

นอกเหนือจากการเสริมสร้างระบบเครือญาติกับพระมหากษัตริย์โดยการสมรสแล้ว ในระหว่างตระกูลด้วยกันก็มีการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อการขยายอิทธิพลของสกุลตนเข้าไปในหน่วยงานการบริหารราชการแผ่นดินอื่น ๆ และเป็นการได้กำลังคนจากตระกูลอื่นเข้ามาเป็นพวกพ้องด้วย ปรากฏว่ามีการสมรสกันระหว่างตระกูลขุนนางด้วยกัน เพื่อสร้างอำนาจสืบต่อทางการเมืองของตระกูลให้กว้างขวางขึ้นดังจะยกตัวอย่างการสมรสทางสายสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ตามแผนภูมิที่ 1)

เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่า มีการแต่งงานระหว่างคนในตระกูลขุนนางด้วยกันเป็นอันมาก ยกตัวอย่างเช่น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) แต่งกับท่านผู้หญิงกลิ่นเป็นธิดาหลวงแก้วอาณัติจาด และพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) แต่งกับเจ้าคุณหญิงเป้าเป็นธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ซึ่งอาจเนื่องมาจากเหตุผลในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในตระกูลให้แน่นแฟ้นขึ้นหรือเพื่อรักษาความบริสุทธิ์ในสายเลือดของตน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ไม่มีปรากฏชัดในขุนนางตระกูลอื่นด้วย

แบบบัญชีแสดงการสมรสทางสายสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยมงกุฎ

การสมรส การแต่งงานระหว่างกันในตระกูลเดียวกัน

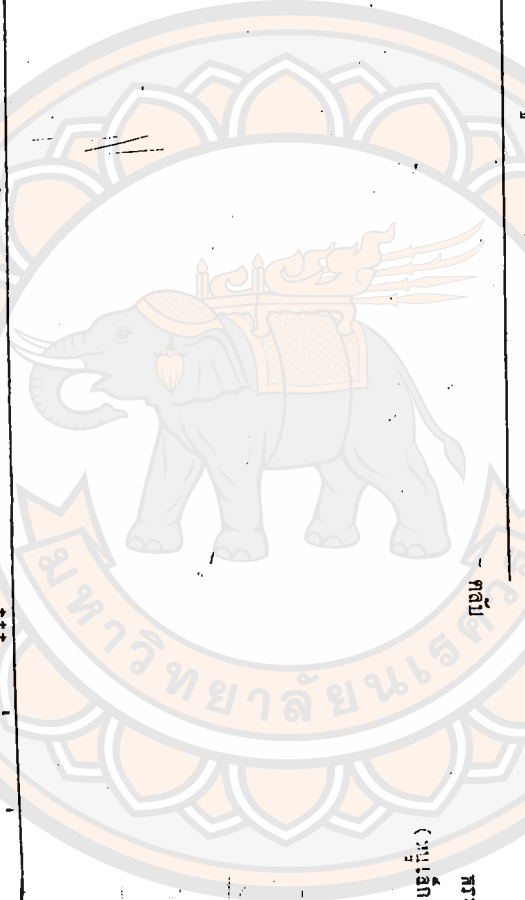
สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก กรมพระสมุหเขมรพิเศษ ซึ่งเจ้าพระยาทรงราชทินโกสินทร์ หน้า 57-74.

คู่มือการพิมพ์หาข้อสรุป หน้า 41-61.

พงศาวดารราชบัณฑิตยสถานและสารบัญชาราชบัณฑิตยสถาน กรมการบันทึบ พ.ศ. 2352 (พระสมุห: 2501) หน้า 78-83.

พระราชพงศาวดาร สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พิมพ์ในฉบับพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หน้า 7-10.

(เศวตฉัตร) หน้า 7-10.

สถานการณ์ที่เอื้ออำนวย

นอกเหนือจากปัจจัยฐานอำนาจเดิมของวงศ์ตระกูลและระบบเครือญาติแล้วสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมให้ขุนนางก้าวหน้าในการบริหารราชการคือ โอกาสที่เปิดให้ขุนนางได้แสดงความสามารถทั้งนี้ เพราะพระมหากษัตริย์จะทรงเลื่อนตำแหน่งหรือยศศักดิ์ให้ขุนนางผู้ใด ย่อมต้องพิจารณาถึงความสามารถของขุนนาง อาทิ เช่น การทำศึกสงคราม เป็นต้น อันจะส่งผลต่อการเพิ่มอำนาจและบทบาททางการเมืองของกลุ่มขุนนางโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขุนนางตระกูลขุนนาค 3 ท่าน คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งจะแยกพิจารณาได้ดังนี้

1. พระบรมราชโอรสของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราชโอรสในการปกครองประเทศยังคงใช้วิธีการกระจายอำนาจในหมู่เจ้านาย พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางอยู่ตลอดเวลา นับตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2392 ดังจะเห็นได้ว่าการแต่งตั้งวังหน้าในทุกรัชกาล อาทิ เช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งช่วยแบ่งเบาพระราชภาระของพระบรมเชษฐาได้มากมายโดยเฉพาะเรื่องการบริหาร กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งดำรงตำแหน่งวังหน้าอยู่ได้เพียง 8 ปีก็ ทิวศต¹⁰ ซึ่งต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้มีการสถาปนากรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถาน

¹⁰ประภัสสร บุญประเสริฐ. ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า 43.

มงคลซึ่งเป็นรอรสองคำใหญ่ในสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพราะขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ขณะที่พระชนมายุเพียง 15 พรรษกรมหลวงเทเวศน์วัชรินทร์จึงขอให้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปจนกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ จะทรงผนวชเป็นพระ¹¹ คือ เมื่อพระชันษาครบ 20 พรรษา การสถาปนากรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในครั้งนี้นี้จึงมีข้อที่น่าสังเกตสำคัญหลายประการคือ

ประการแรก การสถาปนากรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นวังหน้าในครั้งนี้ เป็นการผิดพระราชประเพณีเพราะตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนี้เป็นเสมือนรัชทายาทพระเจ้าแผ่นดินสวรรคตเมื่อใด ถ้ามีพระมหาอุปราชไม่ว่าจะเป็นพระราชโอรสหรือพระราชอนุชาก็ตามมักจะได้รับราชสมบัติ สืบสันตวงศ์และเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่แล้วพระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งพระโอรสองค์ใหญ่ให้ดำรงตำแหน่งวังหน้าทั้งสิ้น วันแต่ไม่มีพระโอรสก็จะทรงตั้งพระอนุชา และการตั้งพระอนุชาก็ทรงมีเหตุผลในการแต่งตั้ง ทั้งสิ้นจะเห็นได้ว่าการตั้งผู้ดำรงตำแหน่งวังหน้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ดำรงตำแหน่งวังหน้าไม่ได้เป็นพระราชโอรสแต่อย่างไรก็ตามผู้ที่ดำรงตำแหน่งวังหน้าส่วนใหญ่แล้วก็จะ เป็นพระอนุชาร่วมพระชนนีกับพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ ประเพณีการเลือกพระมหาอุปราชนั้นพระเจ้าแผ่นดินจะต้องแต่งตั้งเอง พระบรมวงศานุวงศ์และคณะเสนาบดีมีหน้าที่เลือกได้แต่พระเจ้าแผ่นดิน แต่ที่ประชุมกลับสถาปนากรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พร้อมไปกับการถวายราชสมบัติให้แก่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์และเมื่อทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์กลับไม่มีสิทธิในการเลือกพระมหาอุปราช จึงนับว่าเป็นการผิดราชประเพณีแต่ก่อนมา

¹¹กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 25. หน้า 167.

อย่างไรก็ตาม การที่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนี้ก็มีสาเหตุเพราะพระองค์เป็นผู้ชวนขวยแต่เป็นเพราะเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์จะถวายตำแหน่งนี้ให้พระองค์สำหรับเหตุผลที่เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ปรารถนาที่ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล อาจวิเคราะห์ได้ดังนี้

สมเด็จพระยาচারราชานุภาพทรงแถลงไว้ว่าผู้รู้เหตุการณ์ในครั้งนั้นโดยมากคิดว่าการที่เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ทำการเช่นนี้เพราะท่านเกรงว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญวัยขึ้นเกิดไม่พอพระทัยที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอาจจะเอาท่านออกจากตำแหน่ง ท่านจึงคิดให้มีการกรมพระราชวังบวรสถานมงคลขึ้นสำหรับกีดกันพระราชอำนาจ และการที่ท่านเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญก็เพราะเห็นว่ากรมหมื่นบวรวิชัยชาญคงเข้ากับวังหลวงไม่ได้ ดังนั้น ทั้งวังหลวงและวังหน้าต้องอาศัยท่าน ก็จะทำให้ตำแหน่งของท่านมั่นคง คนทั้งหลายมักเข้าใจกันว่า เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์วางแผนเรื่องนี้ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต แต่ความจริงท่านได้คิดการเรื่องนี้ก่อนแล้วและได้กราบทูลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบด้วยแต่พระองค์ก็ไม่ทรงเห็นชอบด้วย และก็ไม่มีประสงค์ที่จะจัดเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์

นอกจากนี้กรมพระยาচারราชานุภาพยังทรงสันนิษฐานต่อไปอีกว่าในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ มีพระชันษาเพียง 13 พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระชรา มีพระชันษาถึง 62 พรรษา ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตไปในขณะที่พระโอรสยังทรงพระเยาว์ก็จะต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ไปจนกว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงเจริญพระชันษาที่จะว่าราชการบ้านเมืองได้เอง จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายพากันวิตกว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตไปโดยด่วน เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์จึงราชสมบัติ ทำให้เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์เองก็รู้สึกลำบากใจ และในเวลาอันราชการที่ใหม่ชอบท่านก็มีอยู่บ้างแล้ว ถ้าท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คงจะมีคนไม่ชอบท่านมากขึ้น เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ย่อมหาหนทางแก้ไขเรื่องดังกล่าว ซึ่งมีอยู่ 2 วิธี คือ วิธีแรกท่านต้องไม่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน วิธีที่สองถ้าท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินก็ให้มีสิ่งใด

สิ่งหนึ่งเป็นเครื่องป้องกันมาให้คนทั้งหลายสงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ ด้วยวิธีนี้เองคงจะเป็นสาเหตุให้ท่านเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นวังหน้าซึ่งมีพระชันษาแก่กว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง 16 พรรษา คงจะสิ้นพระชนม์ไปก่อนจึงไม่มีช่องทางที่จะได้รับราชสมบัติ¹²

ด้วยเหตุนี้เองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในข้อที่จะให้ตัวท่านเป็นผู้สำเร็จราชการ ท่านคงทราบมูลถึงความลำบากต่าง ๆ ที่ไม่อาจสนองพระเดชพระคุณได้ ถ้าจะให้ท่านปลอดภัยในการเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินท่านเห็นสมควรให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในฐานะที่เป็นรอรสองคำใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คนทั้งหลายจะได้สิ้นสงสัยว่าท่านคิดจะชิงราชสมบัติ แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วยแต่ก็ไม่กล้าขัดขวาง เพราะทรงพระราชดำริให้เห็นว่า ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตแล้วเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะดำเนินการอย่างไรก็คงทำได้สะดวก ต่อมาพระองค์ท่านก็เสด็จสวรรคตไปโดยด่วน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงสถาปนากรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลตามที่ท่านคิดไว้ เพื่อจะให้ตัวท่านว่าราชการแผ่นดินได้สะดวก

ความคิดเห็นที่แท้จริงของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่สิ่งที่ชัดเจนคือการที่ท่านสนับสนุนกรมหมื่นบวรวิชัยชาญทำให้ท่านว่าราชการแผ่นดินได้อย่างสะดวก

2. ปัญหาในการสืบราชสมบัติ ในสมัยก่อนจะเห็นได้ว่าประเพณีการสืบราชสมบัติของไทยไม่มีกฎเกณฑ์ระบุไว้ อย่างแน่ชัดแต่เท่าที่มีปรากฏในประวัติศาสตร์พอจะจำแนกการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

ลักษณะที่ 1 พระมหากษัตริย์ทรงคัดเลือกรัชทายาทด้วยพระองค์เอง ดังเช่นการสืบราชสมบัติจากพ่อไปหาลูก ได้แก่การที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระราชโอรสพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ให้ดำรงตำแหน่งรัชทายาทเพื่อเป็นผู้สืบสันตติวงศ์และการสืบราช

¹² กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5.

สมบัติจากฟ้าไปหาเบื้อง หมายถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช พระเชษฐาธิราชเป็น พระมหาอุปราช ออกไปครองเมือง

ลักษณะที่ 2 คือ ขุนนางเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการแต่งตั้งพระมหากษัตริย์ เนื่องด้วยโครงสร้างการปกครองประเทศที่ใช้ระบบไพร่เป็นระบบควบคุมกำลังคน ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการสะสมอำนาจของขุนนาง และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้อำนาจขุนนางสามารถสร้างอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจได้อย่างมากมาย จนในบางครั้งสามารถท้าทายอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ย่อนแอกกว่า หรือสามารถเข้าไปมีบทบาทในการคัดเลือกพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ เนื่องจากพระมหากษัตริย์องค์ก่อนเสด็จสวรรคตโดยมิได้ทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ต้องร่วมประชุมพิจารณา เลือกผู้ที่เหมาะสมขึ้นครองราชย์ต่อไปลักษณะดังที่ได้อธิบายมาข้างต้นนี้มีปรากฏให้เห็นตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตโดยมิได้แต่งตั้งรัชทายาทเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งมีอำนาจมากในขณะนั้น ได้แสดงบทบาททางการเมืองของตนอย่างเต็มที่ในการสนับสนุนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และผลตอบแทนในการเป็น "หัวเรี่ยว หัวแรง"* ครั้งนี้ คือการได้รับพระราชทานยศฐาบรรดาศักดิ์ และตำแหน่งเพิ่มขึ้นเป็นทางนำไปสู่การสร้างอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองของท่านและทายาทสืบไป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลารักษ์และที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ พร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติแทน การเลือกเจ้าฟ้ามงกุฎ ทำให้ขุนนางตระกูลขุนนาคมีอำนาจมั่นคงยิ่งขึ้น

* มูลเหตุ ของการคัดเลือกกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรายละเอียดอยู่ใน นฤมล ชีรวัดน์. แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 40 - 48, 64 - 65.

เพราะเจ้าฟ้ามงกุฎไม่ทรงมีฐานอำนาจทางการเมืองของพระองค์ เนื่องจากทรงผนวชอยู่นานถึง 27 ปี และทรงไม่คุ้นเคยกับการบริหารราชการแผ่นดิน ทำให้พระองค์อยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งขุนนางโดยเฉพาะอย่างยิ่งขุนนางตระกูลขุนนาค ภายใต้การนำของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

จากรોકาสที่เอื้ออำนาจให้ขุนนางเข้าไปมีบทบาท ในการคัดเลือกพระมหากษัตริย์ดังกล่าว ส่งผลให้เจ้าพระยาพระคลัง ตำแหน่งว่าที่สมุหพระกลาโหม และเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์มีอำนาจและบทบาททางการเมืองอย่างเด่นชัด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นการปูพื้นฐานอำนาจทางการเมืองที่มั่นคงให้แก่ทายาทที่จะขึ้นมามีอำนาจและบทบาทต่อไป ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์บุตรชายเจ้าพระยาพระคลัง ผู้มีส่วนสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์และได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งว่าที่สมุหกลาโหม ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญทางการบริหารสืบต่อจากบิดา ในขณะที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บุตรชายอีกคนหนึ่งเข้าดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลังการที่ขุนนางตระกูลขุนนาคได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยิ่งกว่าตระกูลอื่นนี้ อาจเป็นเพราะพระองค์ทรงระลึกถึงบุญคุณของขุนนางตระกูลขุนนาค ที่เลือกสนับสนุนพระองค์ ทั้ง ๆ ที่ยังมีเจ้านายอีกหลายพระองค์ที่อยู่ในข่ายจะได้รับการแต่งตั้งเป็นพระมหากษัตริย์* การประสานผลประโยชน์ทางการเมืองในแง่ของการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระมหากษัตริย์แต่ขาดฐานอำนาจสนับสนุน ซึ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และขุนนางตระกูลขุนนาคผู้มีฐานอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจนับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลให้ ตระกูลขุนนาคภายใต้การนำของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เพิ่มบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองยิ่งกว่าตระกูลใด ๆ ในสมัยเดียวกัน

* อาทิเช่น เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระอนุชาร่วมมารดาเดียวกับเจ้าฟ้ามงกุฎและพระโอรสรุ่นใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บางพระองค์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตโดยมิได้ทรง
แต่งตั้งรัชทายาท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมได้เข้าไปมีบทบาทในการคัดเลือก
พระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับที่บิดาท่านเคยทำ การที่ขุนนางตระกูลขุนนาคดีเข้าไปมีบทบาท
ในการคัดเลือกพระมหากษัตริย์ถึง 3 รัชกาล ย่อมจะทาให้อำนาจและอิทธิพลทางการเมือง
เพิ่มมากขึ้นด้วย

การสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ

เนื่องจากเจ้าพระยาพระคลัง ดำรงตำแหน่งซึ่งมีขอบข่ายอำนาจกว้างขวาง คือ
มีหน้าที่รับจ่ายและเก็บรักษาพระราชทรัพย์ที่ได้มาจากส่วยสาอากร ฎแลพระคลังมหาสมบัติ
ควบคุมการแบ่งส่วนรายได้ให้แก่เจ้านายและข้าราชการทั้งปวง ตลอดจนเป็นผู้ดำเนินการ
และรับผิดชอบเกี่ยวกับการติดต่อกับต่างประเทศในทุกรูปแบบไม่ว่าจะเป็นในด้านการค้า
การทูต และการเมือง ดังนั้นท่านย่อมมีสิทธิในการพิจารณาจัดเก็บภาษีทั้งสินค้าเข้าและ
สินค้าออก รวมทั้งการดำเนินการค้าในนามของรัฐบาลด้วย ประกอบกับในสมัยนั้นไม่มี
การจ่ายเงินเดือนเป็นประจำ ให้แก่ข้าราชการ รัฐบาลจึงต้องตอบแทนข้าราชการด้วยการ
ให้มีผลประโยชน์ประจำตำแหน่ง ให้มียศศักดิ์และเครื่องยศ ให้มีพาหนะและให้ได้รับเงิน
เบี้ยหวัดปีละครั้ง การที่รัฐบาลให้โอกาสเช่นนี้ก็ทาให้ข้าราชการสามารถแสวงหาผล
ประโยชน์ของตนเองได้ พร้อม ๆ กับปฏิบัติราชการตามหน้าที่ไปด้วย ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐาน
ได้ว่า ในเมื่อเจ้าพระยาพระคลัง ได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลังซึ่งมีอำนาจทั้งทาง
การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง เช่นนี้แล้ว เจ้าพระยาพระคลังยอม
ให้อำนาจหน้าที่ดังกล่าวแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเองและครอบครัวด้วย ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะ
จะนามาใช้เป็นเหตุผลอธิบายว่า เหตุใดเมื่อตำแหน่งสมุหพระกลาโหมว่างลงในสมัยพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง เลื่อนขึ้น
เป็นเจ้าพระยามหาเสนา สมุหพระกลาโหม แต่ท่านกลับปฏิเสธโดยอ้างว่าเป็นเจ้าพระยา

มหาเสนาบดีกอายุสั้น ดังบิดาของท่านเป็นตัวอย่างซึ่งเมื่อได้รับการเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนา ได้เพียงไม่กี่ปีก็ถึงแก่กรรม ดังนั้นท่านจึงขอว่า การตำแหน่งเดิมไปก่อน นำเป็นใบได้ว่าการปฏิบัติเสนาตำแหน่งสมุหพระกลารักษ์ ซึ่งเป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีควบคู่กับสมุหนายก โดยขอดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งมีฐานะต่ำกว่าเพราะเป็นเพียงเสนาบดี ย่อมไม่ไ้เพราะเหตุผลเรื่องอายุขัยตั้งที่เจ้าพระยาพระคลัง อ่างเพียงอย่างเดียว แต่ไปจะเป็นเพราะความสำคัญ และโอกาสของตำแหน่งที่เอื้อต่อการ "แสวงหาผลประโยชน์" มากกว่าเหตุผลอื่นใด

อย่างไรก็ดีตระกูลขุนนางที่มีฐานะมั่งคั่งมาก่อนที่บิดาของสมเด็จพระยาพระคลัง จะดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังเสียก่อน ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างสวนขวาขึ้นในพระบรมมหาราชวังในหังดงามบริบูรณ์ โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นแม่กองจัดการสร้างสวนขวา และให้พระราชวังสนามจันทร์ ชำราชากรฝ่ายหน้าและฝ่ายในที่มีฐานะมั่นคง และกำลังความสามารถช่วยกันรับหน้าที่ในการก่อสร้างและตกแต่งสวนขวา ในจำนวนนี้มีเจ้าพระยาพระคลังแต่ครั้งยังเป็นพระยาสุรียวงค์มนตรีจางวางมหาดเล็ก กับที่ ๆ น้อง ๆ ของท่านอีกหลายคนรวมอยู่ด้วย การที่สามารถช่วยในการก่อสร้างและตกแต่งสวนขวาได้มากเช่นนี้ ย่อมแสดงถึงฐานะความมั่งคั่งของตระกูลนั้น ๆ ด้วย เพราะงานสร้างสวนขวาเป็นงานใหญ่ที่มีความสำคัญเกี่ยวกับราชการบ้านเมือง และเป็นงานแสดงฝีมือช่างที่มีความประณีตงดงาม ขณะเดียวกันยังเป็นการทำนุบำรุงช่างที่มีฝีมือในตัวด้วย¹³

ต่อมาเมื่อได้ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังแล้ว ตระกูลขุนนางจึงมีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยยิ่งขึ้นเพราะอำนาจและอิทธิพลของตำแหน่งดังกล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้ดำเนินการค้าของตนเองด้วย โดยจัดส่งเรือไปค้าขายยังต่างประเทศ บรากรูว่าท่านเป็นเจ้าของเรือเดินทะเล

¹³ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 20 ทศวรรษรัตนโกสินทร์. หน้า 14

ซึ่งไปมาค้าขายกับเมืองจีน เมืองสิงคโปร์ และเมืองชวาถึงห้าลา⁽¹⁴⁾ ประกอบกับการที่ท่าน
 อยู่ในตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังย่อมรู้เรื่องต่าง ๆ ได้ก่อนผู้อื่น เช่น ความต้องการของ
 ตลาดแหล่งผลิตและการจัดหาหน่ยสินค้าโดยไม่ต้องผ่าน "พิธีรีตอง" ของทางราชการ
 อย่างมากมายเพราะท่านมีหน้าที่โดยตรงอยู่แล้วท่านจึงได้เปรียบผู้ประกอบการเอกชนอื่น ๆ

นอกจากนี้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลใช้ระบบเจ้าภาษี
 นายอากร และเรียกเก็บภาษีอากรใหม่ ๆ เกือบ 40 ชนิด ผลก็คือ "คนรวยที่สุดมีไม่กี่คน
 รัฐบาลมีรายได้ปะหละหลายล้านบาทนับว่าเป็นเศรษฐกิจขั้นที่หนึ่ง เจ้าพระยาพระคลัง ครอง
 ตำแหน่งมหาเศรษฐีขั้นที่สอง"⁽¹⁵⁾ อาจกล่าวได้ว่าเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ซึ่งเป็นผู้มี
 บทบาทสำคัญในการเศรษฐกิจของบ้านเมือง มีโอกาสยิ่งกว่าผู้อื่น (ยกเว้นรัฐบาล) ใน
 การสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยให้แก่ตนเอง นอกจากนี้ท่านยังสามารถเก็บรายได้ส่วนหนึ่ง
 ไว้เป็นของตนเอง แล้วส่งรายได้ในจำนวนที่เห็นสมควรให้แก่รัฐด้วย ประกอบกับการใช้
 ระบบเครือญาติทั้งในเมืองหลวงและหัวเมืองดังกล่าวแล้ว ทำให้อิทธิพลทั้งทางเศรษฐกิจ
 และการเมือง แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากนี้ความดีความชอบในการสนับสนุน
 พระมหากษัตริย์ ยิ่งทำให้ตระกูลขุนนางมีความเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งเมื่อเจ้าพระยาพระคลัง ได้ตำแหน่งว่าที่สมุหพระกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่ง ก็ทำให้
 ท่านมีงานหน้าที่ความรับผิดชอบเพิ่มมากขึ้นจากเดิม ซึ่งส่งผลให้ท่านมีอำนาจทางเศรษฐกิจ
 และการเมืองมากขึ้น และเนื่องจากการควบคุมบังคับบัญชา ไพร่พลซึ่งเป็นกำลังคนที่สำคัญ
 ของประเทศแบ่งกันอยู่ในหน้าที่ของกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหมและกรมพระคลัง จึงย่อม
 เป็นที่แน่นอนว่า เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมจะได้ควบคุมกำลังคนถึง 2 ใน 3
 ส่วนของกำลังคนทั้งประเทศ-การได้ควบคุมกำลังคนอย่างมากมายเช่นนี้นับว่าเป็นพื้นฐานสำคัญ

14 ปิยนาด บุนนาค. บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล

บุนนาค. หน้า 15

15 น.ด.

ทั้งในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น แรงงานรายได้จากไพร่และการมีอำนาจทางการเมือง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าตระกูลขุนนางมีฐานะมั่นคง เป็นปึกแผ่นถึงขั้นมหาเศรษฐีอันดับสอง รองลงมาจากรัฐบาลดังกล่าวแล้ว ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏตัวเลขเป็นหลักฐานชี้บ่งอย่างแน่ชัด แต่ก็อาจประเมินได้จากการที่คนในตระกูลนี้ได้ทำการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ เป็นจำนวนมากทั้งในกรุงและหัวเมือง โดยที่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเลิศหล้านภาลัยไม่ปรากฏหลักฐานว่าตระกูลนี้ได้สร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากมายเช่นนี้ การที่ใ้วัดเป็นเครื่องวัดความมีฐานะมั่งคั่งของตระกูล ก็เพราะเป็นที่ยอมรับกันมานานแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัยว่า วัดเป็นศูนย์กลางของสังคมไทยเนื่องจากความสำคัญของวัดในด้านต่าง ๆ เช่น เป็นสถาบันสืบทอดพระพุทธศาสนาที่ยั่งยืนถาวร เป็นสถาบันที่สำคัญของชาติ ทั้งในด้านการศึกษาและสังคม ตลอดจนเป็นบ่อเกิดของศิลปกรรมสาขาต่าง ๆ¹⁶ ดังนั้นการสร้างวัดจึงเป็นเป็นความสำคัญยิ่งต่อสังคมไทย ท้าให้ผู้สร้างได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไปเพราะการสร้างวัดไม่ช้งของง่าย ผู้สร้างนอกจากมีศรัทธาแล้วต้องมีความมั่งคั่งพอที่จะใช้จ่ายเงินในการนี้เป็นจำนวนมาก และถ้ายังมีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง ๆ ด้วยแล้วก็ยิ่งเอื้อต่อการสร้างวัดยิ่งขึ้น โดยทั่วไปถ้าเป็นวัดที่ผู้ใดผู้หนึ่งสร้างขึ้นแล้ว วัดนั้นจะมีลักษณะวิญญูวัดเพราะอย่างน้อยที่สุดวัดนั้นก็ เป็นเครื่องประกาศเกียรติคุณของผู้สร้าง และมักตั้งชื่อวัดตามนามของผู้สร้าง¹⁷ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นวัดประจำตระกูลด้วยแล้วยิ่งได้รับการเอาใจใส่ทะนุบำรุงเป็นพิเศษ นอกจากนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดการทานุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผลให้บรรดาเจ้านายและขุนนางพากันให้ความสนใจต่อการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากยิ่งขึ้น มีผู้ทำการสำรวจแล้วว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระ

16 ปิยนาด บุนนาค. ล.ต. หน้า 16.

17 น.ต.

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตระกูลขุนนางที่มีบทบาทในการนี้อย่างมากก็คือตระกูลขุนนาง และตระกูลสิงหเสนี สำหรับการตระกูลขุนนางนั้นภายใต้การนำของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้ทำการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมือง เช่นวัดบุปผาราม (วัดดอกไม้ม) วัดประยูรวงษาวาส วัดพิชัยญาติการาม วัดอนงคาราม วัดนवलนรดิศ วัดสร้อยทอง วัดประดู่นิมพลี วัดเฉลิมพระเกียรติยาราม เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าวัดที่ตระกูลขุนนาง สร้างขึ้นส่วนใหญ่จะอยู่ทางฝั่งธนบุรี ซึ่งเป็นนิเวศสถานของพวกขุนนางมาแต่เดิม ส่วนวัดที่ตระกูลสิงหเสนีสร้างขึ้นเท่าที่ปรากฏมีประมาณ 8 วัด และส่วนใหญ่อยู่ในฝั่งพระนคร

กล่าวได้ว่า การที่ตระกูลขุนนาง และตระกูลสิงหเสนีสร้างวัดได้อย่างมากมาย เช่นนี้ ย่อมแสดงถึงความมั่งคั่งและอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมือง ตลอดจนเป็นการแข่งขันซึ่งกันและกัน อยู่ในที่ดีด้วย เนื่องจากการทำดี เช่นนี้ย่อมแสดงถึงการมีทุนทรัพย์ และอำนาจมากเพียงพอที่จะอุดหนุนให้งานดังกล่าวสำเร็จลงได้ ซึ่งรายได้ส่วนหนึ่งน่าจะจากการแสวงหาผลประโยชน์โดยอาศัยตำแหน่งหน้าที่การงานด้วย ยังมีสิ่งซึ่งแสดงถึงฐานะความมั่งคั่งและพุ่มเฟิยของตระกูลขุนนางอีกประการหนึ่งคือ การที่เจ้าพระยาพระคลัง ได้เป็นผู้นำในการประดิษฐ์ แคร่กัญญา* ได้ดังดงามยิ่งขึ้นโดยที่แคร่กัญญาเป็นเครื่องแสดงอำนาจราชศักดิ์ของชนชั้นปกครองผู้มีฐานะมั่งคั่ง กล่าวคือ ใครมีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยมีอำนาจมากก็ประดิษฐ์แคร่กัญญาให้ดงามวิจิตรพิสดารเป็นการแข่งขัน อวดฐานะ และอำนาจซึ่งกันและกัน เจ้าพระยาพระคลังได้สั่งให้บริวารของท่านจัดหาไม้ที่มีลวดลายและแปลก ๆ และหายากเช่น ไม้แก้ว ไม้ลาย ไม้แสมสาร ไม้กระพี้เขากระบือมาประกอบเป็นแม่แคร่ หุ้มทองเหลืองและเงินบนคานนั้น แล้วมีปลอกหุ้มอีกชั้นหนึ่ง ปรากฏว่าแคร่กัญญาแบบนี้ได้รับ

* แคร่กัญญา คือ การนำไม้ที่มีลวดลายแปลก ๆ และหายากนำมาประกอบเป็นแคร่และตกแต่งคานาให้วิจิตรพิสดาร ซึ่งแคร่กัญญาจะเป็นเครื่องแสดงอำนาจและฐานะของขุนนางในสมัยนั้น ถ้าใครประดิษฐ์ได้ดงามก็จะชนะการแข่งขันในครั้งนั้น

ความนิยมทำตามอย่างจากบรรดาเสนาบดีและผู้มั่งคั่งอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก¹⁸

สรุปได้ว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานสำคัญทางการเมืองดังจะเห็นได้จากตระกูลขุนนางเมื่อมีฐานะมั่งคั่งร่ำรวย ก็สามารถกระทำการต่าง ๆ เพื่อให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ได้ เช่น การสร้างสวนขวา การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด เป็นต้น การกระทำดังกล่าวมีส่วนทำให้เสนาบดีตระกูลขุนนางได้รับการสนับสนุนจากองค์พระมหากษัตริย์ให้มีบทบาททางการเมืองในการบริหารประเทศมากยิ่งขึ้นในเวลาอันรวดเร็ว นอกจากนี้ฐานะที่เป็นปึกแผ่นทางเศรษฐกิจยังทำให้ตระกูลขุนนางมีโอกาสดำเนินการหาสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตระกูลได้มากกว่าตระกูลอื่นและยังได้รับการยกย่องนับถือจากบุคคลทั่วไปว่าเป็นตระกูลที่ "มีหน้ามีตา" ในสังคม ซึ่งเป็นไปตามค่านิยมของสังคมไทยที่ยกย่องความมั่งคั่งร่ำรวย เป็นเครื่องกำหนดฐานะทางสังคม และการได้รับความนิยมนับถือจากสังคมโดยไม่คำนึงถึงวิธีการได้มาของความมั่งคั่งร่ำรวยนั้น นอกจากนี้ยังเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้มีคณา "พืงบารมี" มากยิ่งขึ้น นับเป็นการสร้างพลังของกำลังคนอันเป็นพื้นฐานสำคัญของการก้าวสู่ความมีอำนาจทางการเมืองด้วย ดังปรากฏว่าตระกูลขุนนางมีกำลังคนมากมาย ทั้งที่เป็นพวกพ้องที่มีความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติ และทั้งที่เข้ามา "พืงบารมี" ในเรื่องเศรษฐกิจและการปฏิบัติราชการ"

อิทธิพลของชาติตะวันตก

การพิจารณาความดีความชอบให้แก่ขุนนางในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ มักจะให้แก่ขุนนางที่มีความสามารถในการรบพุ่ง ทั้งนี้เพราะไทยอยู่ในภาวะที่ต้องทำสงครามกับประเทศใกล้เคียง อาทิเช่น พม่า ลาว เขมร และญวน อยู่ตลอดเวลา

¹⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3.

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นักบวชผู้มีความสามารถ คือ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายกผู้เป็นแม่ทัพปราบเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทร์ และทำสงครามจับเกี่ยวกับญวน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัย และโปรดปรานมาก

แต่เมื่อสถานการณ์ภายนอกเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากภายหลัง พ.ศ. 2376 ไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตก คือ อังกฤษและฝรั่งเศส คุณสมบัติที่สำคัญยิ่งของขุนนางในระบอบนี้คือ จะต้องเป็นนักปกครองและนักการทูตที่มีความสามารถรอบรู้ในด้านการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ รวมทั้งความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษ ซึ่งคุณสมบัตินี้ดังกล่าว เป็นสิ่งที่หาได้ยากในสังคมไทยซึ่งไม่เคยมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศมากนัก เจ้าพระยาพระคลัง มีตำแหน่งว่าที่สมุหพระกลาโหม เป็นผู้หนึ่งที่มีความรู้กว้างขวางในเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวในต่างประเทศและชำนาญในการเจรจาทางการทูต ท่านจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศรวมทั้งเป็นผู้ที่สนับสนุนให้ไทยทำสัญญากับชาติตะวันตก¹⁹ โดยทำสนธิสัญญากับอังกฤษ พ.ศ. 2398 คือ สนธิสัญญาเบอร์นี นอกจากนี้ท่านยังสนใจวิทยาการที่เป็นประโยชน์ โดยท่านให้การสนับสนุนการทำงานของมิชชันนารี ในด้านการแพทย์แผนใหม่ ส่วนบุตรชายของท่าน คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นอีกผู้หนึ่งที่ทำให้ความสนใจในวิทยาการตะวันตก ดังปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือท่านสามารถต่อเรือสำเภาแบบวิชาชีพมีสายระโยงระยางตามแบบยุโรปได้สำเร็จ²⁰ การที่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ให้ความสำคัญวิทยาการตะวันตกและรู้จักนำเอาความรู้

¹⁹ เจ้าพระยาทิพวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. หน้า 31.

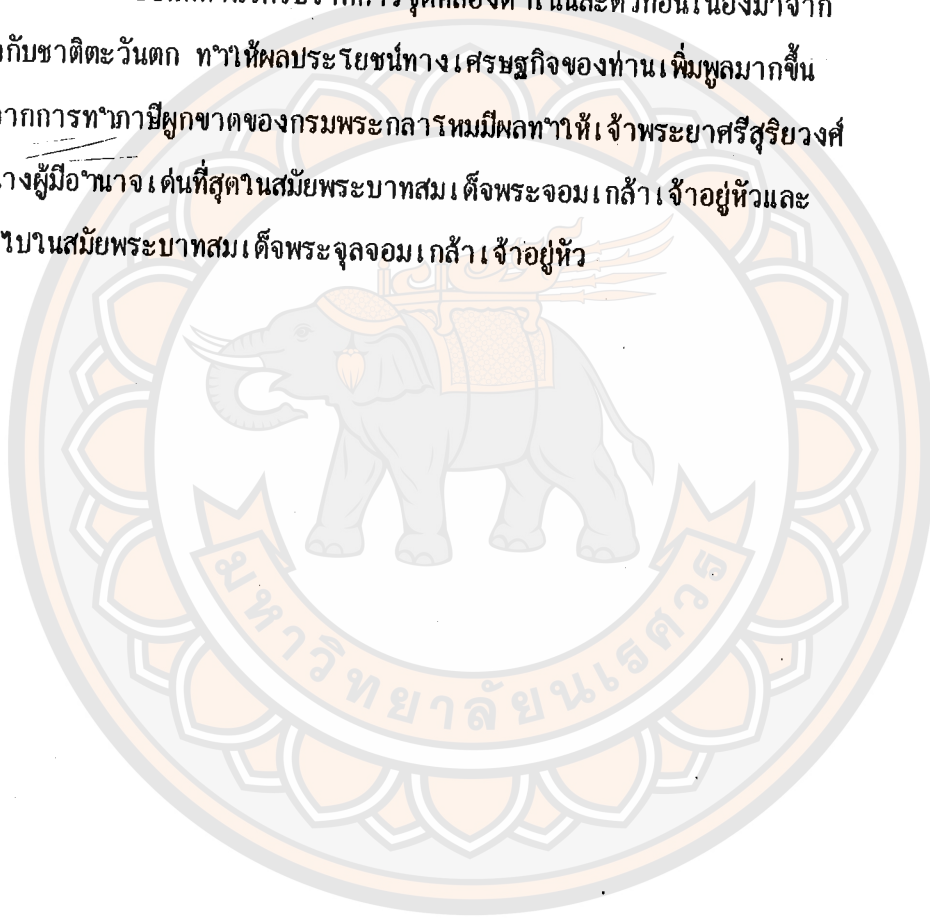
²⁰ จุฬารัตน์ แสงปัสสา. การเชื่อมอาณัติทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2416 - 2435). หน้า 24.

ความจริงทั้งวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่มาช่วยให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองก่อนขุนนาง
ตระกูลอื่นในยามที่บ้านเมืองกำลังจะก้าวไปสู่สมัยใหม่ จึงทำให้ท่านทั้งสองมีโอกาสดู
ความสามารถดีกว่าขุนนางตระกูลอื่นในเวลาเดียวกัน นอกเหนือไปจากอิทธิพลทางเศรษฐกิจ
และเหนือกว่าตระกูลอื่นอยู่แล้ว

การเข้ามาของตะวันตกถือเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งต่อขุนนางตระกูลขุนนาค
ในการสร้างอำนาจให้แก่ตนเองอย่างเด่นชัดกว่าตระกูลอื่น โดยเฉพาะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง) ผู้มีส่วนสำคัญในการเจรจาสนธิสัญญากับชาติตะวันตก เนื่องด้วยตระหนักถึงภัยจาก
มหาอำนาจตะวันตก ในขณะที่เสนาบดีส่วนใหญ่ยังคงยึดมั่นในขนบธรรมเนียมเก่า ๆ และไม่
ต้องเปลี่ยนแปลงใด ๆ ซึ่งนับว่าเป็นโอกาสอันดีของท่านเพื่อเพิ่มบทบาททางการเมือง และ
นอกจากนั้นการเข้ามาติดต่อขอทำสนธิสัญญาของชาติตะวันตกดังกล่าวยังเอื้อประโยชน์ในทาง
การเงินให้แก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อีกด้วย การทำสนธิสัญญา รัฐบาลไทยอนุญาตให้ส่งข้าว
เป็นสินค้าออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ทำให้ชาวนาพากันปลูกข้าวกันอย่างมากมาย
เพราะได้ราคาดี เนื่องจากเป็นสินค้าที่ต่างประเทศต้องการและรัฐบาลให้การสนับสนุนเพื่อ
เพิ่มผลผลิตของชาวนาโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูกขุดคลองเพื่อบุกเบิกท้องที่ว่างเปล่า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองหลายสายได้แก่ คลอง
มหาสวัสดิ์ คลองเจดีย์บูชา คลองภาษีเจริญ และคลองดำเนินสะดวก²¹ เป็นต้น โดยทรงมี
วัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกและใช้เป็นเส้นทางในการคมนาคม ซึ่งผลมาจากการ
ขุดคลองทำให้ที่ดินบริเวณ 2 ฟังคลองมีราคาสูงขึ้น และปรากฏว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
เป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการขุดคลองดำเนินสะดวก เนื่องจากได้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์
ที่ดินมากกว่าใคร

19 กิตติ ดันไทย. คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ. 2367 - 2453.

ผลของการเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม สามารถเพิ่มบทบาททางการเมืองได้มากขึ้น เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ทางภาษาอังกฤษดีรวมทั้งการที่ท่านได้เป็นประธานในการเจรจากับ เซอร์จอห์น เบาริ่งในปี พ.ศ. 2398 จนประสบผลสำเร็จทำให้ท่านได้รับการยกย่องและนับถือจากชาวต่างประเทศ ซึ่งผลทำให้อำนาจทางการเมืองของท่านเด่นชัดขึ้นมา นอกจากนี้ผลประโยชน์ที่ท่านได้รับจากการชดเชยค่าเงินสะตอกอันเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก ทำให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของท่านเพิ่มพูนมากขึ้นกว่าที่เคย และจากการทำภาษีผูกขาดของกรมพระกลาโหมมีผลทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เป็นขุนนางผู้มีอำนาจเด่นที่สุตธานสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเป็นผู้มีบทบาทต่อไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ 3

บทบาทของตระกูลขุนนางในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ในขณะนั้นเมื่อท่านจากโลกแล้วจากกล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดของกรุงสยามในขณะนั้น
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต โดยมีได้แต่งตั้งรัชทายาท หากแต่
ทรงมอบอำนาจในการคัดเลือกรัชทายาทให้แก่ที่ประชุมเสนาบดี ซึ่งมีขุนนางตระกูลขุนนางอยู่
ในที่ประชุม 4 ท่าน คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ที่สมุหพระกลาโหมเป็นประธาน
พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ) พระยาเทพประชุม (ท่วม) และพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) การ
ประชุมเริ่มขึ้นตอนเวลาเที่ยงคืน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมว่า

"ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต
เมื่อเวลายาม 1 บัดนี้แผ่นดินว่างอยู่การสืบพระบรมราชสันตติวงศ์ตามพระราชประเพณีเคยมี
มาแต่ก่อนนั้น เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเสด็จสวรรคตได้ทรงมอบ
พระราชสมบัติพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-
นภาลัย จะสวรรคตไม่ได้ส่งมอบราชสมบัติแก่เจ้านายองค์ใด ด้วยอาการพระโรคตรัสสั่ง
ไม่ได้เสนาบดีจึงถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งเมื่อพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคตมีรับสั่งคืนราชสมบัติแก่เสนาบดีตามแต่จะ
ปรึกษากันว่าจะให้เจ้านายพระองค์ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี
ปรึกษากันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่ได้มีรับสั่งให้หากกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาภูธราภัย เข้าไปเฝ้าพระราชทานพระบรมราชานุญาต
ไว้ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปนั้น ให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการปรึกษาหารือ

เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์

(วร บุนนาค)

สุดแต่จะเห็นพร้อมกันว่าพระราชวงศ์องค์ใด จะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอหรือพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานยาเธอซึ่งทรงพระสติปัญญารอบรู้สรรพสิ่งทั้งปวงสมควรจะปกป้องสมณพราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎร์ได้ก็ให้ยกพระราชวงศ์นั้นขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ก็มีได้ทรงรังเกียจบัดนี้ท่านทั้งหลายทั้งปวงบรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่าเจ้านายองค์ใดสมควรจะเป็นที่พึ่งแก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการและอาณาประชาราษฎร์ ดับยุคเข็ญได้ก็ให้ว่าขึ้นนามกลางประชุมได้อย่างใดมีความหวาดหวั่นเกรงขาม"¹

พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ซึ่งมีพระชนมายุยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงเสด็จลุลกลูกพระขงมหันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประสาณพระหัตถ์ตรัสขึ้นว่า

"พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณได้ทรงทำนุบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์ และมุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงมาเป็นอันมาก พระคุณเหลือสิ้นไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งได้ทดแทนพระคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"²

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงถามที่ประชุมเรียงพระองค์เจ้านายและเรียงตัวข้าราชการผู้ใหญ่หลังจากนั้นเจ้าพระยาศรีสุรินวงศ์ได้ถามที่ประชุมต่อไปมีใจความว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวประชวรอยู่นั้น ท่านได้กราบทูลให้ทรงทราบว่าได้ปรึกษากันเป็นการภายในจะถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ พระองค์ทรงรับสั่งว่าทรงพระวิตกด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระชันษายังทรงพระเยาว์อยู่จะไม่สามารถว่าราชการแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็นสุขแก่พระราชวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทสมณพราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎร์

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวธรรมาโฆษิต. จดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ 4 ต้นรัชกาลที่ 5. หน้า 22 - 23.

² ด. หน้า 23.

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ฯ รัชกาลพระขุนวรจักรธนาภาพบว่า เหตุใดจึงขัดขวางกรมขุน
 วรจักรธนาภาฯ ซึ่งแจ้งต่อไปว่า "พระองค์ทรงทราบว่าพระราชประเพณีเป็นเช่นนั้นครั้งรัชกาล
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อพระองค์ปราบดาภิเษกก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชา
 ธิราช ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งกรมพระราชวังบวรเองเช่นกันมา
 ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงคิดว่าไม่ใช่น้ำที่ของที่ประชุมที่
 จะเลือกพระมหาอุปราช เจ้าพระศรีสุริยวงศ์จึงทูลถามว่า "ที่ไม่ยอมให้นั้นอยากจะเป็นเอง
 หรือกรมขุนวรจักรธนาภาฯ จึงตอบว่า ถ้าจะให้ยอมก็ต้องยอม"⁶ เรื่องนี้ที่ประชุมจึงตกลง
 ยอมรับกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า

ตำแหน่งพระมหาอุปราชหรือตำแหน่งวังหน้านั้นในพระราชพงศาวดารปรากฏว่า
 พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นพระมหาอุปราชเป็นพื้น ต่อไม่มีพระโอรส
 หรือมีเหตุการณ์บังคับ จึงทรงตั้งพระอนุชา หรือพระราชวงศ์ชั้นอื่นเป็นพระมหาอุปราช เช่น
 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราช ขึ้นเป็น
 พระมหาอุปราช ก็ด้วยทรงสร้างสมเด็จพระบารมีมาด้วยกันที่เป็นเหตุการณ์บังคับ เมื่อสมเด็จพระ
 อนุชาธิราชสวรรคต ก็ทรงตั้งสมเด็จพระราชโอรสเป็นพระมหาอุปราช ต่อมาในรัชกาล
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช ใน
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้ราชสมบัติด้วยพระราชวงศ์ และ
 เสนาบดีถวายจึงทรงตั้งพระเจ้าน้องนางวงศ์เชอกรมหมื่นศักดิ์เสพยาให้เป็นพระมหาอุปราช ถึง
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตั้ง สมเด็จพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช
 ด้วยทรงเชื่อตำราพยากรณ์ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องได้เป็นพระเจ้า
 แผ่นดินถ้าพระองค์ได้สวรรคตก่อนพระมหาอุปราชซึ่งมิได้ เป็นพระราชโอรสการสืบสันตติวงศ์
 ก็จะไขว่เขวหรือบางทีจะเกิดความยุ่งยากขึ้นได้

อีกประการหนึ่งประเพณีการเลือกพระมหากุปราชั้นตามพระราชประเพณีแล้ว พระเจ้าแผ่นดินต้องทรงเลือกเอง พระราชวงศ์และเสนาบดี มีหน้าที่จะเลือกแต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว เพราะถ้าไม่มีพระเจ้าแผ่นดินบ้านเมืองจะเกิดจลาจลได้ แต่ตำแหน่งพระมหากุปราชั้นไม่มีความจำเป็นเช่นนั้น ulyจะทิ้งว่างไว้ก่อนก็ได้ดังเช่นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเคยมีตำแหน่งพระมหากุปราช้างว่างอยู่ถึง 10 ปี⁷

ปัญหาเรื่องการตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล หรือตำแหน่งมหากุปราชั้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะปรากฏว่าการตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหากุปราชั้นครั้งนี้ไม่ได้รับความยินยอมเป็นเอกฉันท์ตั้งแต่แรกมีเรื่องโต้เถียงกันระหว่างประธานในที่ประชุมคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับกรมขุนวรจักรธรานุภาพ กล่าวกันว่าไม่เพียงแต่กรมขุนวรจักรธรานุภาพเท่านั้นที่ไม่เห็นชอบด้วยในเรื่องการตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นวังหน้า ยังมีท่านผู้ใหญ่ซึ่งร่วมประชุมด้วยอีกหลายท่านที่ไม่เห็นด้วย

เหตุที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงแถลงไว้ว่า ความเห็นของผู้รู้เหตุการณ์ในครั้งนั้นส่วนใหญ่แล้วคิดว่า เพราะพระเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เกรงว่าเพื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญวัยขึ้นเกิดไม่พอพระราชหฤทัยที่มีผู้ว่าราชการแผ่นดินก็จะทรงชวนเขวเอาท่านออกจากตำแหน่งจึงคิดให้มีพระมหากุปราชั้นขึ้นสำหรับกีดกันพระราชอำนาจและการที่ท่านเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญคงเข้ากับวังหลวงไม่ได้ ดังนั้นวังหลวงและวังหน้าก็ต้องอาศัยท่าน จะทำให้ตำแหน่งของท่านมั่นคง และคนทั้งหลายมักเข้าใจกันว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์คิดเรื่องนี้ขึ้นในเวลาต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต แต่ความจริงแล้วเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้คิดการนี้มาก่อนและได้กราบบังคมทูลให้

⁷ ันธุวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ⁸

นอกจากนี้สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบด้วยว่า ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ยังทรงพระเยาว์มีพระชันษาเพียง 13 พรรษาและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระชรามีพระชันษาถึง 62 พรรษา ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตไปในเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ยังทรงพระเยาว์ก็จะต้องมีผู้อื่นว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์ไปจนทรงเจริญพระชันษาที่จะว่าราชการบ้านเมืองได้เอง ข้อนี้เป็นเหตุให้คนทั้งหลายพากันคิดว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสวรรคตโดยด่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะชิงราชสมบัติ กิดดิศพิศความหวาดหวั่นเช่นนั้นย่อมเป็นเหตุให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เกิดความลำบากใจ อีกประการหนึ่ง เวลานั้นพวกข้าราชการที่ขังเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็มีอยู่บ้างแล้ว ถ้าท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จะมีผู้ขังท่านมากขึ้น เพราะเป็นการพันวิสัยที่จะบังคับบัญชาการให้ขอบใจคนไปได้ทั้งหมด พวกที่ไม่ชอบท่านก็จะพากันคิดร้ายด้วยประการต่าง ๆ เช่น กราบทูลยุยงให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอริกับท่าน ก็จะทำให้เป็นผลกระทบกระเทือนไปถึงการว่าราชการบ้านเมืองด้วย ประกอบกับเวลานั้นฝรั่งเศสกำลังเข้ามา มีอาณาบริเวณเอเชียรวมทั้งเมืองไทย ด้วยยิ่งกว่าแต่ก่อน ดังนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงย่อมจะคิดไตร่ตรองและหาทางแก้ไขเรื่องดังกล่าว ซึ่งมีอยู่ 2 วิธีคือ

วิธีแรกท่านต้องไม่เป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน วิธีที่สองถ้าท่านจำเป็นต้องเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน ก็ให้มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นเครื่องป้องกันมิให้คนทั้งหลายสงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ และวิธีที่เหมาะสมที่สุด เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช นอกจากนี้ท่านอาจคิดว่าจะไม่มีการเสี่ยงภัยอันใดในเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ เพราะกรมหมื่นวิชัยชาญพรรษาแก่กว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁸ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ. จดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5. หน้า 27.

ถึง 16 ปี คงจะสิ้นพระชนม์ไปก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉะนั้น กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ไม่มีช่องทางที่จะได้สืบราชสมบัติ และเหตุผลอีกประการหนึ่งคือ เมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชโอรสประสูติอยู่ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็อาจเกรงไปว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจเสด็จสวรรคต ซึ่งถ้าเกิดเหตุร้ายจริง การที่ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นวังหน้าก็ย่อมเป็นประโยชน์แก่ตัวท่าน เพราะเมื่อกรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้ครองราชย์ก็จะยกย่องท่าน อย่างไรก็ตามเหตุผลดังกล่าวข้างต้นเป็นเพียงข้อสันนิษฐานต่อคำถามที่ว่า เพราะเหตุใดท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระราชวังบวร อาจไม่ทราบว่าคุณสมบัติที่แท้จริงของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้นเป็นอย่างไร แต่ที่แน่นอนจะเห็นได้ว่าท่านได้ว่าราชการแผ่นดินได้อย่างสะดวกจะเห็นได้ว่าในช่วงเปลี่ยนรัชกาลและท่านได้เป็นถึงผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้มีบทบาทสำคัญในการถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบทบาทในการคัดเลือกกรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งเป็นสถาบันที่สำคัญของประเทศ

ในการจัดระเบียบบัญชาการแผ่นดินในขณะที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่นั้นไม่เหมือนกับในรัชกาลก่อน ๆ หลายประการ กล่าวคือภารกิจที่เจ้าพระยาธิบดีบริหารนบายกับการที่จะสั่งบังคับบัญชาราชการแผ่นดินเด็ดขาดอยู่ที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แทนพระมหากษัตริย์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงต้องคิดวิธีว่าราชการในหน้าที่ ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขึ้นไว้ในเวลานั้นโดยแบ่งสถานที่ปฏิบัติงานออกเป็น 2 แห่งคือ วิธีว่าราชการที่จวนของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และวิธีว่าราชการในพระบรมมหาราชวัง

สำหรับวิธีการว่าราชการในพระบรมมหาราชวังนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ให้จัดระเบียบดังนี้ เวลาเช้า 10 นาฬิกาให้มีการประชุม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั่งเป็นประธานในที่ประชุมทุกวัน เจ้ากรมต่าง ๆ และผู้ซึ่งขาระความฎีกานำข้อราชการและรายงานขึ้นเสนอ ร่วมปรึกษากันแล้วประธานในที่ประชุมสั่งการเป็นเด็ดขาดจากนั้นตัดเอาความแต่เรื่องซึ่งไม่จำเป็นต้องพระราชทานวินิจฉัยขึ้นกราบทูลเวลาเสด็จออกขุนนาง เพื่อรักษาประเพณีไว้

ประชุมอยู่จนจนเวลาเสด็จออกผู้ที่มาประชุมก็ไปคอยเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่
ท้องพระโรง พอหมดเวลาเสด็จออกขุนนางเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็เข้าไปเฝ้า กราบบังคัม
ทูลแถลงราชการที่มีและที่เฝ้าส่งไปให้ทรงทราบเมื่อเสด็จแล้วท่านจึงกลับไปทูลจน แต่บางวัน
ถ้าไม่มีข้อราชการซึ่งท่านจะต้องกราบบังคมทูลก็ไม่เข้าเฝ้า

ส่วนวิธีว่าราชการที่จวนของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์คือ เวลาเข้าผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดิน คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ออกจากจวนตั้งแต่ก่อน 7 นาฬิกาไปตรวจตราการ
ก่อสร้าง เช่นการต่อเรือกลไฟและเรือกำปั่น เป็นต้น หลังจากนั้นกลับเข้ามายังจวนของท่าน
ต้อนรับข้าราชการหรือพ่อค้า จนเวลา 9 นาฬิกาเศษไปประชุมในพระบรมมหาราชวัง แล้ว
เวลาช่วงบ่ายรับแขกเจ้านาย และข้าราชการผู้ใหญ่ตลอดจนกงสุลต่างประเทศที่ไปหาด้วย
เรื่องราชการเมื่อเสร็จภารกิจราชการ แล้วมักจะให้ประชุมผู้ชำนาญวรรณคดีแปลหนังสือ
พงศาวดารจีนเรื่องต่าง ๆ ซึ่งท่านเอาใจใส่ศึกษา การจัดระเบียบราชการแผ่นดินทุกด้าน
ในสมัยที่มีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินดังกล่าวมานี้ นับว่าเป็นการ
กระทำที่ฉลาดและมีประสิทธิภาพ⁹

- ในระยะเวลาที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ตั้งแต่
พ.ศ. 2411 จนถึง พ.ศ. 2416 เป็นโอกาสหนึ่งที่ทำให้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสต่างประเทศถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2413
เสด็จสิงคโปร์ ครั้งที่ 2 เสด็จประพาสอินเดีย ซึ่งการเสด็จประพาสต่างประเทศ
สองครั้งนี้จะเห็นประโยชน์ต่อประเทศในเวลาต่อมาเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรเห็นความเจริญต่าง ๆ มากมาย และทรงนำกลับมา
พัฒนาประเทศตามแบบอย่างอารยประเทศ

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้สร้างประการขึ้นเป็นแห่งแรกของประเทศเนื่องจาก
ได้สังเกตเห็นคุณประโยชน์ต่อการต่อเรือโดยได้บริจาคทรัพย์ให้สร้างขึ้นที่สมุทรปราการในปี

⁹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4. ความทรงจำ. หน้า 278 - 280.

พ.ศ. 2414 จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีบทบาทในการคมนาคม และการทัพ ทางน้ำอย่างสมบูรณ์ แบบตั้งแต่ต่อเรือกำปั่น เรือกลไฟ ชุดคลองและสร้างประการ ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีความสนใจในด้านนี้มาตั้งแต่เริ่มรับราชการ

จากการศึกษาเรื่องราวของเสนาบดีตระกูลขุนนาค ถืออำนาจและความรุ่งเรืองของเสนาบดีตระกูลนี้ว่ามีบทบาทและทำคุณประโยชน์ให้แก่แผ่นดินอย่างไรบ้าง ก็เห็นดังที่ได้กล่าวไว้เพียงบางส่วนข้างต้นแล้ว ซึ่งคุณประโยชน์ที่กล่าวมานี้ อาจจะมีเพียงน้อยนิด แต่การปฏิบัติหน้าที่ของขุนนางนี้ยิ่งใหญ่ ตั้งแต่สมัยเจกอะหมัดจนมาถึงสมัยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนนาค) ซึ่งเป็นผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุดของแผ่นดิน คือ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อำนาจและอิทธิพลของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ปรากฏว่าเป็นที่ยำเกรงของพระมหากษัตริย์และชาวต่างประเทศ ทำให้ช่วงเวลา 5 ปี ที่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไม่มีพระราชอำนาจใด ๆ เลยทำให้พระองค์พยายามหาวิธีแก้ไขสถานะของพระองค์ให้สูงกว่าขุนนาง ภายหลังจากที่พระองค์ได้ครองราชสมบัติโดยสมบูรณ์ เมื่อปี พ.ศ. 2416 ซึ่งหลังจากนั้นพระองค์ทรงแก้ไขระบบการบริหารราชการแผ่นดินและปฏิรูปกิจการต่าง ๆ มีการเกณฑ์ทหาร ยกเลิกระบบไพร่ การเลิกทาส พระองค์พยายามที่จะดึงอำนาจมาจากขุนนางให้มารวมไว้ที่จุดศูนย์กลางและจากพระราชดำรินครั้งนี้จึงเป็นจุดเริ่มแรกของการเสื่อมอำนาจทางการเมืองการปกครองของขุนนางโดยเฉพาะขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งจะศึกษาในบทต่อไป

บทที่ 4

การปฏิรูปการปกครองของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีผลต่อการเสื่อมอำนาจของ ขุนนางตระกูลขุนนาง

จากการพิจารณาถึงสภาพการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะพบว่ามีความหลายประการอันส่งผลกระทบต่อแนวพระราชดำริทางการเมืองในการแก้ไขการปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดิน และการคลัง ซึ่งจะแยกวิเคราะห์ได้ดังนี้

1. สถานะของพระมหากษัตริย์ การที่ขุนนางเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการถวายราชสมบัติแก่ราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง อาจเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนทำให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ลดน้อยลง เพราะการดำเนินราชบายใด ๆ ย่อมได้รับความเห็นชอบจากขุนนางผู้มีส่วนสนับสนุนในการขึ้นครองราชย์ รวมทั้งความเกรงพระทัยเป็นการส่วนพระองค์ ดังปรากฏข้อความที่มีไปถึงเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ความว่า

...การอะไรจะมีในกรุงเทพฯ จะมีอะไร จะสั่งอะไร

ก็ทำเถิดอย่าคอยให้ฉันกลับก่อนเลยเมื่อเห็นการสิ่งไรควรจะแจ้ง

ให้ความหรือไต่ถาม จะใช้คนขึ้นมาแจ้งความหรือไต่ถามด้วยปาก

ก็ได้ จดหมายมาก็ได้ จะใช้ให้ฉันแก้หรือชำระห้องตรา ใบบอก

อะไร ๆ ก็ส่งขึ้นมาให้ฉันทำเถิด จะทำให้... 1

1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เล่ม 2 หน้า 81 - 82.

นอกเหนือจากการถูกจำกัด พระราชอำนาจโดยตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังถูกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล บดบังพระราชอำนาจอีกด้วย เนื่องจากกรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้รับการแต่งตั้ง จากสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จึงกลายเป็นคนของผู้สำเร็จราชการ ประกอบกับวังหน้าองค์นี้ไม่มีลักษณะแตกต่างจากวังหน้าองค์ก่อน ๆ คือ ทรงมีฐานะกำลังของพระองค์เองอย่างมากมายเหมือนกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งให้อำนาจกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในการควบคุมกำลังทหารบก ทหารเรือ ได้อย่างไม่จำกัดจำนวนและโอกาสในการสะสมเป็นปืน และกระสุนดินดำ² ทำให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์นี้มีอำนาจมากมาย

2. สถานะของขุนนาง สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ขุนนางผู้มีบทบาทสำคัญในการถวายราชสมบัติให้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการแต่งตั้งจากที่ประชุมเนาบดีให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระเยาว์ อำนาจหน้าที่ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินคือ "ได้สิทธิขาดราชการทั้งปวงและให้สำเร็จสรรพอาณัติสิทธิ์ ถึงประหารชีวิตคนที่ควรจะต้องถึงอุกฤษโทษได้ มีมหัตเตชาภาพยิ่งใหญ่ไม่มีผู้ใดเสมอ อันเป็นอัครมหาประธานาธิบดีในการทำนุบำรุงสิริราชสมบัติ"³ เมื่อเปรียบเทียบกับพระมหากษัตริย์แล้วจะเห็นว่า อำนาจของขุนนางตระกูลบุนนาคภายใต้การนำของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมีมากกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

² สมเด็จพระยาตรางราชานภาพ. ตำนานวังหน้า. นครพระรามพิมพ์แจกในงานฉลองศพ ม.ร.ว. หลิงเล็ก กรีทาพลธิบดี (รีน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ยาราม, 5 เม.ย. 2481. หน้า 83.

³ สมเด็จพระยาตรางราชานภาพ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5. หน้า 115.

เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างพระมหากษัตริย์และขุนนางตระกูลขุนนาง ภายใต้
 การนำของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ สถานะทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบรรดาเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ อยู่ในสภาพไม่มั่นคง
 เพราะขาดปัจจัยสำคัญที่เป็นฐานรองรับอำนาจ คือ กำลังคน และกำลังเงินซึ่งตกไปอยู่กับ
 ขุนนางและกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จากสภาพการเมือง ดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อ
 แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะหาวิธีแก้ไขสถานะ
 ของพระองค์ ให้สูงกว่าขุนนาง

3. การดำเนินงานขององค์การบริหารราชการแผ่นดิน การที่พระมหากษัตริย์ใน
 สมัยก่อน ๆ ไม่อาจบริหารงานแผ่นดินให้มีประสิทธิภาพเนื่องมาจากสาเหตุ สำคัญประการ
 หนึ่ง คือ องค์กรของรัฐมีช่องโหว่มากมาย ซึ่งเอื้อให้ขุนนางสามารถเบียดบังผลประโยชน์
 ของแผ่นดินไปเป็นของตนโดยที่พระมหากษัตริย์ไม่อาจควบคุมได้ องค์กรต่าง ๆ เหล่านี้ได้แก่

3.1 ระบบไพร่ ระบบไพร่ คือ ระบบการเกณฑ์แรงงานจากราษฎรโดยรัฐไม่
 ต้องจ่ายค่าแรง แต่รัฐจะให้ความคุ้มครองตามกฎหมายเป็นการตอบแทน ซึ่งในทางทฤษฎีไพร่
 ที่อยู่ในการควบคุมทางพระมหากษัตริย์เรียกว่า ไพร่หลวง แต่ในทางปฏิบัติพระองค์ไม่อาจ
 ควบคุม ได้ทั้งหมดจึงยกพระราชทานแก่เจ้านายและขุนนางให้ช่วยดูแลแทนทำหน้าที่เป็น
 มุลนายเรียกว่า ไพร่สมกำลัง* หรือไพร่สมสังกัดพัน** ในการทำงานไพร่หลวงต้องทำงาน

* ไพร่สมกำลัง หมายถึง ไพร่สมของมุลนายคนใดคนหนึ่ง

** ไพร่สมสังกัดพัน คือ ไพร่สมที่สังกัดกรมกองอื่น ๆ ของมุลนายต่าง ๆ ที่อยู่
 ในเมืองนั้น หรือต่างเมือง

หนักกว่าไพร่สม⁴

นอกจากความแตกต่างในเรื่องระยะเวลาในการถูกเกณฑ์แรงงาน ระหว่างไพร่หลวงกับไพร่สม ซึ่งมีผลทำให้คนไม่ค่อยมาสมัครเป็นไพร่หลวง และไพร่สมยังเสียค่าราชการน้อยกว่าไพร่หลวงคือไพร่สมเสียเพียงปีละ 6 บาท⁵ แต่ไพร่หลวงเสียมากกว่านี้ซ้ำยังถูกกดขี่จากมูลนายให้เสียเงินเพิ่มขึ้นอีก⁶ และยังต้องเสียค่าธรรมเนียมมาให้แก่กรมสัสดีอีก มากบ้าง น้อยบ้าง⁷ ทำให้ชายฉกรรจ์พากันหลีกเลี่ยงการเป็นไพร่หลวง จากเวนข้อมือชาวยิ่งมากขึ้นเท่าใด ระบบการควบคุมกำลังคนยิ่งใช้ไม่ได้ผลมากขึ้นเท่านั้น

นอกเหนือจากการที่รัฐไม่สามารถเรียกเกณฑ์แรงงาน เรียกเก็บเงินค่าราชการหรือส่วยจากบรรดาคนข้อมือขาวได้แล้ว ยังกลายเป็นตัวก่อปัญหาระหว่างพระมหากษัตริย์กับมูลนายอีกด้วย เนื่องจากคนข้อมือขาวมักพากันไปแอบแฝงพึ่งมูลนายที่มีอำนาจซึ่งเท่ากับว่ากำลังคนและกำลังทรัพย์อันควรจะเป็นของพระมหากษัตริย์ กลับตกไปอยู่กับมูลนาย แม้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะได้ทรงเปลี่ยนแปลงและแก้ไขระบบไพร่ที่ไว้ควบคุมกำลังคนให้เหมาะสมกับสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นแต่ไม่สามารถแก้ปัญหาค่าสูญเสีย ไพร่หลวงให้ลดน้อยลงกำลังคนและกำลังเงินที่รัฐเสียไปในนั้นมักตกอยู่กับ

4 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทหาราชากรปีละ 4 เดือน สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไพร่ลดเวลาราชการเหลือปีละ 3 เดือน สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รับราชการเป็น 3 ผลัดคือ เข้าเดือนออก 3 เดือน สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ไพร่สมทหาราชากรปีละ 1 เดือน ไพร่หลวงปีละ 3 เดือน กรมศิลปากร. "พระราชกำหนดใหม่มาตรา 4." กฎหมายตราสามดวง.

หน้า 706

5 ปิยะฉัตร ปิตะวารณ. การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453. หน้า 15.

6 ด. หน้า 17.

7 ด. หน้า 20 - 21.

มุลนายที่มีอำนาจในการควบคุมระบบไพร่โดยตรง ซึ่งถือเป็นจุดอ่อนประการสำคัญที่ทำให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางปฏิบัติลดน้อยลง ประกอบกับสภาพสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป จำนวนพลเมืองเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นการยากที่จะใช้ระบบควบคุมกำลังคนแบบเดิมมาปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ

3.2 ตำแหน่งและสายงาน โครงสร้างการบริหารราชการของไทยแต่เดิมมา พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งอัครมหาเสนาบดี 2 คน ดำรงตำแหน่งสมุหนายก และสมุหพระกลาโหม พร้อมทั้งแต่งตั้งขุนนางระดับรองอีก 4 คน เป็นเสนาบดี กรมวัง กรมคลัง กรมเมือง และกรมนา ซึ่งถือเป็นตำแหน่งหลักสำคัญของการบริหารแต่จากการพิจารณาถึงของข่ายความรับผิดชอบทางการบริหารประเทศแล้ว จะพบว่ามิของข่ายงานที่ซับซ้อน ผลจากความซับซ้อนทำให้ลักษณะการปฏิบัติงานของขุนนางขุนวายุ และก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมในการทำงานและผลประโยชน์ตอบแทน คือ บางกรมก็มีงานล้นมือ บางกรมก็ไม่มีอะไรทำเลย นอกจากปัญหาขอขยายการทำงานในหน่วยงานหลัก 6 ตำแหน่งที่ซับซ้อนกันอยู่แล้วหน่วยงานการบริหารราชการด้านอื่น ๆ ก็ประสบปัญหาเช่นกัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม และสมุหนายกเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญในการบริหารราชการแผ่นดิน แต่เนื่องจากสายงานในการทำงานของสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกเกี่ยวข้องกับทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องควบคุมกำลังคน การเก็บภาษีอากร การศาลในเขตหัวเมืองที่แต่ละคนรับผิดชอบอยู่ ซึ่งเป็นการให้อำนาจแก่ผู้ควบคุมหัวเมืองอย่างมากมาย ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่ทรงมีพระราชอำนาจในการบริหารบ้านเมือง อย่างแท้จริง และความสับสนในการบริหารราชการของหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้การบริหารประเทศไม่มีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมีแนวโน้มนพระราชมาริที่จะจัดการแก้ไขให้ดีขึ้น

3.3 ระบบการคลัง ในสมัยอยุธยาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระคลังสินค้าทำหน้าที่เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจผูกขาดการติดต่อค้าขายกับต่างชาติจึงก่อให้เกิดผลกำไรมหาศาลแก่รัฐและขุนนางผู้เกี่ยวข้อง แต่ก่อให้เกิดปัญหากับชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อค้าขายด้วย เพราะไม่มีอิสระในการทำการค้ากับบุคคลทั่วไป หากแต่ต้องขายสินค้าแก่พระคลังสินค้า

เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ประเทศอังกฤษได้ส่งทูตเข้ามาทำสนธิสัญญา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือสนธิสัญญาเบอร์นี* (BURNEY PAPER) ซึ่งมีผลทำให้รัฐชาติ รายได้จากการค้าผูกขาดไปมาก

เมื่อรัฐประสพกับปัญหาในการขาดรายได้ดังกล่าว รัฐจึงต้องพยายามหา วิธีการแสวงหารายได้ด้วยวิธีอื่นมาแทนนั้นคือ การเก็บภาษีอากรในราชอาณาจักรเพิ่มมากขึ้น อีก 38 ชนิด** ผูกขาดเป็นอย่าง ๆ ไป การทำให้เอกชนผูกขาดการจัดเก็บภาษีนี้ทำให้ผลผลิต ภายนอกมีราคาสูงขึ้น พ่อค้าต่างชาติต้องซื้อสินค้าในราคาแพง เพราะการผูกขาดของเอกชน

* สัญญาข้อหนึ่ง ถ้าพ่อค้าอังกฤษหรือคนในบังคับบรรทุกสินค้าประเภทอาวุธ เช่น ปืน กระสุนดินดำ เข้ามานั้นห้ามขายให้แก่ราษฎรทั่วไป แต่ต้องขายให้เฉพาะกรม พระคลังสินค้าเท่านั้น หากทางราชการไทยไม่ซื้อก็ต้องบรรทุกกลับออกไป ขณะเดียวกัน ก็ห้ามพ่อค้าอังกฤษซื้อข้าวเปลือก ข้าวสาร ออกไปด้วย สินค้าออกจากรือนุญาตให้พ่อค้า อังกฤษซื้อขายกับราษฎรได้โดยสะดวก และพ่อค้าที่บรรทุกสินค้าเข้ามาขายจะต้องเสีย ภาษีปากเรือวาละ 1,700 บาท หากไม่มีสินค้าในเรือก็ให้เรียกเก็บภาษีสินค้าในเรือวาละ 1,500 บาท ไทยจะไม่เรียกจังกอบ ไม่เรียกเก็บภาษีอื่น ๆ และไม่เรียกเก็บค่าธรรมเนียม แก่ผู้ซื้อขายกับพ่อค้าอังกฤษอีก

** ภาษีอากร 38 ชนิด ที่เพิ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ อากรบ่อนเบี้ยจัน อากรหอย ภาษีเบ็ดเสร็จลงสาเก ภาษีของต้องห้าม 6 อย่าง ภาษี พรุกไทย 2 อย่าง ภาษีไม้ยาง ภาษีไม้แดง (เก็บจากผู้ซื้อลงเรือ) ภาษีไม้แดง 10 ยก (เรียกแต่ผู้ขาย) ภาษีเกลือ ภาษีฝืน ภาษีน้ำมันมะพร้าว ภาษีน้ำมันต่าง ๆ ภาษีกระทะ ภาษี ต้นยาง ภาษีต้นชัน ภาษีจาก ภาษีกระแซง ภาษีไม้ม่น่า ภาษีไม้รวก ภาษีไม่มีสีสุก ภาษีไม้กง กระดาน สมอ ภาษีปูน 1พ เนื้อ ขนมหยา ภาษีไม้ค่างพลู ภาษีความ ภาษีเนื้อแห้ง ปลาแห้ง ภาษี เถวียนต่าง ๆ ภาษีจันอับ ภาษีไม้ซุง ภาษีฝ้าย ภาษียาสูบ ภาษีบอ ภาษีเยื่อเคย ภาษีน้ำตาล ทราย ภาษีน้ำตาลหม้อ ภาษีน้ำตาลอ้อย ภาษีสำรวจ ภาษีเตาตาล ภาษีเรือจ้างทางยอง

ดังกล่าวนอกจากจะผูกขาดการเก็บภาษีอากรแล้วยังรวมถึงการผูกขาดสินค้าภายในราชอาณาจักรและการส่งออกด้วย ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่นี้เรียกว่า ระบบเจ้าภาษีนายอากร หมายถึงการที่รัฐจัดให้มีการเสนอประมูลที่เรียกเก็บจากรายการเป็นค่าอากร ส่งให้แก่รัฐในอัตราที่สูงสุด ผู้นั้นจะได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าภาษีนายอากรและจัดส่งรายได้ให้แก่เป็นรายเดือนตามจำนวนที่ประมูล

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยยอมทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก คือ สนธิสัญญาเบาริ่ง* (BOWRING TREATY) กับชาติอังกฤษ ซึ่งมีผลกระทบรายได้ของรัฐโดยตรงยิ่งกว่า สนธิสัญญาเบาริ่งนี้ เนื่องจากรัฐมีสิทธิเก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 เท่านั้น และต้องจ่ายคืนสินค้าที่พ่อค้านำเข้ามาจำหน่ายและเหลือกลับออกไป ผลประโยชน์ที่เคยได้รับจากภาษีเบิกร่อง ภาษีปากเรือ ภาษีสินค้าขาเข้าและขาออก ต้องยกเลิกไปโดยสิ้นเชิงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหาวิธีแก้ไขเพื่อหารายได้แผ่นดิน

* ไทยลงนามสัญญากับประเทศอังกฤษเมื่อปี พ.ศ. 2398 ซึ่งมีใจความสำคัญในสัญญาข้อ 8 ความว่า "ค่าธรรมเนียมที่เคยเรียกแต่พ่อค้าอังกฤษตามสัญญาเก่าที่ทำไว้ ณ คริสตศักราช 1826 ปีนั้นจะยอมเลิกเสีย...จะต้องเสียแต่ภาษีสินค้าขาออก สินค้าขาเข้าจะต้องเสียภาษีร้อยละ 3...ถ้าเจ้าของเสียภาษีร้อยละ 3 แล้วของจำหน่ายไม่ได้จะเหลือกลับออกไปมากน้อยเท่าใดจะต้องคิดภาษีสิ่งของที่เหลือให้แก่เจ้าของ...ตั้งแต่ของสิ่งนั้นเกิดมาจนได้เป็นสินค้าบรรทุกกำปั่นออกไปให้เสียภาษีแต่เพียงชั้นเดียว

มาชดเชยส่วนที่ดองเสียไป โดยการเรียกเก็บภาษีอากรเพิ่มขึ้นอีก 14 ชนิด* แต่ยังไม่
เพียงพอกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น เพราะอุปทานระยะที่ต้องจ่ายเงินเพื่อปรับปรุงประเทศให้เจริญ
ก้าวหน้าเพื่อรักษาเอกราชของชาติ ขณะเดียวกันต้องคอยเอาใจบรรดาขุนนางผู้เคยได้รับ
ผลประโยชน์จากการค้าผูกขาดแต่เดิม โดยทรงเลื่อนตำแหน่งเจ้านายและขุนนาง แจกเบี้ย
หวัดและโอกาสข้าราชการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจากระบบเจ้าภีนาายอากร

**การปฏิรูปทางการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผลต่อการเสื่อม
อำนาจของตระกูลขุนนาง**

จากสถานการณ์ดังกล่าวทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมี
พระราชดำริที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครอง กระบวนการในการเสริมสร้างพระราช
อำนาจของพระองค์เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2416 เมื่อพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจในการ
ปกครองประเทศอย่างเต็มที่พระราชกรณียกิจประการแรกคือ การจัดระเบียบด้านการคลัง
เพื่อรวบรวมรายได้อันเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินงานด้านอื่น ๆ ประกอบกับประสพการณ์
ที่ทรงได้รับเมื่อครั้งยังทรงมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินบริหารประเทศคือการไม่มีพระราชทรัพย์
อันเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความคับแค้นพระทัยเป็นอย่างมาก นอกจากนี้การสร้างอำนาจทาง
เศรษฐกิจให้มั่นคงจะเป็นปัจจัยสำคัญที่เกื้อหนุนให้การเสริมสร้างพระราชอำนาจทางการเมือง
เป็นไปได้อย่างรวดเร็ว

* ภาษีอากรที่จัดขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ภาษี
ฝิ่น ภาษีสุกรและเนื้อสด ภาษีปลาสด น้ำจืด น้ำเค็ม ภาษีปลาทุ ก ภาษีไหม ภาษีฝ้าย ภาษีฝัก
ภาษีหม้อหวด ภาษีถัง ภาษีเตารูปพรรณ ภาษีเรือมาดรถกลน ภาษีแจ่งพายรถกลน อากรรการพนัน
ต่าง ๆ อากรรกรมรสพและกลีบตั้งภาษีที่ยกเลิกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ
อากรค่าน้ำ อากรรรักษาเกาะ

ด้วยเหตุนี้ภายในระยะเวลา 3 ปี จึงมีการทรงพระราชบัญญัติเกี่ยวกับเรื่อง
เงินแผ่นดินออกมา 3 ฉบับคือ พระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ พระราชบัญญัติเจ้าภาษีนาย
อากรจ.ศ. 1235 และพระราชบัญญัติสำหรับการกรมพระคลังมหาสมบัติและว่าด้วยกรมต่าง ๆ
นอกจากนี้พระองค์ยังทรงดำเนินกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุง
โครงสร้างทางการบริหารราชการแผ่นดินและระบบการควบคุมกำลังคน เพื่อให้
พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมของอำนาจทั้งปวงอย่างแท้จริงซึ่งหมายความว่าพระองค์
สามารถจะควบคุมการปฏิบัติราชการของขุนนางให้เป็นไปตามพระบรมราชบายป้องกันการ
สะสมอำนาจ และในขณะเดียวกันก็เป็นการขจัดความเดือดร้อนของราษฎรที่ถูกกดขี่ข่มเหง
จากมูลนายในด้านการเกณฑ์แรงงานและเรียกเครื่องทรัพย์สินตอบแทน กระบวนการแก้ไขและ
ปรับปรุงโครงสร้างที่มีอยู่แต่เดิมย่อมจะส่งผลกระทบต่ออำนาจและผลประโยชน์ของ
ขุนนางอย่างแน่นอน เพราะแนวพระราชดำริเบื้องหลังกระบวนการต่าง ๆ ดังกล่าวของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการเพิ่มพระราชอำนาจให้กับสถาบัน
พระมหากษัตริย์เพื่อจัดการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยและสอดคล้องกับสถานการณ์ภายนอกประเทศ
ซึ่งเท่ากับเป็นการลดอำนาจและบทบาทของขุนนางนั่นเอง ซึ่งจะแยกวิเคราะห์ถึงความเสื่อม
อำนาจของขุนนางเป็นด้าน ๆ ไป

1. การปฏิรูปทางการเมืองการปกครอง

1.1 การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินหรือเคาน์ซิลออฟสเตต (Council
of State) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระราชดำริในการตั้ง
เคาน์ซิลออฟสเตต ไว้อย่างชัดเจนว่าเพื่อช่วยกราบทูลในกิจการบ้านเมืองที่สำคัญทั่ว ๆ ไป
สำหรับตั้งเป็นกฎหมายไว้ใช้บังคับภายใน ซึ่งบทบาททำงานของเคาน์ซิลออฟสเตต จะเห็น
ได้ว่าสอดคล้องกับแนวพระราชดำริในการจัดการเปลี่ยนแปลงการจ้ดเก็บภาษีอากร โดยมี
หน้าที่ออกกฎหมายบังคับเกี่ยวกับการภาษีอากรในกรมต่าง ๆ

1.2 การตั้งสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์หรือปริวิเคาน์ซิล (Privy Council)

โดยทรงแสดงพระราชประสงค์ในการจัดตั้งสภาที่ว่า เพื่อทรงติดตามการงานปรึกษาเรื่องบางอย่างที่ทรงดำริขึ้นสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการโยงอำนาจจะเข้าสู่ศูนย์กลาง และหลังจากตั้งสภาทั้งสองขึ้นมา ก็ทำให้เกิดปฏิกิริยาในหมู่เสนาบดี และขุนนางผู้ควบคุมภาษีอากร เนื่องจากถูกตัดทอนผลประโยชน์ที่เคยได้รับและจากจุดนี้เองที่แสดงให้ถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และการเสื่อมอำนาจของขุนนาง โดยเฉพาะสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ในกรณีที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้กับพระยาอาหารบริรักษ์ตั้งจะศึกษาได้ดังนี้

— พระยาอาหารบริรักษ์ (บุษ บุษหลง) เป็นเสนาบดีว่าการกรมนาและเป็นขุนนางที่ทำงานร่วมกับสมเด็จพระเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเคาน์ซิลออฟสเตตเสนอการจัดระเบียบการเก็บค่านาใหม่ พระยาอาหารบริรักษ์ได้ปฏิเสธ โดยให้เหตุผลว่า ระเบียบใหม่นี้ไม่เหมาะสมในการปฏิบัติจริง ๆ และจึงไม่ส่งเงินค่านาให้แก่หอรัษฎากรพิพัฒน์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ชำระสอบบัญชีเงินค่านา โดยเรียกสอบบัญชีตัวฎีกาที่พระยาอาหารบริรักษ์ หลวงสนิทสมบัติ และขุนรุตอักษร บรากล่าวบัญชีเก็บเงินค่านาของกรมนามีจำนวนเงินที่ได้สูงกว่าบัญชีที่กรมพระคลังมหาสมบัติรับไว้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดฯให้ลงโทษโดยการถอดพระยาอาหารบริรักษ์ออกจากตำแหน่งและรับราชบาตร ส่วนหลวงสนิทสมบัติ ขุนรุตอักษร ผู้สมรู้ร่วมคิดปลดลงเป็นไพร่ มีโทษเจียนและจำคุก

อาจจะกล่าวได้ว่าคดีพระยาอาหารบริรักษ์ เป็นเสมือนการแสดงพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงฐานะทางการเมืองที่เริ่มเข้มแข็งขึ้น เพราะเป็นการลงโทษขุนนางที่มีความใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ กรณีของพระยาอาหารบริรักษ์และพวกในการไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติที่ตราไว้ เป็นกฎหมายเพื่อแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนเอง ซึ่งได้รับการตอบโต้รุนแรงจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ย่อมเป็นเครื่องแสดงให้บรรดาขุนนาง ข้าราชการทั้งหลายได้ตระหนักว่า พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชบายที่แน่วแนในการแก้ไขปรับปรุงจุดอ่อนของ
โครงสร้างที่ขุนนางฯ ช้างแสวงหาผลประโยชน์ รวมทั้งการควบคุมการปฏิบัติงานของขุนนาง
เจ้าพนักงานอย่างเข้มงวด อดยศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือ ซึ่งทำให้สมเด็จพระยา
ศรีสุริยวงศ์ไม่สามารถช่วยเหลือพระยาอาหารบริรักษ์ได้ เพราะเท่ากับว่าเป็นการเปิดเผย
ตนเองว่าช่วยเหลือคนผิด เนื่องจากมีหลักฐานเด่นชัดว่าพระยาอาหารบริรักษ์ไม่ปฏิบัติตาม
กฎหมาย

มีข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งว่า ในปี พ.ศ. 2418 พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระยาอาหารบริรักษ์ หลวงสนิทสมบัติ
และขุนรุตอักษร ตามคากราบบังคับมณฑลของสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ เมื่อถอดบุคคลที่สาม
จากที่คุมขัง พระองค์ก็ได้มอบให้เจ้าพระยาสุรสงครามวิวัฒน์เป็นผู้ดูแล มีพระราชโองการฯ ให้
แต่งงานทั่วๆ ไป ห้ามมิให้แต่งตั้งเป็นข้าราชการอีก รวมเวลาที่บุคคลทั้งสามถูกจำคุกไม่เกิน
1 ปี ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอภัยโทษ
ให้เพราะเห็นแก่สมเด็จพระยาอาหารบริรักษ์ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคงเป็น
เพราะพระองค์ได้แสดงพระราชอำนาจให้ปรากฏแก่ขุนนางทั้งหลายรวมทั้งสมเด็จพระยา
ศรีสุริยวงศ์แล้วว่าพระองค์มีพระบรมราชบายที่แน่วแนและจริงจัง เพียงใ้รงานการปรับปรุง
กิจการบ้านเมืองให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติที่ตราไว้ การตัดสินคดีพระยาอาหารบริรักษ์
ถือเป็นการเชือดไก่ให้ลิงดูเพื่อข่มขวัญบรรดาขุนนางที่คิดจะฝ่าฝืนพระราชบัญญัติต่อไป

เมื่อเปรียบเทียบพฤติการณ์ของขุนนางที่ฝ่าฝืนไม่ทำตามพระราชบัญญัติปรากฏ
ว่าสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ไม่ยอมปฏิบัติตามในเรื่อง ภาษีฝิ่น แต่พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงขัดขวางแต่อย่างใด หากปล่อยให้ไปทำตามความ
ประสงค์ของสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์อาจเป็นเพราะพระองค์ไม่ต้องการสร้างความ
ขัดแย้งให้เกิดขึ้น เนื่องจากสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ยังคงมีบทบาทในวงราชการอยู่
และมีพวกพ้องเป็นอันมาก พระองค์จึงให้มาจัดการกับพระยาอาหารบริรักษ์แทน เพราะอย่าง
น้อยที่สุดการตัดสินคดีนี้ย่อมกระทบกระเทือนสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ด้วยเช่นกัน
เนื่องจากพระยาอาหารบริรักษ์เป็นคนใกล้ชิด และที่สำคัญ สมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์

ก็มีส่วนพัวพันในคดีนี้ เพราะได้รับผลประโยชน์จากกรมนาในส่วนที่ควรจะตกเป็นของพระราชทรัพย์แผ่นดิน

ความสำเร็จในการจัดการบริหารกรมนาใหม่ ให้เป็นไปตามพระองค์ได้พิสูจน์ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า พระองค์ทรงมีฐานอำนาจที่เข้มแข็งขึ้น และพร้อมที่จะทำทุกอย่างของสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์

1.8 วิฤตการณ์วังหน้า มีสาเหตุมาจากความบาดหมางระหว่างวังหลวง และวังหน้าซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในขณะนั้นเป็นผู้แต่งตั้งวังหน้า ประกอบกับกรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้กุมกำลังคนและมีเงินฝากรอกรจั้นในกรมมากมาย เท่ากับที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับ ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงไม่ไว้วางพระทัยและในขณะเดียวกันก็ทรงหวาดระแวงอำนาจของวังหน้า ความรู้สึกของพระองค์ที่มีต่อวังหน้าจึงเป็นในลักษณะ "ไม่ทรงคุ้นเคยและไม่มีความไว้วาง"⁹

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการจัดระเบียบพระคลังใหม่ ก่อให้เกิดความไม่พอใจต่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลผู้ต้องสูญเสียผลประโยชน์อย่างมาก* ความบาดหมางใจกันในเรื่องต่าง ๆ ระหว่างวังหลวงกับวังหน้าปะทุขึ้นเมื่อเกิดไฟไหม้โรงเก็บสำพระบรมมหาราชวัง โดยต่างฝ่ายต่างสงสัยกันว่า

⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชนครินทร์ ลงวันที่ 5 9/8 1 ค่ำ จ.ศ. 1236. (อ้างถึงในฉันทวุฒิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มหาบุรุษ. เล่ม 1 หน้า 721 - 722.)

* เนื่องจากการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่จัดเก็บภาษีแห่งเดียว ยกเลิกการกระจายภาษีและส่วยสาอากรไปยังพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ ทำให้ผลประโยชน์ที่คนเหล่านี้เคยได้รับทั้งจากการทราฐการอย่างลับ ๆ กับเจ้าภาษีนายอากร ต้องถูกกระทบกระเทือน

ฝ่ายตรงข้ามเป็นผู้สร้างสถานการณ์เพื่อหาเหตุผลทำร้ายฝ่ายตน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือโอกาสนี้ปรึกษากับพระราชวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ เพื่อจะลดยศที่บ้านกงสุลอังกฤษและขอความคุ้มครองจากรัฐบาลอังกฤษด้วย รัฐบาลอังกฤษจึงได้ส่งเซอร์แอนดรูว์ คลาก เข้ามาไกล่เกลี่ย และได้ยื่นข้อบังคับห้าให้แก่วังหน้าว่า ถ้าไม่ยอมทำตามประกาศของวังหลวง จะไล่ออกจากธงรบอังกฤษ¹⁰ วังหน้าจึงต้องยอมจำนน

วิกฤตการณ์วังหน้า ในครั้งนี้ กล่าวได้ว่าเป็นปฏิบัติการของผู้ที่ไม่พอใจการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงธรรมเนียม การปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดระเบียบด้านการคลังใหม่ เพราะการกระทบกระเทือนถึงผลประโยชน์ของตนในการประชุมเสนาบดี เพื่อหาทางประนีประนอมกับวังหน้า ได้มีผู้เสนอให้เลิกค่านีลทั้งสองเสีย¹¹ จากข้อเสนอนี้แสดงว่าในหมู่ขุนนางผู้ใหญ่ก็มีผู้ไม่พอใจการเปลี่ยนแปลงด้านการคลังเช่นกันแต่หลังจากวิกฤตการณ์ในครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถลดและกำจัดอำนาจทางทหารของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลกล่าวคือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจะมีทหารปืนเล็กพร้อมอาวุธ ได้เพียง 200 คน และทหาร 200 คนนี้จะต้องอยู่ภายในพระราชวังบวรสถานมงคลเท่านั้นและที่สำคัญถ้าพระองค์ประสงค์จะเรียกทหาร 200 คนนั้นมาช่วยราชการเมื่อไหร่ก็ต้องมาตามพระราชประสงค์ ส่วนบรรดาเรือรบ อาวุธ และกระสุนดินดำที่เป็นเครื่องรบต่าง ๆ นั้น พระองค์มิได้แต่เพียงผู้เดียว¹²

¹⁰ ฉันทวดี สุทธิสงคราม. เรื่องเดิม. หน้า 723.

¹¹ ด. หน้า 741.

¹² ราชกิจจานุเบกษา 1. (วันอาทิตย์ เดือน 3 แรม 8 ค่ำ ปีมจ จศก 1236)

1.4 การปรับปรุงการบริหารราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

1.4.1 การปรับปรุงการบริหารราชการส่วนกลาง การเปลี่ยนแปลง

โครงสร้างทางการบริหารราชการจากแบบเดิมมาเป็นการจัดตั้งกระทรวง 12 กระทรวง รับผิดชอบการบริหารราชการแต่ละเรื่องไป มีผลทำให้การบริหารราชการแผ่นดินเป็นระบบ มากยิ่งขึ้น และแต่ละกระทรวงมีเสนาบดีรับผิดชอบขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเสนาบดี เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นพระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น เท่ากับ เป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบโครงสร้างและตัวบุคคล การขยายการศึกษาออกไปให้ กว้างขวางเป็นพระราชประสงค์สำคัญที่ทำให้ได้ตัวคนมาทําราชการ โดยเน้นที่ความรู้ก่อนชาติ ตระกูล ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการตัดช่องทางในการสะสมอำนาจหรือสร้างทายาททางการเมือง สืบต่อกันมาตั้งแต่ก่อน

จุดมุ่งหมายสำคัญของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็เพื่อทำให้การบริหาร ราชการเป็นไปโดยสะดวกและเหมาะสมกับสถานการณ์การเมืองมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญ พระมหากษัตริย์ทรงสามารถควบคุมและตรวจสอบได้ ซึ่งเป็นผลให้ขุนนางที่เบียดบังผล ประโยชน์หรือแสวงหาอำนาจทางการเมืองจากช่องทางของโครงสร้างตั้งแต่ก่อนหมดไป พระมหากษัตริย์ก็กลายเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครองแผ่นดินอย่างแท้จริง

1.4.2 การปฏิรูปการบริหารราชการส่วนภูมิภาค พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-

เกล้าเจ้าอยู่หัวได้มอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยขยายขอบเขตอำนาจจากส่วนกลางเข้าไป ควบคุมหัวเมืองซึ่งอยู่ในสภาพกึ่งเอกภาพมาก่อน โดยใช้ระบบเทศาภิบาลในการปฏิบัติงาน ต่าง ๆ * หลังจากที่ได้ดำเนินการออกไป ก็ทำให้เกิดปฏิริยาโต้ตอบจากแหล่งอำนาจเดิมใน ภูมิภาคต่าง ๆ เป็นอันมากดังจะเห็นได้จากปฏิริยาดังกล่าวมีมาจากทุกส่วนของประเทศทั้ง จากภาคอีสาน (ขบด ผู้มีภูมิลำเนาอีสาน ร.ศ. 121) ทางภาคเหนือ (ขบดเงี้ยวเมืองแพร่

* การปกครองเทศาภิบาล คือ การปกครองที่รวมอำนาจเข้ามาไว้ที่ส่วนกลาง โดยมีมณฑลเทศาภิบาลเป็นหน่วยราชการส่วนภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุด

ร.ศ. 121) และภาคใต้ (ขบถพระยาแขกเจ็ดหัวเมือง ร.ศ. 121) มีข้อที่น่าสังเกตว่า
 ในบรรดาหัวเมืองที่มีการกบฏเป็นหัวเมืองที่มีการปกครองโดยเจ้าเมืองที่สืบตำแหน่งทาง
 สายโลหิตติดต่อกันมาเป็นเวลานาน สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งของการกบฏก็คือการที่รัฐบาล
 ไปได้เข้าไปควบคุมการเสวยภาษีอากรของบรรดาผู้ปกครอง ทำให้เจ้าเมืองและข้าราชการต้อง
 สูญเสียผลประโยชน์

ในปีต่อ ๆ มารัฐบาลกลางได้พยายามลดอำนาจของเจ้าเมืองและ
 ขุนนางในแถบนี้มากขึ้น ในปี พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง
 โปรดฯ ให้แบ่งหัวเมืองจากตะวันออกเป็น 4 กองใหญ่ และส่งข้าหลวงออกไปประจำอยู่หัวเมือง
 ทั้งสี่นั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2434 ได้รวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเข้าเป็น
 หัวเมืองลาวทวาย โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็น
 ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวทวาย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพลทิธิประสงค์เป็นข้าหลวงใหญ่
 หัวเมืองลาวกลาง

จะสังเกตได้ว่าภายหลังที่มีการปฏิรูปการปกครอง รัฐบาลได้พยายาม
 ให้หลักเกณฑ์ใหม่ ๆ หลายประการ กล่าวคือ การให้ราษฎรเสียเงินประจำปี ให้ราษฎรเข้า
 รับราชการทหาร ให้ราษฎรเลิกเล่นการพนัน เลิกสูบบุหรี่ ซึ่งราษฎรตามหัวเมืองแถบนี้ยัง
 ไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของรัฐบาล จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจในการปฏิบัติของรัฐบาล¹³
 นอกจากนี้การที่รัฐบาลกลางได้เก็บค่าราชการเอง โดยเหลือส่วนแบ่งให้แก่กรรมการเมือง
 ผู้น้อยเพียงเล็กน้อยและพระมหากษัตริย์ยังคงพยายามลดบทบาทอำนาจของขุนนาง โดยแต่งตั้ง
 พระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์ไปปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นการลดอำนาจบทบาททาง
 การเมืองและกำลังทรัพย์ไปพร้อมกัน

¹³ ไพฑูรย์ มีกุล. การปฏิรูปมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง
 สรรพลทิธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 - 2453). หน้า 144 - 145.

2. การปฏิรูปกิจการทหาร

2.1 การปรับปรุงระบบไพร่ การที่รัฐเข้าไปดำเนินการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขระบบไพร่ให้ดีขึ้น เนื่องจากรัฐยังไม่สามารถยกเลิกระบบไพร่ได้ทันที ซึ่งทำให้เกิดผลที่กระทบ 2 ประการ คือ ทำให้ไพร่พลเมืองได้รับความสุขมากกว่าแต่ก่อนเพราะมีอิสระในการทำงานมากขึ้น รวมทั้งการได้รับค่าจ้างตอบแทนในการทำงานของตน อีกประการหนึ่งก็คือ พระมหากษัตริย์สามารถควบคุมคนที่เป็นไพร่หลวงได้มากขึ้น ซึ่งหมายถึงการได้รับผลประโยชน์ในการเกณฑ์แรงงาน เงินค่าราชการและกำลังทหารป้องกันประเทศ

ขั้นตอนในการดำเนินงานของรัฐมุ่งผลประโยชน์ 3 ประการเป็นสำคัญ คือ ทรงรวบรวมไพร่หลวงที่กระจัดกระจายและแอบแฝงเป็นไพร่สมอยู่กับมูลนายให้คืนมาเป็นของรัฐให้มากที่สุด ซึ่งจะเป็นการตัดทอนอำนาจและผลประโยชน์ของขุนนางที่อาศัยไพร่สมเป็นกำลังสำคัญและการจัดทาทะเบียนสำมะโนครัว เพื่อที่รัฐจะได้ทราบจำนวนประชากรในประเทศของตน รวมทั้งการจัดการทหารเพื่อใช้เป็นระบบควบคุมกำลังคนให้ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวแทนระบบไพร่ที่กระจายอำนาจออกไปให้มูลนาย

การดำเนินงานที่สำคัญประการแรกคือ การรวบรวมไพร่หลวงให้ได้มากที่สุด เนื่องจากรัฐไม่มีไพร่หลวงทำงานราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัววิธีเดียวที่จะได้คนมาเป็นไพร่หลวงคือต้องผ่อนปรนมิให้ไพร่ได้รับความเดือดร้อน เช่น แก้ไขการร่อนธรรมเนียมไพร่หลวงมาเป็นไพร่สม ซึ่งแต่เดิมตัวไพร่ต้องถูกจองจำและเสียเงินเป็นค่าธรรมเนียมมากมาย รวมทั้งการจูงคนซื้อมือขาวที่แอบแฝงหรือหลบซ่อนอยู่ให้เข้ามารับราชการโดยลดหย่อนการเกณฑ์แรงงาน อนุญาตให้คนเหล่านี้เสียค่าราชการเท่ากับไพร่สม

หรือจะเข้ามาสมัครเป็นทหารก็ได้*

นอกจากการแก้ไขก่อนปรนินิให้แก้ไพร่แล้ว รัฐยังใช้วิธีเร่งเงินค่าราชการ จากมูลนายที่ควบคุมไพร่เช่นเดียวกับการเร่งเงินภาษีอากร เพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายราชการแผ่นดินการจัดการเร่งเงินค่าราชการเป็นการทอนอำนาจทางการเงินของขุนนางรวมทั้งอำนาจในการควบคุมไพร่สมด้วย เพราะเมื่อขุนนางผู้เป็นมูลนายต้องรับภาระในการเสียเงินค่าราชการแทนตัวไพร่ในความสามารถของตนจนกว่าจะหมดอายุจึงจะจำหน่ายได้ ซึ่งทนายมูลนายย่อมเดือดร้อนและไม่ต้องการมีไพร่สมไว้เป็นภาระอีกต่อไป ก็จะทำไพร่สมเหล่านั้นกราบบังคมทูลให้แก้รัฐเพื่อกันว่ารัฐจะเป็นผู้รับผลประโยชน์ทั้งทางการเงินและกำลังคน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการแก้ไขระบบการควบคุมกำลังคนที่ใช้ระบบไพร่ให้มีประสิทธิภาพรวมทั้งกระบวนการต่าง ๆ ในการผ่อนปรนให้ไพร่ได้ความสุขมากขึ้น ทำให้รัฐได้รับผลประโยชน์จากคนกลุ่มนี้ และการเร่งเงินค่างจากมูลนายมีผลทำให้รัฐมีตัวเงินมาใช้สอยมากขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นการตัดทอนอำนาจของขุนนางที่เคยได้รับผลประโยชน์จากไพร่ เพราะขุนนางไม่สามารถมีไพร่เป็นฐานอำนาจได้อีกต่อไปและการขาดกำลังเงินที่เคยได้ยอมทำให้ขุนนางเสื่อมอำนาจทางการเมือง เพราะขาดปัจจัยสำคัญที่เป็นฐานรองรับอำนาจซึ่งในทางตรงกันข้าม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถเปลี่ยนแปลงและแก้ไขระบบไพร่ให้เป็นประโยชน์แก่พระองค์โดยจัดสรรคนออกเป็นหมวดหมู่เข้ามารับราชการเป็นทหาร สังเกต กรม กอง ภายใต้การควบคุมของกระทรวงยุติธรรม

* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์กล่าวเบรียบเทียบการเป็นทหารกับไพร่หลวงว่าไพร่หลวงเข้าปีละ 3 เดือนจนถึงหักราชการต้องประจำการ 5 ปี แล้วต้องมาเข้าเดือนอีกปีละสองเดือน 5 ปี แล้วจึงมาเข้าปีละครั้งอีก 5 ปีจนปลดขรา ดูเหมือนทางฝ่ายทหารยังจะมีกำไร. ดู กจข. ร.5 พ.ศ. เล่มที่ 31 พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ลงวันที่ 4 9/9 11 คำ ปีมะโรงโรศก 1242. หน้า 336 - 337.

ที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวและการยกอำนาจการเก็บเงินจากราชการและเงินส่วยให้แก่กรมส่วยเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบแต่เพียงแห่งเดียวทำให้เงินรายได้แผ่นดินไม่กระจัดกระจายสูญหายไป ซึ่งจะแสดงการเปรียบเทียบระบบการควบคุมกำลังคนแบบเก่าแบบใหม่

2.2 การตั้งกองทหารอาสาสมัคร การออกพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารถือเป็นการปฏิรูปทางทหาร ซึ่งเริ่มขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เนื่องมาจากในรัชสมัยของพระองค์ สถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศอยู่ในภาวะช่วงคับขันระบบการปกครอง การเศรษฐกิจ การต่างประเทศและการป้องกันพระราชอาณาจักรสมัยก่อนหน้านี้นี้ไม่เหมาะสมและในขณะนั้นสถานการณ์ต่าง ๆ อยู่ในช่วงวิกฤตทำให้เกิดการปฏิรูปทางด้านทหารขึ้น

การดำเนินการปฏิรูประยะแรก เริ่มต้นจากพระบรมมหาราชวังโดยปลูกฝังให้พระเจ้าไฉนองยาเธอและข้าราชการบริหารผู้ใกล้ชิดให้มาสมัครเป็นทหาร โดยทรงตั้งกรมทหารมหาดเล็กและโรงเรียนมหาดเล็กขึ้น ต่อมาได้ขยายมาสู่ประชาชนด้วยการตั้งกรมทหารแบบใหม่ขึ้นและตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้นเป็นกลาง* สำหรับควบคุมดูแลกรมทหารแบบใหม่และตั้งโรงเรียนสอนวิชาทหารขึ้น

การควบคุมคนระบบใหม่ เป็นอุปสรรคสำคัญของการจัดตั้งและการขยายตัวของกรมทหารแบบใหม่ เพราะไม่สามารถหาไพร่มารับการฝึกหัดได้ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้วิธีการสมัครไพร่เป็นทหาร โดยให้มีการลดหย่อนภาระทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ไพร่ กล่าวคือให้กรมทหารหน้ารับสมัครไพร่หลวงและบัตรหมู่ ไม่ว่าหมู่ใด กรมใด ที่สมัครใจมาเป็นทหารในกรมทหารเป็นเวลา 5 ปี เมื่อครบกำหนดแล้วให้พ้นหน้าที่ประจำการพร้อมตราภูมิคุ้มห้ามการเกณฑ์แรงงานจะได้

* ปี 2437 ประกาศตั้งกระทรวงกลาโหมแล้วยุบกระทรวงยุทธนาธิการลงให้มีฐานะเป็นเพียงกรมยุทธนาธิการ.

ตารางที่ 2

ตารางเปรียบเทียบระบบการควบคุมกำลังคนก่อนและหลัง พ.ศ. 2416

เรื่อง	ระบบเก่า	ระบบใหม่
1. ลักษณะการควบคุม	ระบบไพร่ : ควบคุมตัวคน	การทำสำมะโนครัว : ควบคุมตามพื้นที่ การจัดการทหาร
2. ผู้รับผิดชอบ	มูลนายแต่ละคน	กำนัน อำเภอกและเสนาบดีแต่ละกระทรวงกรมยุทธนาธิการขึ้นต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง
3. หน่วยงานควบคุม	กรมพระกลาโหม กรมพระคลังหรือกรมท่า	กรมพระสุรัสวดี, กรมส่วย กรมมหาดไทย
4. การลงโทษ	ปรับไหม	มีพระราชบัญญัติกำหนดโทษตามความผิดมากน้อย
5. ผลตอบแทน	เบี้ยหวัด, ค่าธรรมเนียม เงินค่าราชการ, เงินส่วย	เงินเดือน

รับพระราชทานเครื่องแบบสักหลาดสีดำและเงินเดือนอีกเดือนละ 10 บาท พร้อมทั้งอาหาร
วันละมือ¹⁴

การประกาศรับสมัครทหารในปี 2426 อาจสังเกตได้ว่าเป็นพระบรมราชบาย
ฉีกกำลังของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทางหนึ่งการปลดปล่อยไพร่ให้
เป็นอิสระและที่สำคัญเป็นการตัดกำลังคนของขุนนางซึ่งมีไพร่ไว้ครอบครองเป็นจำนวนมาก
แต่หลังจากการตราพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารขึ้น ทำให้ไพร่มาสมัครเป็นทหารมากขึ้น
ซึ่งเป็นเหตุให้ขุนนางไม่พอใจเป็นอย่างมากโดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากปัญหาลาวทรงดำ¹⁵

ในกรณีปัญหาลาวทรงดำ ซึ่งเป็นคนของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ไพร่พวกนี้ได้หนีไปสมัครเป็นทหารที่กรุงเทพฯ ตามประกาศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ทราบเรื่องท่านไม่พอพระทัยเป็น
อย่างมาก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสงวนท่าทีในการขจัดปัญหา
เรื่องลาวทรงดำ เนื่องด้วยไม่ทรงต้องการเผชิญหน้ากับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
และอีกประการหนึ่งพระองค์มีพระราชดำริแน่วแน่ในการขจัดความทุกข์ยากของราษฎรโดยให้
คนที่ได้รับความเดือดร้อนเข้ามาสมัครเป็นทหาร ซึ่งเป็นการได้ประโยชน์ถึงสองทาง ทั้งใน
ส่วนตัวราษฎรเองและการเสริมสร้างอำนาจของพระองค์เอง

ปฏิกิริยาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ดังกล่าว คงเนื่องมาจาก
ถูกถอนกำลังคนที่เคยใช้งานประจำรักษาการณ์ในเมือง แต่ความขัดแย้งระหว่างพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไม่รุนแรงนัก
เนื่องจากเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เทพหัสดินเป็นคนกลางประสานรอยร้าว ในที่สุดพระบาท

14 ภารดี มหาขันธ์. การปฏิรูปการทหารในรัชกาลที่ 5. หน้า 126 - 127.

15 นันธิยา สว่างวุฒิศรรม. "การเลิกไพร่" ในประวัติศาสตร์และการเมือง.

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็จำเป็นต้องคล้อยตามสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วยการให้จับต่อนพวกลาวทรงดาออกไปตามเดิม ถ้าจะเป็นทหารก็ค่อยพิจารณาเลือกกันใหม่ในภายหลัง ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะยอมทำตามความต้องการของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่จากกรณีนี้พระองค์ก็สามารถที่จะลดบทบาทอำนาจของขุนนางและลดกำลังคน โดยดึงกำลังคนมาเป็นฐานกำลังสนับสนุนพระองค์ได้มากขึ้น

3. การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ

3.1 การปฏิรูประบบคลัง

จากการวิเคราะห์สถานภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อแรกขึ้นครองราชย์แล้วจะพบว่า นอกเหนือจากการถูกจำกัดพระราชอำนาจทางการเมืองโดยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และพระราชวังบวรสถานมงคล ปัญหาทางการเงินก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญ เนื่องจากพระองค์ทรงประสบภาวะการขาดแคลนพระราชทรัพย์ที่จะใช้จ่ายทั้งในเรื่องแผ่นดิน และส่วนพระองค์ ผลประโยชน์ที่เสียไปจากการเก็บภาษีอากรที่รั่วไหล เนื่องมาจากพระมหากษัตริย์ไม่มีกลไกควบคุมการปฏิบัติงานของขุนนางและเจ้าภาษีนายอากรรวมทั้งการที่รัฐอนุญาตให้ขุนนางใช้จ่ายเงินที่เรียกเก็บภาษีอากร มาได้ก่อนส่งคลังแล้วแต่มีผลทำให้เงินแผ่นดินลดน้อยลง ซึ่งนั่นหมายถึงอำนาจทางการเงินของพระมหากษัตริย์อยู่ในสภาพที่ไม่มั่นคง เช่นกันปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือรัฐขาดหน่วยงานที่จะทำหน้าที่ในการรวบรวมรายได้แผ่นดินโดยเฉพาะ ทำให้ผลประโยชน์กระจุกกระจายอยู่ในกรมกองต่าง ๆ ที่รับผิดชอบด้านภาษีอากร ซึ่งยากแก่การควบคุมและตรวจสอบของรัฐ ทำให้บรรดาขุนนางมีอำนาจและความมั่นคงเพิ่มมากขึ้น เป็นการบั่นทอนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริที่จะลดอำนาจของขุนนางเหล่านี้ วิธีการหนึ่งที่ทรงนำมาใช้ก็คือ การรื้อถอนอำนาจทางเศรษฐกิจด้วยการปรับปรุงระบบการคลังและการปรับปรุงบ้านเมืองตามโครงการเหล่านี้รัฐจะต้องใช้

จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก นอกเหนือจากจำนวนเงินที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงต้องการใช้เพื่อปรับปรุงประเทศแล้ว บราคว่าพระองค์ยังทรงต้องการเงินเพื่อใช้หนี้ เนื่องจากรายได้แผ่นดินในสมัยต้นรัชกาลไม่พอใช้จ่าย กระบวนการในการแก้ไขปัญหาด้านการคลัง เพื่อเพิ่มทุนพระราชทรัพย์แผ่นดินและพระราชอำนาจของพระองค์คือการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อเป็นที่รวบรวมพระราชทรัพย์ของแผ่นดิน ซึ่งจะทำให้รัฐสามารถควบคุมและทราบถึงจำนวนรายได้ที่แท้จริงและมีการตราพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ออกบังคับใช้เพื่อควบคุมเจ้าพนักงานทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับเงินแผ่นดิน ซึ่งถือไว้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการรวบรวมรายได้แผ่นดินส่วนหนึ่งเพื่อใช้เป็นฐานอำนาจสนับสนุน

จากหลักการข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปิดช่องทางกินของขุนนางที่เคยเรียกร้องผลประโยชน์จากเจ้าภาษีและเจ้าจำนวน เพราะการกำหนดสถานที่รับประมูลและจัดส่งเงินเป็นสถานที่แห่งเดียวกัน ซึ่งจะทำให้ขุนนางเจ้าภาษีเจ้าจำนวนไม่มีโอกาสติดต่อกันเป็นการส่วนตัว ผลประโยชน์ที่เคยได้รับอย่างลับ ๆ ทั้งของเจ้าพนักงานรัฐ เจ้าจำนวน และเจ้าภาษี จึงน่าจะหายไปหรือลดน้อยลงกว่าเดิม นอกจากนี้แนวพระราชดำรินการพระราชทานเงินเดือนหรือค่าตอบแทนในอัตราที่สูง เนื่องจากมีผู้ต้องการเป็นเจ้าภาษีอากรกันมากจึงเกิดการแข่งขันกันระหว่างผู้ต้องการทำภาษีอากรและบุคคลที่จะได้รับเงินผลประโยชน์ก็คือขุนนางผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการวัดประมูลภาษีอากร

หลังจากการตราพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ กำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบของเจ้าพนักงาน เจ้าจำนวนและเจ้าภาษี ก็ปรากฏว่ามีขุนนางชั้นผู้ใหญ่ติดค้างพระราชทรัพย์หลวงเป็นจำนวนมาก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงเลือกที่รักมักที่ชัง พระองค์ทรงจัดการตามกฎหมายที่ได้บัญญัติไว้ ดังเช่นในกรณีของเจ้าพระยาภาณุวงศ์ซึ่งทรงติดค้างพระราชทรัพย์หลวงเป็นจำนวนมาก เพราะเงินที่ได้จากการเก็บภาษีอากรกลับไม่ยอมส่งพระคลัง แต่กลับนำเงินนั้นไปใช้สอยส่วนตัว เมื่อถูกเร่งรัดเงินค้างค่าภาษี เจ้าพระยาภาณุวงศ์ก็ไม่มีเงินชำระ และขอยกที่ดินพระราชทานใช้หนี้ ต่อมาภายหลังปรากฏว่าเจ้าพระยาภาณุวงศ์ขอลาออกจากราชการ โดยอ้างว่าป่วยแต่เหตุผลที่แท้จริงก็คือ การที่

ถูกเร่งรัดเงินภาษีอากรและการไม่มีอำนาจใด ๆ

เป็นที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งว่า เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ผู้ซึ่งเป็นกำลังสนับสนุนพระองค์ในการรวบรวมพระราชอำนาจตั้งแต่ต้นรัชกาล ภายหลังต้องออกจากราชการ เนื่องจากเป็นหนี้พระราชทรัพย์หลวงและไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติที่บังคับไว้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ทรงเห็นแก่ผู้ใดและการเปลี่ยนแปลงระบบการคลังดังกล่าวมีผลทำให้ขุนนางเสื่อมอำนาจทางการเมือง

4. การปฏิรูประบบทางด้านสังคม

การเตรียมคนสำหรับปฏิบัติราชการ เป็นภารกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เนื่องจากพระราชโอรยาในการโยกอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและเป็นการกำจัดขุนนางเก่าออกจากระบบราชการ เอาคนที่มีความรู้ ความสามารถ และคนหนุ่มเข้ามาแทนที่ ซึ่งวิธีการเตรียมคนเข้ารับราชการก็เพื่อลดบทบาทอำนาจของขุนนางลง โดยการขยายการศึกษา เพื่อให้บรรดาเจ้านายมีความรู้ในการบริหารราชการจะได้เป็นกำลังช่วยเหลือพระองค์ ในการบริหารประเทศ

ความจำเป็นในการสร้างฐานอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้มุ่งร้ายต่อพระองค์ แต่เนื่องจากตัวท่านเองและตระกูลของท่านได้เคยครองอำนาจการปกครองมาเป็นเวลานาน จึงเป็นการยาก ที่จะยอมสูญเสียอำนาจกลับคืนมา ซึ่งการตั้งโรงเรียนขึ้นในราชสำนักแล้วขยายมาสู่ประชาชนนั้นนับว่าเป็นส่วนหนึ่งในการบริหารประเทศและพยายามกำจัดขุนนางเก่าออกไป ดังจะเห็นได้จากเสนาบดีกระทรวงทั้ง 12 กระทรวง มีพระเจ้าไฉนงยาเธอเป็นเสนาบดีอยู่ถึง 9 กระทรวง

ดังจะเห็นว่านับตั้งแต่ปี 2416 เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับปรุงแก้ไขเปลี่ยนแปลงและจัดตั้งองค์การบริหารราชการแผ่นดินในด้านต่าง ๆ ให้มีประสิทธิภาพในการทำงาน บิดช่องโหว่อันเป็นทางรั่วไหลของรายได้แผ่นดินทั้งจากเงินภาษีอากรเงินค่าราชการ หรือ เงินส่วย รวมทั้งการระงับความเดือดร้อนของ

ของไพร่พลเมืองแม้ว่าพระราชกรณียกิจในด้านต่าง ๆ จะยังไม่ได้ผลเต็มที่ แต่ความสำเร็จ
ของกระบวนการตามแนวพระราชดำริดังกล่าว มีผลทำให้ขุนนางเสื่อมอำนาจทางการเมือง
ลงไป เนื่องจากไม่สามารถควบคุมทรัพยากรที่สำคัญของรัฐ ที่จะเอื้อต่อการขึ้นมาใช้อำนาจ
ได้อีก แม้แต่ขุนนางตระกูลขุนนาง ที่เคยรุ่งเรืองมาตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ไม่สามารถรักษาสถานะและอำนาจของตนไว้ได้ เช่นกัน

บทสรุป

สถาบันขุนนางเป็นสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญทางการบริหารราชการแผ่นดิน ทั้งนี้ เพราะในการปฏิบัติราชการพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวย่อมไม่อาจควบคุมดูแลอะไรได้อย่างทั่วถึง เพราะต้องอาศัยขุนนางเป็นกลไกสำคัญและได้รับสิทธิพิเศษเหนือราษฎรสามัญหลายประการ อาทิเช่น การได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปี หรือการได้รับยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน เมื่อขุนนางเป็นผู้ที่มีสิทธิพิเศษดังกล่าว และเป็นผู้ที่มีสิทธิพิเศษดังกล่าว และเป็นผู้ที่ได้อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของอำนาจทั้งปวง ซึ่งในการแต่งตั้งพระมหากษัตริย์มักจะทรงแต่งตั้งลูกหลานของเจ้าเมือง ให้ดำรงตำแหน่งสืบแทนบิดา เนื่องจากเป็นผู้ที่มีราชตระกูลและได้คุ้นเคยการทวราชการมาบ้างแล้ว เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์สามารถไว้วางพระราชหฤทัยประการหนึ่ง

ในการปฏิบัติราชการแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขุนนางในระดับต่าง ๆ ขึ้นทำหน้าที่ต่างพระเนตร พระกรรณ ตำแหน่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ได้แก่ ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม และตำแหน่งสมุหนายก ขอบข่ายความรับผิดชอบในเขตหัวเมืองของอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง ได้แก่ การปกครอง การทหาร การศาล และการเก็บภาษีอากร ซึ่งจะเห็นได้ว่า ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม เสนาบดีผู้รักษาดำแหน่งนี้จะเป็นของคนในตระกูลขุนนางทั้งสิ้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นขุนนางตระกูลขุนนางมีบทบาทสำคัญมาก ทั้งในด้านการทหาร การค้าขาย การทูต การคมนาคมและเป็นตระกูลที่มีอิทธิพลมากที่สุดในขณะนั้น ซึ่งจะสังเกตได้จากการสืบทอดตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม มาถึง 4 รัชกาล คือ ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งมีเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดี (ขุนนาง) ดำรงตำแหน่งสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้ว่า ราชการ 2 ตำแหน่งพร้อมกัน คือ เป็นทั้งเสนาบดีกรมพระคลังและเป็นอัครเสนาบดีว่าที่สมุหพระกลาโหม และในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เป็นทั้งเสนาบดีว่าที่สมุหพระกลาโหมและเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และ

เจ้าพระยาสุริยวงศ์ไว้วัดน์ ซึ่งเป็นเสนาบดีสมุหพระกลาโหมคนสุดท้ายของตระกูลขุนนาค ภายหลังจากการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดิน

อิทธิพลทางการเมืองของตระกูลขุนนาคที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ การสถาปนาพระมหากษัตริย์แห่งราชจักรี ถึง 3 พระองค์ คือ การสถาปนาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) และบุตรชายซึ่งขณะนั้นมียศเป็นหมื่นไวยวรนาถ การสถาปนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) องค์สุดท้ายที่ตระกูลขุนนาคมีบทบาทในการสถาปนา คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่เป็นที่น่าสังเกตได้ว่า ถึงแม้ขุนนางตระกูลขุนนาคจะมีบทบาทและอำนาจมากมายเท่าใด แต่ก็ไม่มีได้คิดที่จะก่อการใหญ่เลย ทั้ง ๆ ที่มีโอกาส แต่ขุนนางเหล่านั้นกลับเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการรักษาความสงบเรียบร้อย ทั้งภายในและภายนอกประเทศ

แต่ในสมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ขึ้นครองราชย์ ในขณะที่ยังทรงพระเยาว์ พระราชอำนาจจืด ๆ ก็ตกไปอยู่ที่สมเด็จพระเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นผู้สั่งการทั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มการบริหารราชการแผ่นดินโดยมีพระประสงค์ ที่จะเพิ่มพูนอำนาจของพระองค์ ผลปรากฏว่าภายหลังจากการดำเนินการ พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจในการปกครอง แผ่นดินมากขึ้น ทรงสามารถควบคุมการปฏิบัติราชการของขุนนางอย่างใกล้ชิดยิ่งกว่าแต่ก่อน ภายใต้อาณัติช่วยเหลือของพระอนุชาที่เป็นเสนาบดีเจ้ากระทรวง รวมทั้งความช่วยเหลือของเสนาบดีและการตราพระราชบัญญัติต่าง ๆ ออกบังคับใช้โดยคณะตุลาการหรือสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เพื่อเป็นกฎหมายควบคุมและเป็นระเบียบปฏิบัติราชการของขุนนางในด้านต่าง ๆ เพื่อมิให้เกิดความสับสน ในด้านอำนาจหน้าที่และขอบข่ายความรับผิดชอบของตน หน่วยงานทุกหน่วยจะขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง

ส่วนข้อจำกัดทางด้านพระราชอำนาจที่เคยมีมาตั้งแต่ต้นรัชกาล คือ ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้เลิกถอนไปตั้งแต่ พ.ศ. 2416 เพื่อพระองค์ทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 เพื่อเป็นการประกาศถึงพระราชอำนาจในการปกครองประเทศอย่างแท้จริง ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลภายหลังถูกจำกัดพระราชอำนาจทางทหารและเครื่องศาสตราวุธ

อันเนื่องมาจากวิกฤตการณ์วังหน้า สมเด็จพระเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็มีได้เป็นบุคคลที่จะทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หวั่นเกรงอีกต่อไป

ด้านการใช้จ่ายราชการแผ่นดิน ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งหน่วยงานขึ้นเพื่อดำเนินการควบคุมการเก็บภาษีอากร คือ การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ซึ่งเป็นที่รวบรวมพระราชทรัพย์แผ่นดินที่มีขึ้น ในกรมพระคลังมหาสมบัติ เพื่อให้สะดวกต่อการควบคุมของรัฐ โดยเฉพาะพระองค์จะสามารถที่จะตั้งอำนาจในการจัดเก็บภาษีอากรจากขุนนางมาไว้ที่ส่วนกลางได้ และผลจากการปฏิรูปการคลังในครั้งนี้ทำให้ขุนนางเสื่อมอำนาจลงอย่างเห็นได้ชัด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะเป็นการตัดกำลังทางเศรษฐกิจทำให้ขุนนางไม่สามารถดำเนินการต่าง ๆ ได้ เพราะอำนาจส่วนใหญ่ได้ตกอยู่ที่พระมหากษัตริย์

ด้านการแก้ไขระบบการควบคุมกำลังคน ก็เพื่อเข้าไปควบคุมการดำเนินการรวบรวมไพร่ที่กระจัดกระจาย และแอบแฝง เป็นไพร่สม อยู่กับมูลนายให้คืนมาเป็นของรัฐให้มากที่สุด ซึ่งจะเป็นการตัดทอนอำนาจและผลประโยชน์ของขุนนางที่ได้เคยอาศัยไพร่สมเป็นกำลังสำคัญและการจัดระบบการเกณฑ์ทหารเพื่อใช้เป็นระบบควบคุมกำลังคนให้ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว แทนระบบไพร่ที่กระจายอำนาจออกไปให้มูลนาย เมื่อขุนนางไม่สามารถมีไพร่เป็นฐานอำนาจได้อีกต่อไป และการขาดกำลังเงินที่เคยได้ใช้สอยส่วนตัวย่อมทำให้ขุนนางเสื่อมอำนาจทางการเมืองเพราะขาดปัจจัยที่สำคัญที่เป็นฐานรองรับอำนาจ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการบริหารราชการแผ่นดิน ในสมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นไปเพื่อการจัดรูปแบบการปกครองให้เป็นระบบมากยิ่งขึ้น มีการจัดสรรอำนาจหน้าที่ และความรับผิดชอบของเสนาบดีเจ้ากระทรวงแต่ละคนมาให้ก้าวถ่างกัน ผลจากการเปลี่ยนแปลงทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินอย่างแท้จริงภายใต้ระบบโครงสร้างใหม่ โดยมีพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นพระอนุชาเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการแทนขุนนางรุ่นเก่า

ซึ่งจะเห็นได้ว่าผลจากการปฏิรูปในด้านต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นปัจจัยที่ทำให้ขุนนางเสื่อมอำนาจลงไปในที่สุด ผู้ที่เข้ามามีบทบาทแทนก็คือ พระบรมวงศานุวงศ์ และกลุ่มขุนนางรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตก การปฏิรูปสามารถทำได้เต็มที่หลังจากที่

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เสด็จวิฑิตลง และทำให้การบริบูรณ์เป็นผลสำเร็จ ขุนนาง
มาใช้เป็นบุคคลที่มีความสำคัญในการบริหารแผ่นดินอีกต่อไป ระบบขุนนางจึงถึงจุดเสื่อม
อำนาจลงที่สุดในที่สุด

บรรณานุกรม

1. ประเภทเอกสารชั้นต้น

ก. เอกสารชั้นต้นที่ยังมาไม่ถึงพิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, หอ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. เลขที่ 68 จ.ศ. 1226

สมุดไต่ถามเส้นดินสอขาว เรื่องจดหมายถึงพระยาราชวราณกุลแลพระยา
มนตรีสุริยวงศ์ เรื่องฝรั่งได้รัยชนะญวน.

_____. เล่มที่ 67 จ.ศ. 1227 สำเนาจดหมายเหตุหลวงสยามานุเคราะห์
กงสุลเมืองร่างกุ้ง.

_____. เล่มที่ 96 จ.ศ. 1219 เรื่องประกาศเลื่อนยศขุนนางเป็นเจ้าพระยา
และสมเด็จพระเจ้าพระยา.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. มัดที่ 162 เลขที่ 1 บัญชีพระคลังข้างที่เร่งเงิน
เจ้าภยีนายอากรปีมะโรงถึงปีมะเมีย (พ.ศ. 2423-2425).

_____. มัดที่ 169 เลขที่ 4 เรื่องภาษีเงินให้เจ้าพนักงานทาบัญชีแผ่นดินดิบ ผืนสุก.

_____. มัดที่ 169 เลขที่ 12 พระราชหัตถเลขาถึงคุณสุรวงษ์ เรื่องอากรสุรา
ตกต่ำ จ.ศ. 1239.

ข. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

"การจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง" ราชกิจจานุเบกษา. 15:212 13 พฤศจิกายน
ร.ศ. 117.

"การศึกษา" ราชกิจจานุเบกษา. 4:30 17 พฤษภาคม ร.ศ. 124.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราชาธิบายว่าด้วยพระยศเจ้าต่าง
กรมและยศขุนนาง. พระนางสุมมารศรีโปรดฯ ให้พิมพ์ในงานทรงบำเพ็ญพระ
กุศล เมื่อสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอสุทธาทิพย์รัตนฯ กรมหลวงรัตนโกสินทร์
สิ้นพระชนม์ ณ วันที่ 20 ก.พ. 2465. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์,
2505.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ . พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว เล่ม 1-3. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2478.

..... จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน. พระนคร : โรงพิมพ์พรตชนากร, 2478.

..... จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมือง
สิงคโปร์และเมืองปัตตาเวียครั้งแรกและเสด็จประพาสอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่
ที่ 3. พระนคร : พระจันทร์, 2509.

..... พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.

..... พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสมณฑลราชบุรี. ร.ศ. 128
(พ.ศ. 2452). พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าพระยา. ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน. พระนคร : ม.ป.ท. การพิมพ์, 2472.

..... ตำนานวังหน้า. กรุงเทพฯ : นครพระราม, 2480.

..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5. พระนคร : ศึกษาภัณฑ์
พาณิชย์, 2504. ✓

..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์บังหลวงการพิมพ์, 2522.

..... จดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ 4 ถึงต้นรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ✓
โสภณพัฒนาการ, 2478.

..... หนังสือความทรงจำ. พระนคร : กระทรวงมหาดไทย, 2497.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. ✓
พระนคร : คุรุสภา, 2504.

..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พระนคร : คุรุสภา,
2504.

..... พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 3. พระนคร : คุรุสภา, 2504.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 4. พระนคร : คุรุสภา, 2504.

_____ . พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2521.

_____ . พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร :
คลังวิทยาการพิมพ์, 2506.

เบอร์นี, เฮนรี. เอกสารเฮนรี เบอร์นี. แปลโดยสาวิตรี สุวรรณเสถียร. พระนคร :
กรมศิลปากร, 2514.

"ประกาศว่าด้วยการตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ" ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 1
(วันอาทิตย์ เดือน 9 แรม 3 ค่ำ จ.ศ. 1236).

"พระราชบัญญัติปริวีเคาน์ซิล" ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 1 (วันอาทิตย์ เดือน 7
ขึ้น 2 ค่ำ ปีมจ จ.ศ. 1236).

ศิลปากร, กรม. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-3504. พระนคร :
ดำรงธรรม, 2511.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 3
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4. พระนคร : คลังวิทยาการพิมพ์, 2506.

2. ประเภทเอกสารชั้นรอง

ก. หนังสือทั่วไป

เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. แนวพระราชดำริทางการเมือง
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา
วิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

ศีกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. โครงการดูงานผู้. พระนคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ, 2524.

คุรุสภา, องค์การคำ. ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30 ภาค 51. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2511.

- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 20 ทศวรรษรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525
- เฉลิม อยู่เวียงชัย. ประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี-สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2506.
- ชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2353-2453 ด้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.
- _____. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2519.
- ชัยอนันต์ สมุทวานิช และ ขัตติยา วรรณสุต. รวบรวม. เอกสารการเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. เจ้าพระยาและสมเด็จพระยาบางท่านในสกุลขุนนาค. กรุงเทพฯ : อักษรสมัย, 2511.
- _____. สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 เล่ม 1-2. กรุงเทพฯ : แพรววิทยา, 2516.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าพระยา. ความทรงจำ. พระนคร : สยามมิตร, 2490
- _____. ตำนานวังหน้า. คุณหญิงศิริพันธ์ พิมพ์แจกในงานปลงศพ ม.ร.ว.หญิงเส็กกรีฑาพลริบัติ (รีน) ผู้มารดา ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 5 เมษายน 2481. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานคร, 2504.
- _____. ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์. พระนคร : พระจันทร์, 2493.
- นายกรัฐมนตรี, สำนัก. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411-2416. กรุงเทพฯ : สำนักเทียบนายกรัฐมนตรี. 2517.
- บรรเจิด อินทร์จันทร์ยง. เฉลิมพระเกียรติพระบรมจักรีวงศ์. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์, 2525.

โบว์ริง, เซอร์จอห์น. ทางไมตรีกับฝรั่งในรัชกาลที่ 4. พระนคร : โรงพิมพ์ตรีธ
สาร, 2502.

ประกอบ ไขประการ สมบูรณ์ คนฉลาด และประยูท สุทธิพันธ์. ประวัติศาสตร์การ
เมืองเรื่องของคนไทย ปกวิวัฒนาการสมัย. กรุงเทพฯ : รวมข่าว, 2522.

บาล เลอ กัวซ์, สังฆราช. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. งามบุตร.

พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.

ปิยนาด บูเนนาค. บทบาททางการเมืองการปกครองของตระกูลบูเนนาค. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ดวงกมลจำกัด, 2520.

ชนิด อยู่โพธิ์. สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดินในตอนต้นรัชกาลที่ 5). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์,
2528.

การดี มหาจันทร์, ร.ศ. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์,
2526.

เวลา, วอลเตอร์ เอฟ. แผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. แปลโดย นิจ ทองสมิต.
พระนคร : โครงการตำราสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. แนวพระราชดำริแก้รัชกาล. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2527.

สมมุต อมรพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตน-
โกสินทร์. เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ฯ ให้พิมพ์ครั้งแรก ปีมะเมีย พ.ศ. 2461.

สุขสมาน วงศ์สวรรค์. ประวัติศาสตร์การปกครองของไทย. กรุงเทพฯ : สัก
พิมพ์บำรุงสาสน์, 2527.

สุระทัย, ศูนย์. สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทร์วิโรฒ พิษณุโลก, 2525.

จ. วิทยานิพนธ์

- กิตติ ตันไทย. คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ.2361-2453. วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2520.
- จุฬารัตน์ แสงปัสสา. การเสื่อมอำนาจของขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2416-
2435). วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2534.
- ชลธิชา บุญนาค. การเสื่อมอำนาจทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัชกาลที่ 5.
(พ.ศ. 2516-2453) : ศึกษากรณีขุนนางตระกูลบุญนาค. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.
- ซัชศรี บุญนาค. สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ : ศึกษากรณีผู้นำทางการ
บริหาร. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์, 2509.
- เอมอร เหมือนจันทร์. บทบาททางการเมืองการปกครองของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม
มหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุญนาค). วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2534.

วิเคราะห์ : บทบาททางการเมืองการปกครองของตระกูลขุนนาง
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสนอต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
ตุลาคม 2536

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงบทบาททางการเมืองการปกครองของ
ตระกูลขุนนาง โดยศึกษาถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดินของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีผลต่อการเสื่อมอำนาจทางการเมืองของ
ขุนนางในตระกูลขุนนาง และวิเคราะห์แนวพระราชดำริในการเปลี่ยนแปลงการบริหาร
ราชการแผ่นดิน

ในการศึกษาเรื่องนี้ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าโดยอาศัยเอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้วและ
เอกสารชั้นรองประกอบในการเสนอข้อเท็จจริง โดยเสนอผลงานแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่า ตระกูลขุนนางมีบทบาทที่สำคัญมากในการบริหาร
ประเทศ ซึ่งบทบาทต่าง ๆ เหล่านี้เริ่มโดดเด่นมาตั้งแต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งใน
ด้านการเมือง การทหาร การค้าขาย การทูต และเป็นตระกูลที่มีอิทธิพลมากที่สุดขณะนั้น
แต่อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริในการ
เปลี่ยนแปลงระบบการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งเป็นผลที่ทำให้ตระกูลขุนนางเสื่อม
เป็นอันมาก เพราะกระบวนการในการจัดระบบการคลัง และควบคุมระบบกำลังคนเพื่อ
เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันกษัตริย์

กระบวนการการตั้งอำนาจในการควบคุมทรัพยากรที่สำคัญคือ กำลังเงิน และ
กำลังคนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลทำให้ขุนนาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยพระองค์ ต้อง
สูญเสียอำนาจทางการเมืองไปทีละน้อย นับตั้งแต่ พ.ศ. 2425 เมื่อสมเด็จพระยาบรม
มหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าจัดการ
โอนอำนาจในการเก็บภาษีอากรผูกขาดของกรมพระกลาโหมและกรมอื่น ๆ มาเป็นของหลวง
ทั้งสิ้น เท่ากับว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางในการบริหารราชการแผ่นดินอย่างแท้จริง
เนื่องจากได้ทรงควบคุมทรัพยากรที่สำคัญของรัฐ ซึ่งทำให้พระองค์มีพระราชอำนาจในการ
ตัดสินใจและแจกจ่ายทรัพยากรแต่เพียงพระองค์เดียว

เมื่อสถาบันกษัตริย์มีความเข้มแข็งมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบอย่างตะวันตก เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะการณ์ภายนอก ที่เปลี่ยนแปลงไป นับตั้งแต่ พ.ศ. 2425-2435 พระองค์ทรงเตรียมการเพื่อเปลี่ยนแปลง การบริหารราชการแผ่นดินให้แต่ละหน่วยงานรับผิดชอบในแต่ละ เรื่อง และมอบหมายให้ พระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนางรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตก เข้ามารับหน้าหน้าที่า การบริหารราชการแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ที่ทรงจัดตั้งขึ้นทั้ง 12 กระทรวง

เป็นที่น่าสังเกตอย่างยิ่งว่าถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้น โดยเฉพาะ การจัดระบบการคลังในช่วง พ.ศ. 2416-2435 เพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจให้แก่ สถาบันพระมหากษัตริย์หรือเพื่อปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบตะวันตก ในช่วง พ.ศ. 2425-2435 ล้วนแล้วแต่มีผลทำให้ขุนนางเสื่อมอำนาจทางการเมืองทั้งสิ้น แต่จะเห็น ได้ว่าขุนนางตระกูลขุนนาคนั้นไม่เคยคิดแย่งราชบัลลังก์ ตรงกันข้ามกลับเป็นผู้ที่หาญบำรุง ประเทศให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศต่าง ๆ